

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YEREL YÖNETİMLER ANA BİLİM DALI

MAHALLİ İDARELER VE YERİNDEN YÖNETİM BİLİM DALI

**İSTANBUL ŞEHİR DOKUSUNDA
BİR MEKÂN ÇÖZÜMLEMESİ: FATİH**

Yüksek Lisans Tezi

GÖKSU BAYRAM

İstanbul, 2020

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YEREL YÖNETİMLER ANA BİLİM DALI

MAHALLİ İDARELER VE YERİNDEN YÖNETİM BİLİM DALI

**İSTANBUL ŞEHİR DOKUSUNDA
BİR MEKÂN ÇÖZÜMLEMESİ: FATİH**

Yüksek Lisans Tezi

Göksu BAYRAM

Danışman: DOÇ. DR. AYNUR ATMACA CAN

İstanbul, 2020

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı: Göksu Bayram

Anabilim Dalı: Yerel Yönetimler

Programı: Mahalli İdareler ve Yerinden Yönetim

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Aynur Atmaca Can

Tez Türü ve Tarihi: Yüksek Lisans – Aralık – 2020

Anahtar Kelimeler: Şehir, Mekân, İstanbul, Fatih, Fatih Külliyesi, Mahalle

ÖZET

İSTANBUL ŞEHİR DOKUSUNDA BİR MEKÂN ÇÖZÜMLEMESİ: FATİH

Klasik Osmanlı Şehirleri incelendiğinde, külliyeler etrafında şekillenen şehir dokusu dikkati çekmektedir. Külliyeler; cami, medreseler, imaret, şifahane, kütüphane, çarşı, hamam gibi birimlerden oluşmakta ve şehirlilerin bütün ihtiyaçlarını karşılama vazifesi görmektedir. Çalışmanın merkezinde bulunan Fatih Külliyesi fetihten sonra ilk inşa edilen selatin camii olan Fatih Camii ve etrafındaki yapılar bütünü olarak, İstanbul’a yeni bir medeniyet anlayışı ve şehircilik düzeni getirmiştir. Tarih boyunca insan ve mekân karşılıklı olarak birbirini etkilemiştir. İnsan maddi ve manevi birikimini mekâna yansıtmıştır.

Bu çalışmada, Fatih Külliyesi onu saran cadde ve sokaklar üzerinden tarihi süreçte incelenmiş, mekânın şehir hayatına nasıl katıldığı sorusuna cevap aranmıştır. Fatih Külliyesi’ni saran cadde ve sokaklar Ali Kuşçu Mahallesi ile sınırlandırılmıştır. Şehir ve mekân kavramları üzerinden İslam şehirlerinin genel özellikleri ve Osmanlı şehir anlayışı incelenmiştir. İstanbul şehir dokusunun tarihi süreçteki aşamaları ele alınmıştır. Fatih Külliyesi’ni merkezine alan bir mekân okuması gerçekleştirilmiştir. Literatür taraması yapılarak resim ve fotoğraf arşivi hazırlanmıştır. Çalışma; Ali Kuşçu Mahallesi’nde yaşayan ve rastgele seçilmiş kişilerle yapılan yarı yapılandırılmış mülakat tekniğine dayalı saha araştırması ile desteklenmiştir. Mekân ve yaşayan kültür okunmaya çalışılmıştır.

Fatih Külliyesi kuruluşundan Cumhuriyet'e kadar ibadet, eğitim, kültür ve sağlık gibi hizmetler sunma, devlete memur yetiştirme, merkezi devlet anlayışını güçlendirme, vakıf yönüyle hayır işleri yürütme gibi vazifeler üstlenmiştir. Külliye ve civarı tarih boyunca cazibe merkezi olmuştur. Az katlı ahşap konutları ve çıkmaz sokakları ile Osmanlı şehir tasavvurunun bir örneği oluşmuş, Cumhuriyet sonrası ise şehrin dokusu hızla değişmiştir. Bugün halâ Fatih Külliyesi sosyal hayatın içinde yer almaktadır fakat külliye birimlerinin çoğu eski işlevlerini yitirmiştir. Tarihi, kültürel ve mimari dokunun kaybolması, artan Suriyeli göçmen sayısı ve depreme dayanıksız binalar sebebiyle çalışmanın odaklandığı bölge acil müdahale edilmesi gereken sorunlar taşımaktadır. Çalışma yetkililere Fatih'te alacakları kararlarda katkı sağlayabilme iddiasındadır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname: Göksu BAYRAM

Field: Local Governments

Programme: Local Administrations and Decentralization

Supervisor: Doç. Dr. Aynur Atmaca Can

Degree Awarded: Master – Aralık – 2020

Keywords: City, Space, Istanbul, Fatih, Fatih Complex, Neighborhood

ABSTRACT

A SPATIAL ANALYSIS OF THE FATİH IN THE ISTANBUL

The urban texture of classical Ottoman cities shaped around complexes draws attention. The complexes consisted of such units as mosques, madrasahs, almshouses, hospitals, libraries, bazaars, and baths, and they had the mission to meet all the needs of the city dwellers. The Fatih Complex, located at the center of business, brought a new understanding of civilization and urbanism to Istanbul with surrounding buildings and the Fatih Mosque, the first Sultan mosque built after the conquest. Throughout history, human and space have not mutually affected each other. He reflected his material and spiritual accumulation to the space.

In this research, Fatih Complex has been studied through the avenues and streets surrounding it in the historical process, and an answer has been sought to the question of how the place joined the city life. The avenues and streets surrounding Fatih Complex have been restricted to Ali Kuşçu Neighbourhood. The concepts of city and space have been studied in detail. General characteristics of Islamic cities and Ottoman city understanding have been researched. The stages of the texture of Istanbul in the historical process are discussed. Accordingly, a space reading centered on the Fatih Complex has been carried out. A visual archive has been prepared by scanning the literature. The research has been supported with field research based on

semi-structured interview technique done with people living in Ali Kuşçu Neighborhood.

Since its construction, Fatih Complex has undertaken some duties: Providing services such as worship, education, culture, and health; training civil servants for the state, strengthening the understanding of the central state and being a charity institution. The complex and its surroundings have been a center of attraction throughout history and creating an example of the Ottoman city's imagination with its low-rise wooden houses and dead-end streets. The texture of the city has changed rapidly through the Republic Era. Although Fatih Complex is a part of social life today, it has problems that require urgent intervention due to the loss of its old cultural and architectural texture, the increasing number of Syrian immigrants, and its buildings at earthquake risk. The study claims to be able to contribute to the decisions authorities will take in Fatih.

ÖNSÖZ

Dünyanın salgın hastalıklarla boğuştuğu bir dönemde, İstanbul'dan çok uzakta İstanbul'a dair bir çalışma yapmak benim için zorlu bir tecrübeydi. Fakat insan hayatının her anına tesir eden şehirler üzerine okumaktan ve düşünmekten tarifsiz bir keyif aldığımı söyleyebilirim. Tez konumun Fatih'e odaklanmasının sebebi öğrencilik yıllarımdan bana kalan yedi güzel senenin kıymetli hatırasıdır.

Tez yazım sürecimde değerli desteğini her zaman hissettiğim, çalışmamın akademik bir neticeye ulaşabilmesi için yaptığı katkılar, yönlendirmeler ve sağladığı bütün kolaylıklar nedeniyle tez danışmanım Doç. Dr. Aynur Atmaca Can'a teşekkürü bir borç bilirim. Son okumalarda yaptığı düzeltmeler, kaynaklara erişmemde sağladığı kolaylıklar ile Fatih konusunda her türlü yardımları ve kıymetli dostluğu için Dr. Müslüm Yılmaz'a özellikle teşekkür ederim. Yine son okumalarda yardımlarından istifade ettiğim edebiyat öğretmeni Hakan Dağ'a teşekkür ederim.

Son olarak hayatımın en önemli yerinde, tez yazım çilemi benimle paylaşan, tashihlerde, mülâkatlarda ve fotoğraf çekimlerinde sürekli bana yardımcı olan ve tezimi bitirebilmem için beni her zaman cesaretlendiren kıymetli eşim Nebahât Er Bayram'a kalbi teşekkürlerimi sunarım.

Göksu BAYRAM
Aralık, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ.....	V
TABLolar LİSTESİ	IX
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ŞEHİR VE MEKÂN.....	3
1.1. ŞEHİR KAVRAMI.....	3
1.1.1. Şehir Kavramına Dair Yaklaşımlar	5
1.1.2. Şehir ve Medeniyet Etkileşimi	8
1.1.3. Şehir ve Kültür	13
1.2. MEKÂN KAVRAMI.....	15
1.2.1. Şehir Mekânları.....	17
1.2.2. Mekân Kavramı Dair Yaklaşımlar	18
1.2.3. Mekânın Üretimi	19
1.2.3.1. Algılanan Mekân.....	20
1.2.3.2. Tasarlanan Mekân.....	21
1.2.3.3. Yaşanan Mekân.....	21
1.2.4. Mekânın İnsan Üzerindeki Etkisi	22
1.3. İSLAM MEKÂN ANLAYIŞI	24
1.3.1. İslam Şehir Mekânının Özellikleri	24
1.3.2. İslam Şehirlerinin Osmanlı Yorumu	27
1.3.3. Şehir Mekânında Görülen Değişimler	30
1.4. SANAYİ ÖNCESİ ŞEHİRLER	31

İKİNCİ BÖLÜM

2. İSTANBUL ŞEHİR MEKÂNİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME.....	33
2.1. FETİH ÖNCESİ İSTANBUL.....	33
2.2. FETİHTEN CUMHURİYET'E İSTANBUL.....	37
2.2.1. Erken Klasik Dönem Osmanlı İstanbul'u	37
2.2.2. Geç Klasik Dönem Osmanlı İstanbul'u.....	42
2.2.3. Tanzimat Sonrası Osmanlı İstanbul'u	45
2.3. CUMHURİYET'TEN GÜNÜMÜZE İSTANBUL	51
2.3.1. 1950 Yılına Kadar İstanbul	51
2.3.2. 1950-1980 Yılları Arası İstanbul.....	53
2.3.3. 1980 Sonrası İstanbul Mekânı.....	54
2.4. DEĞİŞEN İSTANBUL ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. FATİH KÜLLİYESİ ÜZERİNDEN BİR MEKÂN OKUMASI 62

3.1. FATİH SEMTİ	62
3.1.1. Bizans Dönemi	62
3.1.2. Osmanlı Dönemi	63
3.2. ALİ KUŞÇU MAHALLESİ	64
3.3. FATİH KÜLLİYESİ	66
3.3.1. Fatih Camii	72
3.3.1.1. Eski Fatih Camii	73
3.3.1.2. Yeni Fatih Camii	76
3.3.1.3. Yakın Dönem Yenileme Projeleri	79
3.3.2. Fatih Medreseleri	82
3.3.2.1. Medreselerde Okutulan Dersler	84
3.3.2.2. Sahn-ı Semân Medreselerinde Görev Yapmış Bazı Müderrisler	87
3.3.3. Tetimme Medreseleri	87
3.3.4. Kütüphane	88
3.3.5. Tabhane	91
3.3.6. Darü's-şifa	92
3.3.7. Bâlâhâneler	93
3.3.8. Hazire	93
3.3.8.1. Fatih Sultan Mehmet'in Türbesi	95
3.3.8.2. Gülbahar Hatun Türbesi	96
3.3.8.3. Nakşidil Valide Sultan Türbesi	97
3.3.8.4. Gazi Osman Paşa Türbesi	97
3.3.9. Muvakkithane	97
3.3.10. Hamam	98
3.3.11. Çarşı	98
3.3.12. Ahır (Kervansaray)	99
3.3.13. Dâru't-ta'lîm	99
3.4. KÜLLİYEYE AÇILAN CADDE VE SOKAKLAR	100
3.4.1. Hafız Ahmet Paşa Cami	100
3.4.2. Pirinççi Sinan Ağa Cami	100
3.4.3. Fatih İmam Hatip Kız Ortaokulu	100
3.4.4. Şeyhülislam Hayri Efendi İlkokulu (Ali Kuşçu)	100
3.4.5. Fatih Müftülük Binası	101
3.4.6. Darüşşafaka (Fatih Sultan Mehmet Uluslararası Anadolu İmam Hatip Lisesi)	101
3.4.7. Benlizade Ahmet Reşit Efendi Türbe ve Sebili	102
3.4.8. Şekerci Han	102
3.4.9. Efdalzade Camii	102
3.4.10. Haliç Caddesi	103
3.4.11. Hattat Nazif Sokağı	104
3.4.12. İslambol Sokağı	105
3.4.13. Mihçılar Caddesi	106
3.4.14. Eski Mutaflar Caddesi	107
3.4.15. Salih Zeki Sokağı	108
3.4.16. Fahribey Sokağı	109
3.4.17. Darüşşafaka Caddesi	110
3.4.18. Mükerrir Sokağı	111

3.4.19. Yusuf Ziyapaşa Sokağı	112
3.4.20. Müstakimzâde Sokağı	113
3.4.21. Hacı Necipbey Sokağı.....	114
3.4.22. Malta Çarşısı Sokağı	115
3.4.23. Eski Şifahane Sokağı.....	116
3.4.24. Taylasan Sokağı	117
3.4.25. At Pazarı Meydanı Sokağı.....	118
3.5. KÜLLİYE ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME.....	121
3.6. FATİH KÜLLİYESİ MERKEZLİ ALİ KUŞÇU MAHALLESİ SAHA ARAŞTIRMASI	125
3.6.1. Fatih Külliyesi’nin Şehir Hayatındaki Yeri.....	126
3.6.2. Fatih Senti’nin Şehir Kültüründeki Yeri	127
3.6.3. Fatih’in Değişen Şehir Dokusu	128
3.6.4. Fatih’te Mahalle Kültürü	129
3.6.5. Fatih’te Değişen Kültürel Yapı	131
3.6.5.1. Suriyeli Göçmen ve Mülteciler Sorunu	132
3.6.5.2. Değişen Mimari Yapı ve Dayanıksız Binalar	134
3.6.6. Mahalle Sakinleri	134
3.6.6.1. Ali Kuşçu Mahallesi Muhtarı	135
3.6.7. Değerlendirme.....	136
4. SONUÇ.....	138
5.KAYNAKÇA	144

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Tophane'de Meydan Çeşmesi ve Pazarı Tasvir Eden Gravür	12
Şekil 2: Fatih Sementi'ni Gösteren İnternet Haritası	62
Şekil 3: Ali Kuşçu Mahallesi'ni Gösteren İnternet Haritası.....	65
Şekil 4: Fatih Külliyesi Genel Görünüm, ...	66
Şekil 5: Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Hazırladığı Külliye Planı	72
Şekil 6: Eski Fatih Camii Planı, Ekrem Hakkı Ayverdi	75
Şekil 7: Fotoğrafta son restorasyonlar öncesi Fatih Cami avlusundaki birçok ağaç ile birlikte görülüyor.	76
Şekil 8: Fatih Camii içinden bir fotoğraf	77
Şekil 9: Fatih Camii Tarihi Halıların Yerleştirilme Çalışması	80
Şekil 10: Fatih Camii Şadırvan Avlusu Ağaçlar, 1959	81
Şekil 11: Gurlitt'in hazırladığı Fatih Külliyesi Vaziyet Planı ve Ağaçlar	81
Şekil 12: Fatih Camii türbe ile hazire arasında Rodoskari döşemeler ve ağaçlar	82
Şekil 13: Karadeniz medreselerinden çifte başkurşunlunun içinden kış manzarası, göksu bayram arşivi, 2015. ..	86
Şekil 14: Karadeniz medreselerinin içinden bahar manzarası, göksu bayram arşivi, 2016.....	86
Şekil 15: 1940 yılı Dülgerzâde Camii'ne bitişik kagir tonozlu bazı dükkanlar	98
Şekil 16: Fatih İlçe Müftülük Binası, (Göksu Bayram Arşivi, 2020).....	101
Şekil 17: Haliç Caddesi, (Göksu Bayram Arşivi, Kasım 2020)	103
Şekil 18: Hattat Nazif Sokağı, (Göksu Bayram Arşivi, Kasım 2020)	104
Şekil 19: İslambol Caddesi, Göksu Bayram Arşivi, Kasım 2020	105
Şekil 20: Mihçılar Caddesi, Göksu Bayram Arşivi, Kasım 2020.....	106
Şekil 21: Eski Mutaflar Caddesi, Göksu Bayram Arşivi, Kasım 2020	107
Şekil 22: Salih Zeki Sokağı, Göksu Bayram arşivi, Kasım 2020.....	108
Şekil 23: Fahribey Sokağı, Göksu Bayram Arşivi, Kasım 2020	109
Şekil 24: Fahri Bey'in telgraf başında bir fotoğrafı.....	109
Şekil 25: Daruşşafaka Caddesi, Göksu Bayram Arşivi, Kasım 2020.....	110
Şekil 26: Mükerrir Sokağı, Göksu Bayram arşivi, Kasım 2020	111
Şekil 27: Yusuf Ziyapaşa Sokağı, Göksu Bayram arşivi, Kasım 2020	112
Şekil 28: Müstakimzâde Sokağı, Göksu Bayram arşivi, Kasım 2020.....	113
Şekil 29: Hacı Necipbey Sokağı, Göksu Bayram arşivi, Kasım 2020.....	114
Şekil 30: Malta Çarşısı Sokağı, Göksu Bayram arşivi, Kasım 2020.....	115
Şekil 31: Eski Şifahane Sokağı, Göksu Bayram Arşivi, Kasım 2020	116
Şekil 32: Taylasan Sokağı, Göksu Bayram Arşivi, Kasım 2020.....	117
Şekil 33: At Pazarı Meydanı Sokağı, Göksu Bayram Arşivi, Kasım 2020	118
Şekil 34: Rahmetli Metin Amca.....	119
Şekil 35: Dayıların Yeri.	120
Şekil 36: Çay ocağının içinden bir görüntü.	120

TABLÖLÄR LİSTESİ

Tablo 1: Rapoport'un Dünya Görüşü ve Etkinlikler Şeması.....	14
Tablo 2: Süheyl Ünver'in Yayımladığı Fatih Kütüphanesi Kitap Listesi.....	90
Tablo 3. Ahmet Cevdet Paşa'nın Hazirede Bulunan Mezar Taşı Kitabesi	94



GİRİŞ

Şehirler tarih boyunca insanoğlunun medeni ilişkilerini sürdürdüğü en önemli yerler olmuştur. Hayatın her anına olan tesirleri ve kültürlerin aktarıldığı bir ayna hüviyetinde olmaları şehirleri ayrıcalıklı bir yere koymaktadır. Her medeniyet beraberinde kendi şehir anlayışını ve mimari çözümlerini getirmiştir. Osmanlı Şehirleri şeklinde kavramlaştırdığımız olgu, İslam Şehirleri 'nin özgün bir yorumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Külliye etrafında şekillenen bir şehir hayatı bulunmaktadır. Bu çalışma Fatih Külliyesi'ni merkezine alarak tarihi süreçte bir mekân okuması gerçekleştirmektedir. İstanbul'un fetih sonrası dönemine odaklanılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde şehir ve mekân kavramları üzerinden bir çerçeve çizilmektedir. Şehir kavramı ardında biriktirdiği yorumlar ile birlikte kültür ve medeniyet etkileşimli bir şekilde anlatılmaktadır. Mekân kavramı getirilen yaklaşımlarla ele alınmış, mekânın üretimi konusu üzerinde durulmuştur. Şehir ve mekân kavramları açıklanırken insan üzerindeki etkileri özellikle değerlendirilmiştir. İslam Şehirleri, oluşumunu sağlayan inanç ve kültürel sebeplerle incelenmiş genel özellikleri açıklanarak Osmanlı Şehirleri üzerinde durulmuştur. İslam şehir mekânında görülen değişimler üzerinden bir değerlendirme yapılmış ve son olarak sanayi öncesi şehirlerin genel yapısı üzerinde durulmuştur.

İkinci bölüm İstanbul şehir mekânında yaşanan dönüşümün tarihi süreçte incelenmesini kapsamaktadır. İlk olarak fetih öncesi İstanbul üzerinde kısaca durularak mekâna yansıyan önemli öğeler aktarılmıştır. Çalışmanın asıl üzerinde durduğu dönem fetih sonrası dönemdir. Bu dönem fetihten Cumhuriyet'e ve Cumhuriyet'ten günümüze kadar olan dönemler olmak üzere iki ana başlık altında incelenmiştir. Fetihden Cumhuriyet'e kadar süreç, erken klasik, geç klasik ve Tanzimat sonrası dönem Osmanlı İstanbul'u olarak tasnif edilmiştir. Benzer şekilde Cumhuriyet'ten günümüze kadar olan süreçte kendi içinde dönemlere ayrılarak incelenmiştir. Bunlar 1950 yılına kadar, 1950-1980 yılları arası ve 1980 sonrası yıllar olmak üzere üç dönemdir. Bölümün son kısmında İstanbul şehir dokusunda sürmekte olan değişim ve dönüşümler incelenerek koruma konusuna değinilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümü Fatih Külliyesi merkezli bir mekân okumasını içermektedir. Öncelikle külliye'nin konumlandığı Fatih semti hakkında bilgiler verilerek Fatih

Külliyesi üzerinden mekân okuması gerçekleştirilmiştir. K lliyeinin her bir birimi detaylıca incelenmiş, tarih boyunca nasıl kullanıldıkları ve şehir hayatına ne şekilde katılıp, nasıl tesir ettikleri üzerinde durulmuştur. Çalışma külliyeinin merkezine konumlandığı Ali Kuşçu Mahallesi'ni kapsayan bir saha araştırması ile desteklenmiştir. Bu bölümde rastlantısal seçilmiş yirmi kaynak kişi ile yarı yapılandırılmış mülakat tekniğine dayalı görüşmeler gerçekleştirilmiştir.  ıkan neticeler sonuç kısmında derlenerek değerlendirilmiştir. Çalışma Fatih'te alınacak kararlarda yerel yöneticilere ve kent yöneticilerine yönelik bilgi, öneri ve değerlendirmeler sunmaktadır.



BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEHİR VE MEKÂN

1. Şehir ve Mekân

1.1. Şehir Kavramı

Şehir kavramı üzerine birçok tanımlama yapılmış olmasına rağmen cihanşümul bir tanımlama, kesin çizgilerle belirlenmiş bir ifade mevcut değildir. Lewis Mumford konuyla alakalı şehirlerin ilk kurulmaya başlandığı başlangıç evresinden günümüzdeki hallerine kadar geçen süredeki tüm değişim ve dönüşümlerini kapsayacak bir açıklamanın yapılamayacağından bahsetmektedir.¹ Tarih boyunca farklı toplumlar, farklı topraklarda yetişmiş kâlemler bu kavramın içini farklılarla doldurmuştur. Bu çalışmada öncelikle konu üzerinde araştırması olan yazarların şehir kavramı üzerine nasıl tanımlamalar geliştirdiği aktarılmaya çalışılacaktır. Böylece kavram üzerinde genel bir fikir edinilmesi amaçlanmaktadır. Kavram lügatlardaki anlamlarından ve literatürdeki birikimden yararlanarak açıklanırken şehirleri meydana getiren değerler kültür ve medeniyet birikimi bağlamında okunmaya çalışılacaktır.

Öncelikle şehir kelimesi farsça kökenli bir kelimedir. Lügatta; *“İnsanların toplu olarak yaşadığı yerleşim yerlerinden, idârî ve mülkî bakımdan köy ve kasabadan sonra en büyük olanı; halkının büyük kısmı ticâret, sanâyi ve idâre işleriyle uğraşan, tarım alanı olmayan kalabalık yerleşim merkezi, kent.”*² olarak tanımlanır. Ruşen Keleş **Kentbilim Terimleri Sözlüğü**’nde kent kavramını *“sürekli toplumsal gelişme içinde bulunan ve toplumun yerleşme, barınma, gidişgeliş, çalışma, dinlenme, eğlenme gibi gereksinmelerinin karşılandığı, pek az kimsenin tarımsal uğraşılarda bulunduğu, köylere göre nüfus yönünden*

¹ Lewis Mumford, **Tarih Boyunca Kent**, Gürol Koca ve Tamer Tosun (çev.), 1. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007, s.13.

² Kubbealtı Lügati, “Şehir”, <http://www.lugatim.com/s/%C5%9Fehir>, 15 Şubat 2020.

daha yoğun olan ve küçük komşuluk birimlerinden oluşan yerleşme birimi”³ şeklinde açıklar. Şehir kelimesi Farsçada olduğu gibi Arapçada da kullanılır fakat Arapçadaki “şehir” kelimesi takvim ayı anlamına gelmektedir.⁴ Kent kelimesi de yine İran kökenli olup İran’ın antik dillerinden Soğdca’dan⁵ geldiği belirtilmiştir. Kent kelimesi “kend, kand” gibi kelimelerin bugünkü kullanımı olup “kale, hisar, kasaba” gibi anlamlar barındırmaktadır.⁶ Bunlara örnek günümüzde hâlâ aynı isimle devam eden Semerkant, Taşkent gibi yerler gösterebilir.

Şehir kavramının Arapçadaki karşılığı ise “medine” şeklinde kullandığımız kelimedir. Medeniyet kelimesi köken olarak müdûn köküne dayanarak Osmanlı Türkçesinde türetilmiştir.⁷ Müdûn köküne dayanan “medine” kelimesi Arapçada şehir manasına gelmektedir. Medeniyet kelimesi de bir kavram olarak bu kökten türemiştir. Zamanla medine şehri medeni şehirli olanı karşılar duruma gelmiştir. Bu durum çeviri yazıların yapıldığı döneme rastlar. Aynı zamanda “medine” kelimesi içerisinde “din” ekini de barındırır. Buradan bir çıkarımla Arapçada şehir kavramının karşılığı olan medine kelimesi, şehrin dini merkez olma özelliğini de bünyesinde barındırır. Şehir bu anlamıyla ticaretten dini hayata, eğitimden idari işlere her türlü sosyal ihtiyacın karşılandığı, yoğun insan kalabalığının toplandığı merkezleri ifade eder. İlk İslam şehir tecrübesine de o zamanki adı Yesrib olan Medine’de Hz. Peygamber’in uygulamalarında rastlanır.⁸ Cami merkezli bir şehirdir bu. Etrafına sosyal hayatı düzenleyen kurumlar yerleştirilmiştir ve bu düzen kendinden sonra gelen İslam şehirlerine de temel oluşturmuştur.⁹

Batı kaynaklarında ise şehir “city” kelimesi ile karşılaşılır ve aynı “medine” kelimesinde olduğu gibi civilisation yani medeniyet yahut uygarlık olarak açıklanan mefhum, benzer köklerden, şehir manasına gelen civitas’tan gelmektedir.¹⁰ Türkçede ise şehir kavramını karşılayan “balık” ve “ordu” kelimelerini görüyoruz. *Divan-ı Lügati’t-Türk*’te

³ Ruşen Keleş, **Kentbilim Terimleri Sözlüğü**, 1. Basım, Ankara: Sevinç Basımevi, 1980, s.67.

⁴ Hasan Taşçı ve Nureddin Nebati (Ed.), **Şehir Üzerine Düşünceler-I**, İstanbul, Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi, 2014, s.17.

⁵ Erol Kaya, **Kentleşme ve Kentleşme**, 1. Basım, İstanbul: İşaret Yayınları, 2017, s.13.

⁶ Aynur Atmaca Can, “İstanbul Kent Dokusunda Bir Tür Konut Tercihi ve Kültürel Yapı Etkileşimi: Rumelihisarı Örneği”, (**Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 1998**), s.10.

⁷ İlhan Kutluer, “Medeniyet”, **İslam Ansiklopedisi**, C.28, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s.298.

⁸ Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Şehir”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt.38, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s.441.

⁹ Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Şehir”, **İslam Ansiklopedisi**, C.38, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s.443.

¹⁰ Kılıçbay, s.29.

balık kelimesinin karşısına kale, şehir, çamur ve cıvık anlamları verilmiştir.¹¹ Ordu kelimesinin ise Moğolcada ve Göktürklerde şehir manasında hatta dahası hükümdarın şehri manasında kullanılmıştır.¹²

1.1.1. Şehir Kavramına Dair Yaklaşımlar

Bugün günlük kullanımda ve akademik yazında şehir ve kent kelimelerinin birbiri yerine sıkça kullanıldığı görülmüş adeta şehir ile kent kelimelerinin aynı mefhumu açıkladıkları düşünülmüştür. Fakat yine de kimi yazarların kentleri, ruhtan yoksun bir şekilde büyümüş koca yerleşim yerleri, eski değerlerini ve medeniyet birikimini yok etmiş yahut yok saymış yerler olarak tarif ettikleri görülmektedir. Buna karşın şehirler, medeniyet birikiminin ve bunun getirdiği değerlerin canlı olarak hayatîyetini devam ettirdikleri yerler olarak kabul edilmektedirler.¹³ Buna örnek olarak; medeniyet ile uygarlığın, kent ile şehrin birbiri yerine kullanılamayacağını ifade eden Lütfi Bergen'e göre kentler değerlerimizi öldürmektedir. “*Modern Kent ölüler diyarındır*” demektedir.¹⁴ Mehmet Ali Kılıçbay meseleye dışı şehirler ve erkek kentler diyerek yaptığı tanımlamalardan yaklaşıp. Şehirler dışıdır ve bir uygarlık birikiminden beslenmektedirler, kentler ise sonradan yapılmış bina ve insan yığınlarından başka bir şey değildir.¹⁵ Benzer bir noktadan Beşir Ayvazoğlu kent kelimesinin günümüz Türkçesinden şehir kelimesini kovmak için icat edildiğinden bahseder. Bu yüzden yeni kurulmamış, kadim yerleşimleri anarken yazar şehir kelimesini tercih etmektedir.¹⁶ Hasan Taşçı için şehir kadim olanı, kent ise yeniyi temsil etmektedir ve daha modern ve çağdaş bir ifadeye tekabül etmektedir.¹⁷

Aynur Can, kavram birliğinin sağlanmasında bir tehdit gibi görülebilecek şehir ve kent kavramları için, İngilizcede “city” ve “urban” kavramlarının olduğunu, şehrin “city” gibi medenileştirmek anlamından beslendiğini söylemektedir. Bu noktada iki kelime de değer dünyasından ilhamla oluşmuştur. Şehir modernitenin karşısında bir duruş ve sanayi öncesi iktisadi sistemle bütünleşmiş bir yapı sergilerken, kent kelimesi ise Sanayi Devrimi ile birlikte

¹¹ Taşçı ve Nebati, s.21.

¹² Taşçı ve Nebati, s.21.

¹³ Taşçı ve Nebati, s.17.

¹⁴ Lütfi Bergen, **Kenti Durduran Şehir**, Ankara: MGK Yayınları, 2016, s.66.

¹⁵ Mehmet ALİ Kılıçbay, **Şehirler ve Kentler**, Ankara: Gece Yayınları, 1993, s.11-12.

¹⁶ Beşir Ayvazoğlu, **Aşk Estetiği**, 4. Basım, İstanbul: Kapı Yayınları, 2017, s.238-239.

¹⁷ Hasan Taşçı, **Bir Hayat Tarzı Olarak Şehir, Mekân, Meydan**, 1. Basım, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014, s.23.

insan-doğa, insan-toprak ilişkisi ve bilgiyle paranın egemenliğinde modern bir anlam kazanmıştır.¹⁸ Son olarak Ruşen Keleş ilgili kitabında konuya ait değerlendirmeleri şu şekilde özetlenebilir. Şehir, kent kelimesinin eski kullanımıdır. Aynı şekilde şehirleşme de kentleşme için kullanılan eski bir kelimedir. Nitekim kent, kentleşme, kentsel gibi kavramlar artık dilimize yerleşmiş ve sözlüklerde yerini almıştır.¹⁹

Ruşen Keleş şehir kavramının beş açıdan açıklanabileceğini söylemektedir. Bunlar idari sınırlar yönünden, iktisadi yönden, nüfus büyüklüğü, sosyolojik ve şehir planlamacıları yönünden geliştirilen tanımlamalardır. Bu tanımlamalar sayesinde şehir ve köy arasındaki fark da meydana çıkmaktadır. İdari sınırlar yönünden, belli sınırların içinde kalan alanlar şehir dışında kalanlar ise köy olarak tanımlanır. Nüfus yönünden daha çok kanunlarda konulan kurallara göre belli nüfus büyüklükleri kıstas olarak alınırlar. İktisadi açıdan, tarım sektöründeki nüfus oranı ve bu sektördeki iktisadi büyüklüğün oranlarından kaynaklanan bir süreç ifade edilir. Farklı sosyologların sosyolojik tanımlamalarında ise şehir; etrafına göre daha kalabalık şekilde oluşmuş bina ve insan toplulukları şeklinde Queen ve Carpenter üzerinden aktarılmıştır. Yine Louis Wirth'e göre şehir, sosyal açıdan birbirine benzerliği bulunmayan fertlerin bir araya getirdiği sürekliliği olan topluluklar olarak ifade bulur. Şehir planlamacıları ise daha çok bir veya birden fazla şehirleşmiş ve şehirleşmekte olan alanlar üzerinden şehir hayatının sürdürülebileceği sosyal, iktisadi ve kültürel faaliyetlerin uygulanabileceği yerleri kasteder.²⁰ Benzeri bir tanımlama Ergün Gürpınar'da da görülür. Çevre bilimcilerinin kavrama yaklaşımını da aktaran Gürpınar bu tanımlamada; çeşitli varlıkların ve nesnelerin denge içinde olduğu sağlıklı ve ekolojik bir sistemden bahsetmektedir.²¹ Eyüp G. İşbir'in şehir kavramını açıklayışı da benzer bir çerçevede seyreder. Şehir kavramı siyasi, fiziki ve fonksiyonel yönlerden incelenmiştir. Siyasi bakımdan belirli idari sınırları ifade eden şehir kavramı, fiziki yönden çok sayıdaki gelişkin binalar ve yollar ağını ifade eder. Fonksiyonel bakımdan ise iktisadi, sosyal ve kültürel faaliyetlerin yapıldığı merkezlerdir demektir.²²

¹⁸ Aynur Atmaca Can, İnsan Mekân Etkileşimi ve Kent Estetiğine Giriş, Recep Bozlağan ve Yüksel Demirkaya (Ed.), **Türkiye'de Yerel Yönetimler** içinde (331-362), İstanbul: Nobel Yayın, 2008, s.331,332.

¹⁹ Ruşen Keleş, **Kentleşme Politikası**, 14. Basım, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2015, s.107.

²⁰ Ruşen Keleş, **Şehir ve Bölge Planlaması Bakımından Şehirleşme Hareketleri**, 1. Basım, Ankara: Ajans-Türk Matbaası, 1961, s.16-23.

²¹ Ergün Gürpınar, **Kent ve Çevre Sorunlarına Bir Bakış**, 2. Basım, İstanbul: Der Yayınları, 1996, s.13-14

²² Eyüp G. İşbir, **Şehirleşme ve Meseleleri**, 2. Basım, Ankara: Gazi Büro Yayınları, 1991, s. 5-8.

Kent sosyolojisi alanında önemli isimlerden Robert E. Park ve Ernest W. Burgess şehir kavramını açıklarken; şehrin sadece insan yığınlarından, bina yığınlarından, türlü sosyallik imkânlarından, idari yapılardan vs. oluşmadığına dikkat çeker.²³ Şehir bir ruhtur. Bir takım gelenek, adet, ananın düzenlediği davranışlar ve duyarlılıklar bütünüdür. Şehir bir süreçtir. Özellikle insan doğasının oluşturduğu bir süreçtir.²⁴ Bu haliyle şehir insan eliyle şekillenen bir dışavurumdur. Aynı zamanda yıllar içinde vücuda getirdiği birçok tavırla beraber insanın şekillenmesine de yol açan önemli bir olgudur. Şehir planlaması; normatif bir ifadeyle içinde hayat süren insan topluluğunun inanç ve değer dünyasından beslenmesi gerektiği için fiziki olduğu kadar ahlaki de bir olgudur.²⁵ Henry Lefebvre felsefe ve şehir başlığı altında yaptığı incelemede şehri bir yapıt olarak tanımlamaktadır. Fakat şehrin yapıt olması hali bir ürün üretimi gibi olmamakta, insanlar eliyle insanların üretimi ve yeniden üretimi şeklinde ifade edilmektedir.²⁶ Şehir dediğimiz şey sanayileşme ile yakından ilintilidir. Sanayileşmenin yaygın hale getirdiği meta, şehri ve kentsel gerçekliği tehdit eder. Sonunda devletler ve şirketler bozulan şehir yapısını düzeltmeye uğraşırlar.²⁷ Bir yapıt olan şehir, henüz kendi ifadesiyle talan ve tahrip edilmemiş şehir yani kent; zihni ve toplumla alakalı bir süreçtir. Mekânlar, nesneler, ürünlerden doğan bir biçimdir.²⁸ 20. yy. endüstri şehri üzerine yaptığı okumalarda büyük ses getiren ve ütopyasını oluşturan ünlü mimar Le Corbusier'e göre şehrin tüm tarihi bağlardan kültürellikten diğer değer ve algılardan uzaklaşması, işlevselliği önlemesi ve bu noktada bir eşitliği kamuya sunması gerekmektedir.²⁹

Şehir birçok yazar tarafından farklı yönleriyle ele alınmıştır. Fustel de Coulanges din eksenli, Marx kır-kent diyalektiği üzerinden, Pirenne iktisat merkezli, David Harvey ise coğrafya düzleminde şehri analiz etmiştir.³⁰ Weber ise şehre sosyolojik bir eksenden yaklaşmış ve Batı'nın eşsiz olduğunu iddia ettiği oryantalist şehir yazımının en önemli eserlerinden **The City**'de doğu şehirlerine menfi yorumlar getirmiştir. Batı şehirleri sermaye,

²³ Robert E. Park ve Ernest W. Burgess, **Şehir**, Pınar Karababa Kayalığı (çev.), 2. Basım, Ankara: Heretik Yayınları, s.38.

²⁴ Park ve Burgess, s.38.

²⁵ Park ve Burgess, s. 40.

²⁶ Henri Lefebvre, **Şehir Hakkı**, Işık Ergüden (çev.), 3. Basım, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2015, s. 59-63.

²⁷ Lefebvre, s.154.

²⁸ Lefebvre s.99.

²⁹ Ece Ceylan Baba, Le Corbusier ve Şehircilik, **GRID Mimarlık Planlama ve Tasarım Dergisi**, Cilt.1, Sayı.2, (2018), s.217-218.

³⁰ Fatih Aman, "Turgut Cansever Düşüncesinde Zihniyet-Şehir İlişkisi", **İnsan ve Toplum Araştırmaları Dergisi**, Cilt.7, Sayı.2, (2018), s.1241.

üretim, pazar ve özerk hukuk noktasında sürekli, canlı ve hareketlidir. Batı'nın kimseye ihtiyacı olmadan var ve kendine yeterli olduğunu iddia etmektedir.³¹

Kevin Lynch “kenti” birbirinden oldukça farklı milyonlarla ifade edilebilecek insanın algıladığı ve zevk aldığı bir nesne şeklinde tanımlamaktadır. Bu nesne aynı zamanda insanlar tarafından sürekli bir gelişim ve değişime uğramaktadır. Değişim bazen ayrıntılarda olsa bile devamlılık arz eder.³²

N. Schulz “kenti” insanın bir araya geldiği “bir karşılaşma mekânı” insanları yaklaştıran bir “mikrokosmos” olarak ele almaktadır.³³ Benzer şekilde Turgut Cansever’e göre şehir; “insanın, hayatını düzenlemek üzere meydana getirdiği en önemli, en büyük fizikî ürün ve insan hayatını çerçeveleyen bir yapıdır. Şehir; toplumsal hayata, insanlar arasındaki ilişkilere biçim veren, sosyal mesafelerin en aza indiği, ilişkilerin büyük yoğunluk kazandığı yerdir.”³⁴ Tüm bu yoğun karşılıklı ilişkiler ortamında şehir kavramı medeniyet birikimi ve kültür ile yakından ilişkili bir hal alır.

1.1.2. Şehir ve Medeniyet Etkileşimi

Sezai Karakoç şehir, city yahut kent kelimelerinden bir ayrım gözetmeksizin hangisini seçersek seçelim kastedilen büyük resmin, karşımızdaki o koca eserin, medeniyet birikiminden yükselen bir ruh olduğunu söylemektedir. Bu ruhu besleyen medeniyet kavramı dikkat çekicidir. “*Medeniyet, kurduğu ve yaşattığı şehirlerde kendini ifade etmekte veya ele vermektedir.*”³⁵

“Medeniyet” kavram olarak farklı anlamlarda kullanılmış olsa da, esasen tüm kullanımların hülasası; şehir hayatının sosyal, siyasi, entelektüel, iktisadi, teknik vb. alanlarda ortaya koyduğu tüm birikim ve değerleri karşılamaktadır.³⁶ Batıdaki karşılığı olan civilisation

³¹ Aman, s.1242.

³² Kevin Lynch, **Kent İmgesi**, İrem Başaran (çev), 7. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s.2.

³³ M. Ebru Erdönmez ve Altan Akı, “Açık Kamusal Kent Mekânlarının Toplum İlişkilerindeki Etkileri”, **YTÜ Mimarlık Fakültesi e-Dergisi**, Cilt.1, Sayı.1, 2005, s.69.

³⁴ Turgut Cansever, **Osmanlı Şehri**, 4. Basım, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016, s.17.

³⁵ Sezai Karakoç, “Kent”, **İnsanlığın Dirilişi**, Diriliş Yayınları, İstanbul 1987, s. 52-57

³⁶ İlhan Kutluer, “Medeniyet”, **İslam Ansiklopedisi**, C.28, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s.300.

ise **Fransız Dili Genel Sözlüğü**'nde insanlığın ahlakça, fikirce ve sosyal hayat olarak ilerlemesi olarak geçmektedir.³⁷

Braudel, medeniyet kavramının tanımını yaparken kimyadan bir elementin tanımını yapar gibi kesin ve net bir medeniyet kavramı tanımını yapmaya bugüne kadar sosyal bilimlerin sözcük dağarcığının yeterli olmadığını söylemektedir.³⁸

Medeniyetler tarih boyunca şehir hayatından beslenmiş ve şehir hayatında yükselmişlerdir. Aynı şekilde din, kültür ve medeniyet kavramı arasındaki uzun geçmişli ilişki birçok yazar tarafından incelenmiştir. Wallerstein'e göre çoğu zaman tarihi bir bütünlük arz eden gelenek, kültür ve yapıların ardı ardına sıralanması şeklinde tarif etmektedir.³⁹ Samuel P. Huntington'a göre medeniyetleri tanımlayan onlara kimlik ve farklılık kazandıran etmenlerin en önemlisi dindir. Aynı şekilde Fernard Braudel de dinin medeniyeti tarif etmede yegâne öncelik olduğundan bahsetmektedir. Din bugünün de geçmişin de kalbindedir.⁴⁰ Çünkü din; dil, coğrafya, ırk gibi kavramlara nazaran daha baskın bir unsurdur. Neredeyse insanlık tarihindeki en önde gelen medeniyetler hep kabul ettikleri dinler ile açıklanmışlardır.

Tarih boyunca büyük gelişmeler hep şehirlerde yaşanmıştır. Şehirler adeta gelişimin ve tekâmülün ve itekleyicisi olmuştur. Sanat, edebiyat, teknik, bilim ve kültür hep şehirlerde hayat bulmuş ve şehirlerin çöküşüyle orada neşet eden kültür ve medeniyet iklimi de çöküşe geçmiştir. Temel manada medeniyet ve şehir tarihi bir beraberlik seyretmiştir demek yanlış olmayacaktır.⁴¹ Bu yüzden şehir medeniyetin fiziki alana yansıdığı bir bedene büründüğü ve toplum hayatına yansıdığı bir alandır. *"Kucaktır kent medeniyet için; verimli müşfik, enerjik, olanaklı bir merkezdir."*⁴² İnsanoğlunun meydana getirdiği eserlerin hemen hemen büyük kısmının şehirlerde ortaya çıktığı görülmektedir.⁴³

³⁷ Cemil Meriç, **Umrandan Uygarlığa**, 2. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 81.

³⁸ Fernard Braudel, **Uygarlıkların Grameri**, 5. Basım, İstanbul: İmge Kitabevi, 2017, s.11.

³⁹ Samuel P. Huntington, **Medeniyetler Çatışması**, Mehmet Turhan ve Cem Soydemir (çev.), 5. Basım, İstanbul: Okuyan Us Yayın, 2006, s. 48.

⁴⁰ Braudel, s. 22.

⁴¹ Ayda Yörükhan, **Şehir Sosyolojisinin ve İnsan Ekolojisinin Teorik Temelleri**, 1. Basım, İstanbul: Nobel Yayınları, 2006, s.34.

⁴² Köksal Alver, **Kent Sosyolojisi**, Ankara: Hece Yayınları, 2012, s.18.

⁴³ Taşçı ve Nebati, s. 48.

İbni Haldun’a göre, insan dediğimiz varlık sosyal bir varlıktır ve birlikte yaşama ihtiyacı duymaktadır. İnsan türü için toplum halinde yaşamak (içtima-ı inşam) zorunludur.⁴⁴ Bu birliktelik zamanla kalabalıkların yoğunlaştığı şehir mekânları şekline bürünmüştür. Çünkü insanlar ticaret gibi uğraşlar içerisine girerler. Ayrıca gündelik hayatlarını sürdürebilmek için belli iş kollarında ve zanaatlarda ustalaşmaları gerektir. Bu ise bir iş bölümü ile beraber, toplu yaşama konusunu da zorunlu kılmaktaydı. Yine insanlar diğer insanlardan gelebilecek zararı da tek başlarına engelleyemeyecekleri için birbirlerine ihtiyaç duyarlar. İleride şehir dediğimiz büyük yapının temelleri bu şekilde atılmıştır denebilir. İbni Haldun tarafından “hadaret” ve “bedavet” kavramları da tam bu noktadan açıklanır. Kısaca Bedeviler ilkel göçebe toplumları, Hadariler ise yerleşik yaşayan, medeni, sanatla iştigal eden şehirli lerdir. Hadaret fen ve sanatların çoğaldığı yerlerde yerleşir ve bu ekseriya şehirlerdir.⁴⁵

Medeniyet fikir, sanat, teknik ve refah noktasında bir ilerleme ve birikimdir. Şehirlerde devamlılık arz eden süreklilikler medeniyetin şehirlerde kök salmasına neden olmaktadır. Lewis Mumford’a göre kentler tarih boyunca kalabalıkları, şehir hayatının getirilerinden faydalanmak isteyen insanları çeken birer mıknatıs olmanın yanı sıra, bütün insani ve kültürel birikimin toplandığı muhafazalı alan, bir kap bir kova hüviyetindedir. Fakat bu kabın ona hayat verecek insanları ve kurumları da cezbetmesi gerekmektedir.⁴⁶ Nihayetinde kentler yıllara sâri bir birikimin depolandığı kaplar olagelmıştır. Depolanan bu birikim nihayetinde dönüştürücü bir amaçla kullanılmaya başlanmış ve şehrin sembol yapıları meydana gelmiştir. İnsanın dönüştürücü etkisi burada dikkate değerdir. Çünkü “*İnsan kavrayabildiği doğal mekânı çok boyutlu ilişkiler sistemi içerisinde dönüştürme çabası içerisinde*.”⁴⁷ Yaşanan bu dönüştürme işlemi insanın kültürel ve değerler noktasındaki birikiminin mekâna yansması şeklinde zuhur eder. Her mimari yapı, eldeki teknik imkânlar nispetinde insanın doğal mekâna nüfuz etmesi sonucunda mimari mekânı oluşturmıştır.⁴⁸ Aynı şekilde insanın başlattığı dönüştürme işlemi bir zaman sonra karşılıklı birer dönüştürme işlemine sahne olmaktadır. İnsanın inşa ettiği ve dönüştürdüğü mekân, mekânla ilişki kuran insanlarda bir haz, bir estetik zevk ve duygu birikimi oluşturmaya başlamaktadır. Bir mimari

⁴⁴ Süleyman Uludağ, **İbn Haldun**, 2. Basım, Ankara: Harf Yayınları, 2015, s.64.

⁴⁵ Uludağ, s.62-74.

⁴⁶ Mumford, s.106.

⁴⁷ Aynur Atmaca Can, İnsan Mekân Etkileşimi ve Kent Estetiğine Giriş, Recep Bozlağan ve Yüksel Demirkaya (Ed.), **Türkiye’de Yerel Yönetimler** içinde (331-362), İstanbul: Nobel Yayın, 2008, s.335.

⁴⁸ Can, s.335.

eser bir mahalleye dikildiği anda o eseri gören insanlarda ister istemez bir iz bırakır. Bu iz insanın bilinçaltında yer edinir ve zaman içinde kuşatıcı bir derinlik kazanabilir.⁴⁹

Ortaya çıkan medeniyet birikimi aynı zamanda kimlik inşasının da bir aracı haline gelmiştir. İnsan doğduktan itibaren kendini sosyal bir çevrede bulur ve büyüdükçe kafasındaki sorulara cevap arayışına girer, bir sorgulama dönemi geçirir. Bu sorgulama neticesinde kendi kimliğini tanımaya çalışmaktadır. Bu ise ancak kendi tarihini, dinini, estetik dünyasını, toplumu yani medeniyetini anlamakla mümkündür.⁵⁰ Huntington, medeniyetleri tanımlarken benzer bir çıkarımla medeniyetin insan kimliğini kurmada ve diğerleriyle başkalaştırmada en birinci kültürel özellik olduğundan bahsetmektedir.⁵¹

Medeniyet kavramı incelendiğinde çoğu kez şehir, din ve imparatorluk ile yakından ilgili olduğu aktarılmaktadır.⁵² Medeniyetin sürekliliği için bilhassa sanat ve ilim birikimini koruyan, yenileyen, geliştiren ve gelecek nesillere aktaran bir insan birikimine de ihtiyaç vardır.⁵³

İmparatorluk olarak Roma, Aztek, İnka, Osmanlı, Selçuk gibi imparatorlukların kendi sınırlarıyla çizdikleri medeniyet tanımlamalarından bahsedilebilir.⁵⁴ Osmanlı İmparatorluğu yahut Osmanlı Medeniyeti Anadolu'dan Balkanlar'a, Kuzey Afrika'dan Arap Yarımadası'na kadar izlerini taşımıştır ve 13. yüzyıl ile 20. yüzyıl arasında vücut bulmuş İslam medeniyet ailesinin bir ferdi ve özgün bir yorumudur.⁵⁵ Edindiği kıymetli birikim ile kendi ruh dünyasında sembol şehirlerini ve değerler manzumesini inşa edebilmiştir. İstanbul, Bursa gibi şehirler örnek verilebilir. Tarih boyunca şehirler medeniyetlerin büyüüp geliştiği hayatini devam ettirdiği izlerini yansıttığı alanlar olarak kendini göstermişlerdir. Bu çalışma yakın geçmişe kadar Osmanlı izlerinin yoğun bir şekilde görüldüğü İstanbul ve Fatih Semti özelinde yoğunlaştığı için bazı noktalara değinmekte yarar vardır.

⁴⁹ Sadettin Ökten, **Aslında bir Sanat Var**, 1. Basım, İstanbul: Tuti Kitap, 2019, s.122.

⁵⁰ Sadettin Ökten, **Gelenek Sanat ve Medeniyet**, 1. Basım, İstanbul: Sufi Kitap, 2015, s.56.

⁵¹ Huntington, s.43.

⁵² Şener Aktürk, "Braudel'den Elias'a ve Huntington'a Medeniyet Kavramının Kullanımları", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl.10, Sayı.41, Mayıs Haziran Temmuz 2007, s.149.

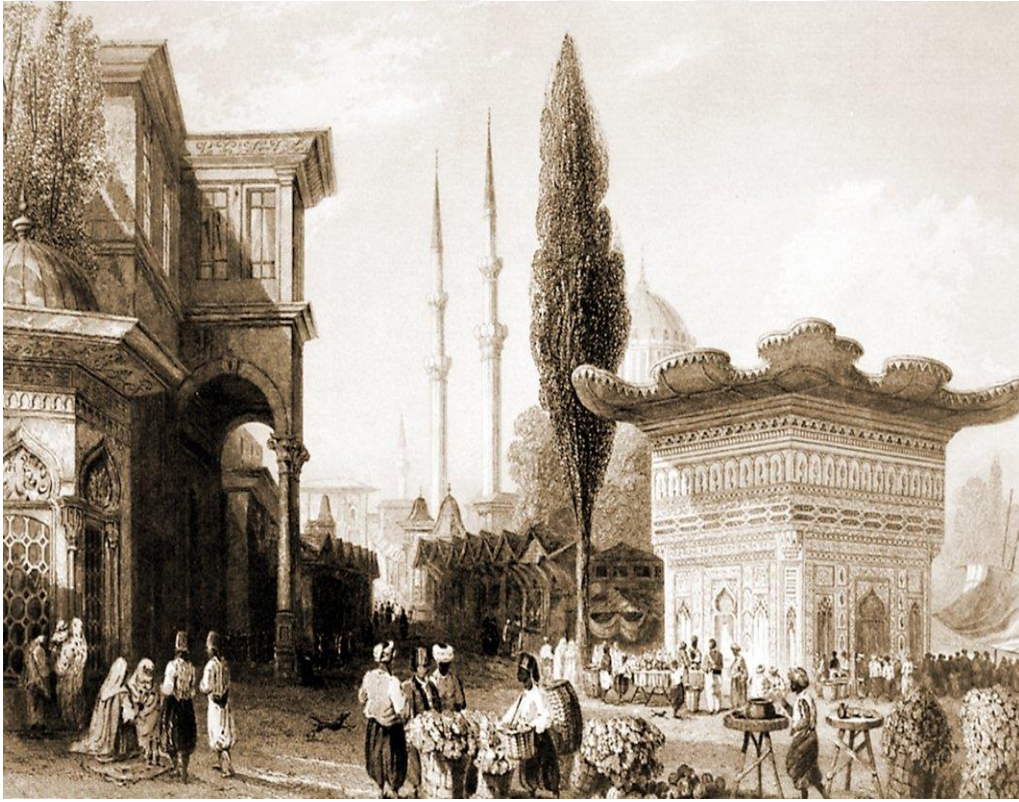
⁵³ Aktürk, s.150.

⁵⁴ Aktürk, s.164.

⁵⁵ Aynur Atmaca Can, "Osmanlı Medeniyeti Estetik Tavrına Bir Bakış", **Uluslararası Sanat Tasarım ve Estetik Kuramları Sempozyumu**, Antalya: Akdeniz Üniversitesi, 19-21 Ekim 2011, s. 49.

Sadettin Ökten İslam medeniyetinin Osmanlı yorumu şeklinde bir kavramlaştırmaya gitmektedir.⁵⁶ Bütün bir medeniyet birikimi bir değerler manzumesidir. Her medeniyet tasavvuru evren, insan ve hayat hakkında tasvirler yapar. Bu tasvirler kişide idrake dönüşür. Nihayetinde insanın bu tasvirde yeri görev ve sorumlulukları, özgürlük alanları ve kısıtları belirlenir.⁵⁷ İslam medeniyet tasavvuru bu yorumlamaları Allah'a muhabbetle kulluk ve mahlûkata merhametle hizmet etmek şeklinde yapmaktadır.⁵⁸ İslam şehirleri dediğimiz kavramda tam bu noktadan yapılan çıkarımlarla okunabilir olur ve anlamlı bir hal alır.

“Hayatın toplumun değerler manzumesi istikametinde biçimlendiği bir şehirde şehrin silueti işlevsel olduğu kadar simgesel bir boyutu da içermektedir.”⁵⁹



Şekil 1 Tophane'de Meydan Çeşmesi ve Pazarı Tasvir Eden Gravür
Kaynak: TDV İslam Ansiklopedisi, Pazar Maddesi, 2007, Cilt.34, s.206.

⁵⁶ Ökten, 2019, s. 244.

⁵⁷ Ökten, 2019, s. 245.

⁵⁸ Ökten, 2019, s. 249.

⁵⁹ Ökten, 2019, s. 149.

1.1.3. Şehir ve Kültür

Her kelime, kendisine yüklenen anlamlar ile kavramlaşır. Kültür de üzerinde birçok farklı anlamın yüklendiği geniş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Aliya İzzetbegoviç medeniyet ve kültür kavramlarının açıklanmasında insanların büyük bir karışıklık meydana getirdiğini ifade etmektedir. Ona göre kültür insanın durmadan kendi kendini yaratması şeklinde karşılık bulur ve dinin insan üzerindeki ve insanın insan üzerindeki tesirinden ibarettir.⁶⁰ İnsan davranışlarının maddi ortamdaki aksi onun şekillendiği kültürel çevre ile doğrudan bağlantılıdır.

Türk Dil Kurumu kültürü şöyle açıklamaktadır: *“Tarihi ve sosyal gelişme süreci içinde yaratılan maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki kuşaklara iletmede kullanılan, insanın doğal ve sosyal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçlar bütünüdür”*.⁶¹ Kültür kavramının özellikleri olarak; öğrenilen, tarihi ve sürekli, sosyal, ideallere dayanan, bütünleştirici ve kapsayıcı, simgelerle ifade edilen bir soyutlama olarak özetlenebilir.⁶²

Kültür bir birikimin eseridir. Bir birikimden arta kalanların hepsidir. Kültür kavramını *“her şey unutulduğu zaman belleklerde ne kalıyorsa odur”* şeklinde ifade edenler vardır.⁶³ Bu noktada şehirler kültürel birikimin en yoğun şekilde yaşandığı mekân örgütlenmeleridir. Conrad Philip Kottak; kültürün kurallara bağlı ve simgelere dayanan yönüne işaret etmektedir. Yalnızca iyi eğitilmiş insanlar değil herkes yaşadığı çevrede kültürle doğrudan ilişkilidir.⁶⁴ Kevin Lynch kentlerin imgelerle özdeşleştirildiğini ve bu şekilde bir farkındalık yaratarak kültürel sürekliliğini de muhafaza ettiği söylemektedir.⁶⁵ Venedik, Paris, Manhattan ve İstanbul gibi şehirler buna örnektir. Eiffel Kulesi Paris’i, su kanalları Venedik’i, gökdelenler ve özgürlük anıtının Manhattan’ı simgelediği gibi Topkapı Sarayı, Boğaz ve birçok selatin camii de İstanbul’daki simgesel ve aktarılabılır öğeleri oluşturur. Çalışmanın odaklandığı Fatih semti de Fatih Külliyesi ile bu konuda örneklik teşkil etmektedir.

⁶⁰ Aliya İzzetbegoviç, **Doğu Batı Arasında İslam**, 2. Basım, İstanbul: Klasik Yayınları, 2015, s.86.

⁶¹ Ebru Erdönmez, **Kamusal Alan ve Toplum**, 1. Basım, İstanbul: Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi Şehir Yayınları, 2014, s.35.

⁶² Aynur Atmaca Can, s.337-338.

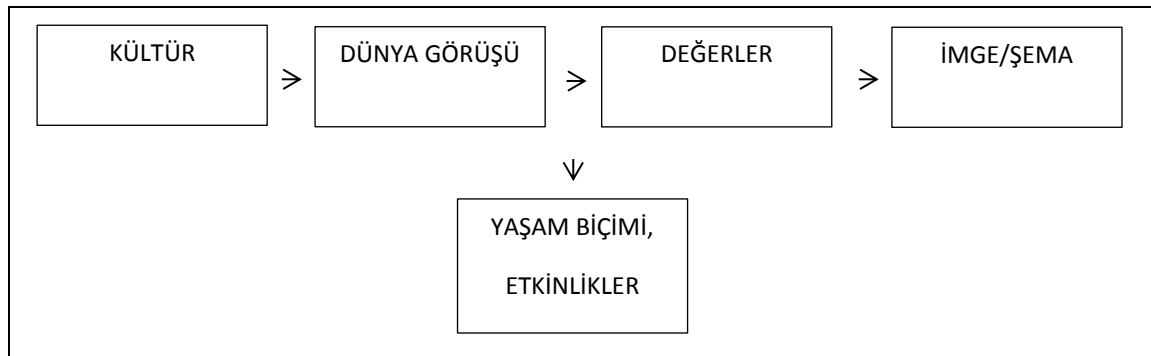
⁶³ Muharrem Es, “Kent Kimliği Kent Kültürü”, **Şehir ve Düşünce Dergisi**, 2015, Sayı.7, s.14.

⁶⁴ Arthur Asa Berger, **Kültür Eleştirisi**, 2. Basım, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2014, s.142.

⁶⁵ Lynch, s.13.

Kültür ve kent yan yana anılagelen kavramlar olmuştur. Mumford kentin tek başına bina, ekonomi ya da insan yoğunlaşması diyebileceğimiz güç yoğunlaşmasından ziyade bir kültür kutuplaşması yarattığından söz etmektedir.⁶⁶

Rapoport kültürü, bir topluluğun düşüncelerinde ve davranışlarında yatan uyum ve düzeni yansıtan ve paylaşılan bir şema olarak tanımlamaktadır. İnsanlar yaşadıkları toplum içerisinde, gelenekleri görenekleri, çevrelerinde biriken değerler manzumesi tarafından sosyal olarak gelişir yahut şekillenirler. Aynı şekilde temas halinde bulundukları mekânı da bu ölçüde şekillendirirler. Bunlar arasında yaşanacak kopukluk yahut farklılıklar insanın duygu dünyasında zevk ve estetik anlayışında aynı zamanda kendini anlama ve yorumlama noktasında problemler ortaya çıkarmaktadır. O halde tasarlanan ve yaşanan çevrenin kültürel kodlardan beslenmesi gerektiğini ve sembollerini bu şekilde meydana getirmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Çünkü “fiziki çevre, içinde yaşayanların değerlerini, yargılarını, hayat görüşlerini ileten bir ortamdır.”⁶⁷ Bu bağlamda kültür bir grubun çevresiyle etkileşiminde tekrarlanan problemlerle baş edebilmesi ve uyum sağlaması olarak da tanımlanabilir.⁶⁸



Tablo 1: Rapoport’un Dünya Görüşü ve Etkinlikler Şeması
Kaynak: Kamusal Alan ve Toplum, s.38

Bu noktada şehirler için salt insanların bir arada yaşadığı mekânlardır diyemeyiz. Şehirlerde günlük hayatı şekillendiren sosyal, siyasal ve kültürel etmenler vardır. Şehrin şekillenışı ve işlevi kültürel yapısının karmaşıklığından doğrudan etkilenir. Bu yüzden içinde

⁶⁶ Mumford, s.109.

⁶⁷ Ebru Erdönmez, **Kamusal Alan ve Toplum**, 1. Basım, İstanbul: Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi Şehir Yayınları, 2014, s.39.

⁶⁸ Erdönmez, s.38.

yaşadığı tarihi dönemin bir yansımasını da sunar. Şehirler bu noktada bir yerleşim alanından ziyade atölyeye dönüşmüş mekânlar şeklinde değerlendirilebilir.⁶⁹

Şehir kültürü; nüfus, mimari, coğrafya ve iklim, birikmiş değerler, hukuki düzenlemeler, gelenekler ve din gibi birçok etken etrafında şekillenir. Aslında şehir kültürü kültür kavramının tüm özelliklerini bünyesinde harmanlayarak var eder. Zaman içinde kültür kavramı yaşamımızdaki değerleri harmanlayarak fiziki çevreyi yaratır ve davranışlarımızı etkiler. Fiziki çevre sembollerle alıcıya seslenir ve kullandığı mimari dil gücünü başta gelenek ve dinden ve yaşanan zamana hâkim kültürel kodlardan alır.⁷⁰ Şehir birçok karşılıklı ilişkinin sürdüğü alanlar olarak temelde insan-insan, insan-mekân ve mekân-mekân ilişkilerinin örgütlendiği alanlardır. Şehir ve insan karşılıklı olarak birbirini etkilemektedir ve bu durum temelde insan-mekân ilişkilerinde ortaya çıkmaktadır.⁷¹ Medeniyet, kültür ve şehirler arasındaki ilişkiyi Tanpınar şöyle izah etmektedir:

“Cetlerimiz inşa etmiyorlar, ibadet ediyorlardı. Maddeye geçmesini ısrarla istedikleri bir ruh ve imanları vardı. Taş ellerinde canlanıyor, bir ruh parçası kesiliyordu”⁷²

1.2. Mekân Kavramı

Mimarlık, kent sosyolojisi, şehir ve kent çalışmaları gibi birçok alanda mekân kavramı sıklıkla incelenmiştir. Kavram bu yönüyle disiplinler arası bir hâl almıştır. Mekân kavramı insan ile olan yakın teması ve karşılıklı etkileşimi dolayısıyla son yıllarda birçok çalışmanın odak noktasını oluşturmuştur. Mekân ve mekânı oluşturan, biçimlendiren, belirleyen sosyal, iktisadi ve kültürel etkilere odaklanan çalışmalar da günden güne artmıştır.

Lügatlerdeki manasıyla “oluşun gerçekleştiği yer” anlamına gelen kavram, günlük kullanımda “nesnelerin ve kişilerin bulunduğu yer” manasına gelmektedir.⁷³ Yer, mahal,

⁶⁹ Paul K. Hatt, Albert J. Reiss. “Kentsel Yerleşimlerin Tarihi”, **20. Yüzyıl Kenti**, Bülent Duru ve Ayten Alkan (drl.), Ankara: İmge Kitabevi, 2002, s.30.

⁷⁰ Ebru Erdönmez, **Kamusal Alan ve Toplum**, 1. Basım, İstanbul: Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi Şehir Yayınları, 2014, s.39.

⁷¹ Aynur Atmaca Can, “İstanbul Kent Dokusunda Bir Tür Konut Tercihi ve Kültürel Yapı Etkileşimi: Rumelihisarı Örneği”, (**Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 1998**), s.7.

⁷² Ahmet Hamdi Tanpınar, **Beş Şehir**, 34. Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015, s.113.

⁷³ İhsan Kutluer, “Mekân”, **İslam Ansiklopedisi**, 2003, Cilt.28, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s.550-552.

durulan oturulan yer, mesken gibi anlamlar⁷⁴ verilen mekân kavramı; Arapça kevn kökünden gelen ‘olmak, var olmak’ tan gelmektedir. *İnsanın insanla, insanın nesneyle ve nesnenin nesneyle olan aralıklarının uzaklıklarının ve ilişkilerinin üç boyutlu bir anlatımı*⁷⁵ şeklinde açıklanmaktadır. Çok farklı anlamlarda kullanılabilen mekân kavramı temelde üç farklı tipe indirgenebilir. Bunlar sonsuz, doğal ve mimari mekândır.

Sonsuz mekân; sadece düşünülebilen sınırlandırılmamış mekâna tekabül eder. İnsanın dışında kalan ve inşa edilmemiş olan mekândır. İnsan dâhil tüm gerçekliği kucaklamaktadır.⁷⁶

Doğal mekân insanın algılayabildiği fiziki çevreye karşılık gelir. İnsan müdahalesi ile dönüştürülebilen bu mekân, yeryüzü ve gökyüzü ile sınırlanmıştır. İnsanlar doğal mekâna müdahalede bulunarak çeşitli ihtiyaçlarını gidermek için tavır alır ki bunlar genellikle korunmuşluk ve çevrelenmişlik hissi ile ortaya çıkar. İşte bu şekilde mimari ya da inşa edilmiş mekân kavramı ortaya çıkar.⁷⁷

Diğer bir yandan insan ile mekân ilişkisine baktığımızda karşılıklı bir etkileşimin ve birbirini etkileyen ve dönüştüren bir sürecin varlığından bahsedebiliriz. Bu değişen ve dönüştüren bir süreçtir. İnsanı biçimlendirir ve onun tarafından biçimlenir. David Harvey bu konuda mekâna ait biçimlerin insan etkisiyle oluşmuş salt cansız manada nesneler olmadığını, aynı zamanda sosyal süreçlerinde mekâna ait olduğunu söyler. Her sosyal faaliyet kendi mekânını üretmektedir.

Mekân kavramı ile zaman kavramı arasında bitmez bir ilişki vardır. Klasik anlatıma göre mekân yahut bir sanat eserinin algılanışı üç boyutlu bir perspektif anlayışı ile mümkün olur. Sonraki araştırmacılar buna bir de zaman kavramını eklemişlerdir. Her mekân zaman içinde kültürünü, yaşama biçimini, inançlarını gizli yahut görülür bir şekilde sembollerle aktarır. Norveçli Frode Strolomnes dil bilimsel çalışmalarla Fince ve İsveççe konuşan insanlar

⁷⁴ Kubbealtı Lugatı, “Mekân”, <http://lugatim.com/s/MEK%C3%82N>, 08 Haziran 2020.

⁷⁵ M. Ebru Erdönmez ve Altan Akı, “Açık Kamusal Kent Mekânlarının Toplum İlişkilerindeki Etkileri”, **MMGaron YTÜ Mim. Fak. e-dergisi**, Cilt.1, Sayı.1, (2005), s.69.

⁷⁶ Can, 1998, s.3.

⁷⁷ Can, 1998, s.4.

arasında mekânı anlamada, kavramada ve kullanmada önemli farklılıklar olduğunu ortaya koymuştur.⁷⁸

1.2.1. Şehir Mekânları

Kentsel mekân ya da kent mekânı olarak kavramlaştırılan anlatım ise mimari mekânın yoğun şehri ilişkiler içinde şekillenmiş halini anlatır. Toplumların zaman içinde tüm faaliyetleri ile birikimlerini yansıtarak oluşturdukları, dünya görüşlerini, davranış ve dini inançlarını kattıkları bu alanlar konut, sokak, meydan gibi öğelerin bütününden oluşur.⁷⁹ Kentsel mekân, şehrsel mekân şeklinde adlandırılan kent ya da şehir mekânı kavramı kısaca şehri faaliyetleri ve eylemleri barındıran mekân olarak tanımlanabilir.⁸⁰ Kısaca kentsel mekân şehrin binalar dışında kalan yerleri olarak açıklanabilir.⁸¹ Kevin Lynch'in sınıflamasına göre kent imgesinin öğeleri yollar, değişik şehir bölgelerini ayıran sınırlar; gelenek, örf, adet, yaşam tarzı farklılığı ile oluşan şehir bölgeleri, diğer mekân öğelerinin bir araya geldiği düğüm noktaları, şehir yerleşmelerine abidevi bir sembol olarak kimlik kazandıran işaretler olarak sıralanabilir.⁸²

Her bina iki mekânın oluşumunu gerçekleştirir. Birincisi binanın kendini kapsayan iç mekân ve komşu binalar ile arasında kalan alanlarda oluşturduğu dış mekândır. Bu dış mekân kentsel mekândır. Planlama dilinde dış mekânlar, kentsel açık mekânlardır. Bunlar; parklar, bina çevreleri, meydanlar, cadde ve sokaklar, oyun alanları ve alışveriş merkezleridir. R. Trancik bir alt başlık olarak sert ve yumuşak mekân kavramlarını açıklamıştır.⁸³

Roger Trancik üçboyutlu çerçeve, iki boyutlu çerçeve ve mekân içindeki nesne-objelerin yerleştirilmesi başlıklarında kentsel mekânı çeşitli karakterlere ayırmıştır. Üç boyutlu çerçevede “*kentsel mekânın sınırları, kapalılık derecesi ve mekânsal duvarın sınırlarını*” açıklamıştır. İki boyutlu çerçeve “*yer düzleminin tek ve çok boyutlu biçimlenmesi, malzeme ve dokusunu*” açıklamaktadır. Üçüncü olarak; ağaçların, çitlerin kent mobilyalarının,

⁷⁸ İlhan Altan, **Mimarlıkta Mekân Kavramı**, Psikoloji Çalışmaları, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/100137>, 2012, s.86.

⁷⁹ Hale Erez, “Kültür-Mekân Etkileşimine Bağlı Şehrsel Doku Farklılaşmaları: Kumkapı – Süleymaniye Örneği”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi FBE, 2003), s. 28.

⁸⁰ Erez, s.38.

⁸¹ Zuhâl Çınar, “Kentsel Çevrede Mekân-Kentsel Mekân Kavramının İrdelenmesi ve Boğaziçi Mekânı”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi FBE, 1996), s.30.

⁸² Lynch, s.51-92.

⁸³ Çınar, s.30-33.

heykellerin, su elemanlarının, duvarların vs. yerleştirilmesi ve bu üç düzlemde zengin kombinasyonlar elde edilmesiyle başarılı kentsel mekânlar oluşturulmuştur.

Kentsel mekâna asıl karakterini veren insandır. Sanayi öncesi şehirlerde dış mekân sınırlayıcı elemanlar olan duvarlar ile tariflenerek odalar oluşturulmuştur. İnsanın kendini içinde rahat hissettikleri mekânlar pozitif, göreceli olarak rahatsız hissettikleri mekânlar ise negatif mekânlar olarak adlandırılmıştır. Gelenekli Türk Şehirleri'nin dokularının Ortaçağ-Avrupa şehir dokularından farklı olarak doğaya daha çok yer veren, avlu duvarları gibi çevreleyici elemanların kullanıldığı ve mimari binaların kütleli biçimde konumlağı dokular olduğu söylenebilir.⁸⁴

1.2.2. Mekân Kavramı Dair Yaklaşımlar

Mekân kavramının sosyolojik ve kültürel yönleriyle değerlendirilmesi üç büyük kuramcının çalışmaları ile vücut bulmuş ve ardından gelen çalışmalara önderlik etmiştir. Lefebvre, Foucault ve Certeau söz konusu kuramcılar olup mekân kavramını insanla olan ilişkileri yönünden incelemişlerdir.⁸⁵ D. Harvey, M. Castells, G. Simmel, L. Wirth ve R.E. Park gibi yazarlar meseleye önemli katkılarda bulunmuşlardır.⁸⁶

Toplumların insani ilişki ve etkileşimlerinin birer yansıması olarak şekillenen mekân kavramı nihayetinde fiziki bir nüve olmakla beraber insan zihninde kavranan ve sürekli yaratılan bir olgudur. Tarihi bir süreklilik ve yere, muhite olan bağlılık konusunda mekân kavramı önemlidir. Geçmişle olan bağın devamlılığı büyük ölçüde mekândaki süreklilik duygusuyla sağlanır. J. Urry; mekânın modern birimi olarak gördüğü kent yahut şehir kavramı için, *“insanlara ait anıların ve geçmişin ambarıdır ayrıca kültür simgeleriyle dolu bir depo işlevi görmektedir.”* demiştir. Her tarihi dönem kendini mekânlarda işlemektedir.⁸⁷

Bruno Zevi mekânı şöyle anlatır:

⁸⁴ Çınar, s.34-36.

⁸⁵ Meltem Bali, “XIX. Yüzyılda Beşiktaş Semtinde II. Abdülhamit Dönemi Eserleri Üzerinden Mekânsal Bir Değerlendirme”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, SBE, 2017), s.7.

⁸⁶ Mumammed Salim Danış, “G. Simmel, L. Wirth ve R.E. Park'ta Kent Düşüncesi”, Mehmet Karakaş (Ed.), **Kent, Mekân ve Toplum** içinde (111-133), İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2019, s. 111.

⁸⁷ Ahmet Ayhan Koyuncu, “İslam'da Mekân Algısı ve Yaşanan Değişimler” Mehmet Karakaş (Ed.), **Kent, Mekân ve Toplum** içinde (111-133), İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2019, s. 91.

“Mekân, mimarlığa en uygun düşen görsel simgelerin nesnesidir. Yaşamla kültür, toplumsal sorumluluklar ile manevi alana duyulan ilgi mekânda kesiştiği için mekân sadece bir oyuk, ‘katılığın yadsınması’ olmadığı için, canlı ve olumludur. Mekân sadece görsel bir olgu değildir, sözcüğün tüm anlamlarıyla vardır, mekân; yaşanan bir gerçekliktir.”

Bruno Zevi mimarlığın saatinden bahseder. Bu bilindik manada bir saat değildir. İnsan mimari eseri anlama ve algılamada (tüm manevi hisleriyle birlikte) bir ölçü birimidir. Bir mekâna girildiği andan itibaren insan o mimarının bir parçası olur. Mimariye ait geriye kalan teknik, felsefi yahut mimari her şey gerekli ve yararlıdır. Fakat bütün bunlar insanın fiziki ve manevi manada mimariyi yaşayacağı o saati hazırlayan etkilerden başka bir şey değildirler.⁸⁸

1.2.3. Mekânın Üretimi

1960-70’li yıllar ve sonrasında teoride önemli ilerlemelerin ve yeni açılımların yaşandığına tanık olunur. Bu dönemde mekâna dönük ve mekânı ele alan önemli çalışmalar Marksist gelenekten gelen D. Harvey, M. Castells ve H. Lefebvre tarafından gerçekleştirilen çalışmalara dayanmaktaydı. Kapitalizm ve toplum ilişkileri bağlamında yaşanan bunalım çalışmaların çıkış sebebini oluştuyordu.⁸⁹ Lefebvre’in **“Mekânın Üretimi”** adlı baş eseriyle ortaya koyduğu düşünceler ve kavramlaştırmalar, Türkiye’de de mekân üzerine araştırmalar yapan kişiler tarafından benimsenip sıklıkla kullanılmıştır. İşbu çalışmada Fatih Külliyesi merkezinde üretilen mekâna odaklandığından Lefebvre’in araştırmalarının anlaşılması önem arz etmektedir.

Sosyal (toplumsal, içtimai) mekân konusunda Lefebvre şöyle demektedir: *“Sosyal mekân birçok boyutuyla ona katılan anlamlandırılan ve anlamlandırılmayan, algılanan ve doğrudan deneyimlenen pratik ve teorik akışlarla üretilir.”* Mekân dediğimiz kavram bir sosyal, toplumsal üretim sürecidir. Toplumun üretiminin hem neticesi hem de bir ön şartıdır.⁹⁰ Üretim kavramının zamanın, mekânın doğanın üretimini içerecek şekilde geniş bir anlamı mevcuttur. Her üretim tarzı kendine has mekânlar üretir. *“Üretim ilişkilerine toplumsal varlık*

⁸⁸ Bruno Zevi, **Mimarlığı Görebilmek**, 1. Basım, İstanbul: Daimon Yayınları, 2015, s.43.

⁸⁹ Husik Ghulyan, “Lefebvre’ in Mekân Kuramının Yapısal ve Kavramsal Çerçevesine Dair Bir Okuma”, **Çağdaş Yerel yönetimler Dergisi**, Cilt.26, Sayı.3, (Temmuz 2017), s. 2.

⁹⁰ Adile Arslan Avar, “Lefebvre’in Üçlü –Algılanan, Tasarlanan, Yaşanan Mekân- Diyalektiği”, **Dosya**, Sayı.17, (Aralık 2019), s.8.

kazandıran mekânsal varlıklarıdır.”⁹¹ “(Toplumsal) mekân, üretim tarzına hem sonuç, hem de neden ve gerekçe olarak müdahale etse de, bu üretim tarzıyla birlikte değişir.” Mekânın mekâna kazınmış bir tarihi vardır.⁹² Mekânda yaşanan üretim çelişkileri de mekânın üretilmesinde etkindir. Toplum ürettiği mekânlarda somut hale gelirken aynı şekilde kendini de üretmektedir. Lefebvre nerede mekân varsa orada varlık vardır demektedir.⁹³ Buradan çıkarımla her toplum kendi mekânını üretir mi sorusuna cevap aradığımızda; yani ailenin, işgücünün ve üretim ilişkilerinin üretimine odaklandığımızda Lefebvre üçlü bir kategori üzerinden teorisini oluşturmaktadır.

Lefebvre’e göre mekânın tecrübe edilmesi üç şekilde gerçekleşir. Bunlar algılanan, tasarlanan ve yaşanan unsurlardan meydana gelmektedir. Nihayetinde bu unsurların kavramlaştırılması ile mekânsal pratik, mekân temsili ve temsili mekân dediğimiz üçlü oluşur. Bu üçlü kavramlaştırma literatürde mekânsal üçlü şeklinde adlandırılır. “Üçlü, hem her üretim tarzında ve toplumda mekânın üretimini anlamlandırmasına ve mekânın tecrübe edilmesinin incelenmesine, hem de zihni, sosyal ve fiziki mekânların karşılıklı ilişkileri, karşıtlıkları ve düzenlenişlerinin incelenmesine imkân sağlamaktadır.”⁹⁴

Mekân üç inşa edici anı diyalektik olarak üretir. Bunlar algılanan, tasarlanan ve yaşanan mekâna ait unsurlardır. Sadece algılanan ve tasarlanan pratikler mekânı anlamlandırmaya yetmez. Yaşanan, sosyal pratiklerle üretilen mekân çok mühim bir öneme sahiptir. Bu unsurların kavramlaştırması olarak Lefebvre bize; *mekânsal pratik, mekân temsili ve temsil mekânlarını* önermektedir.

1.2.3.1. Algılanan Mekân

Mekânsal pratik; yani algılanan mekân, Lefebvre’e göre maddi bir gerçeklik olan mekân ile alakalıdır ve her toplumun mekânsal pratiği kendi mekânını yaratır. Ampirik olarak da gözlemlenebilen binalar, yollar, yapılar, çalışma alanları, boş zaman ve özel alanları kapsar. Modern zamanlarda Lefebvre’in verdiği mekânsal pratik örneği; banliyölerdeki toplu konutlarda oturan bir kimsenin gündelik hayatıdır. Mekânsal pratik fiziki çevrenin üretim ve

⁹¹ Arslan, s.9.

⁹² Henri Lefebvre, **Mekânın Üretimi**, Işık Ergüden (çev.), 5. Basım, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2019, s.25.

⁹³ Lefebvre, 2019, s.53.

⁹⁴ Ghulyan, s.21.

yeniden üretimi ile ilgilendiğinden tasarlanan mekân ile de sıkı bir ilişki içerisinde. Mekânsal pratikler, *mekânın doğrudan tecrübe edilmesi ile alâkalı olduğu için algılanan mekân olarak tanımlanır ve mimari, şehircilik, parkur ve toprağın düzenlenmesi, gündelik hayat ve kent gerçekliği gibi çeşitli düzeylerde analiz edilir.*⁹⁵

1.2.3.2. Tasarlanan Mekân

Mekân temsilleri; yani tasarlanan mekân, bilginlerin, planlamacıların, parçalayan ve düzenleyen teknokratların, kimi sanatçıların ve şehircilerin mekânı şeklinde tarif edilebilir.⁹⁶ Bir toplumun içindeki egemen mekândır. “Parçalayan ve düzenleyen teknokratlar” a bağlı olduğu için; planlar, bilgiler, işaret ve semboller, kodlar ve cephe ilişkilerine bağlıdır. Bilgi ve ideolojiyi mekân dokularında yansıttıkları için temsil mekânları, hâkim ideoloji, görüş, güç ve hâkimiyet sahibinin, siyasi otoritenin, hâkim iktisadi düzenin düzenlenmiş, örgütlenmiş ve üretilmiş mekânlarıdır. Bu mekânlarda; mekân zihni olarak tasarlanmış ve pratik olarak nesneleştirilmiştir. Buradan mülhem mekân temsilleri, tasarlanan mekânlar olarak adlandırılmıştır.⁹⁷ Bir diğer ifadeyle “*algılanan ve yaşananı tasarlanan ile tanımlayanların*” mekânıdır.⁹⁸

1.2.3.3. Yaşanan Mekân

Temsil mekânları; yani yaşanan mekânlar, kullanıcıların her günlük fiillerinin somut mekânıdır. Karmaşık sembolizmlerden oluşan, toplum yaşamının yeraltı ve yasadışı tarafına bağlı unsurdur. Bir halka ve halka mensup her bir kişinin tarihine bağlı olduğundan sistematik bir açıklaması olmayıp, sakinlerin ve kullanıcıların mekânıdır denebilir. “*Temsil mekânı yaşananların ve kullananların sembollerini, imgelerini ve argo dilini içerir.*”⁹⁹ Mekânın üretimi konusunda belirleyici olmamakla beraber, bazı zamanlar kendi estetik akım ve eğilimlerini oluştursalar da zamanla yok olurlar. Yine toplumsal mekânın yasadışı ve yeraltı kısmına saklanan bu unsurlar, bazı yürüyüşler, bazı şenlik ve festivaller gibi sıralanabilir.¹⁰⁰ Hâkim anlayışları reddedebilen temsil mekânları özgürleştirici bir hal taşırlar ve Lefebvre’e

⁹⁵ Ghulyan, s. 22.

⁹⁶ Lefebvre, 2019, s. 68.

⁹⁷ Ghulyan, s. 23.

⁹⁸ Arslan, s.11.

⁹⁹ Ghulyan, s.24.

¹⁰⁰ Ghulyan, s.24.

göre gündelik hayat temsil mekânları içinde şekil bulur. Üçüncü dünya gecekonduları, barriolar, favelalar sermayenin hâkim mekân üretimlerine karşı çıkan dışlanan farklılıkların mekânlarıdır.¹⁰¹

Bu üç unsur mekân üretimine değişen, nitelik ve özelliklerine göre farklılaşan, basit ya da istikrarlı olmayan bir düzlemde etkilerini gerçekleştirirler. İlyas Uçar **Medine’de Gündelik Hayat** adlı eserinde Hz. Muhammed (s.a.v.) dönemi Medine evlerinin planlarındaki mekân temsili ile gündelik hayattaki elbiselerde yer alan temsil mekânının gerçekleşmiş olmasından bahisle aynı dönemin bu iki farklı yönünü sorgular. Aradaki ilişki hayal gücü, kültür, sanat gibi nasıl bir etkenden etkilenecek gelişmiştir. Sorulardan sonra yazar; bunu anlamının ve cevaplamanın toplumların kendi mekânını ürettiği varsayımını kabul etmekten geçtiği söylemektedir.¹⁰²

1.2.4. Mekânın İnsan Üzerindeki Etkisi

Temelde insanın barınma ihtiyacını gidermek amacıyla oluşturulan mimari ve mekân kavramı, bunları oluşturduğu karmaşık yapılar topluluğu şehirler bu kısma kadar çok yönlü ve etkileşimli bir şekilde açıklanmaya çalışıldı. Çalışmanın bu bölümünde daha çok mekânın yani mimarinin insan psikolojisi üzerindeki etkileri üstünde durulacaktır.

Lefebvre’ nin mekâna yaklaşımı, mekânın üretimi konusunda kapsayıcı bir teori ortaya koyarak mekân algılanışlarını açıklasa da, her mimari mekânda insana tesir eden yanlar bulunur. Mekânın üretiminde teknik açıdan iktisadilik, işlevlik, estetik kaygılar gibi tasarım unsurları aranır. Bunlar beraberinde çok yönlü bir etkileşim getirerek insan ruhuyla bir bağ kurulmasına imkân tanır.

Şehirlerde artan nüfusun, şehir planlamalarına direk etkisinin olduğu bir gerçektir. Günümüzde araştırmacılar tarafından nüfus yoğunluğu, göç, değişen ihtiyaçlar gibi şehir planlamasına etki eden unsurların yanı sıra insan psikolojisini de kapsayan çalışmalar giderek artmaktadır.

¹⁰¹ Arslan, s.13.

¹⁰² İlyas Uçar, **H. Muhammed Zamanında Medine Gündelik Hayat –Mekânın Üretimi-**, 1. Basım, Ankara: FCR Yayın, 2019, s.49.

Mekân dünyayı anlamada ve kavramada bir araçtır. Mekânı algılama biçim, renk doku, kütle ve yüzey unsurları ile idrak edilir.¹⁰³ Mimari algıya dayalı bir yapıdadır. Mimaride iyi bir tasarım sadece şekilde sağlanacak bir başarı ile tarif edilemez. Aynı zamanda hissi etkilerin de oluşturulması gerekir.¹⁰⁴

BBC News’ te Michael Bond tarafından yayımlanan makalede; binaların, şehir tasarımlarının genel sağlığa ve ruh sağlığına ciddi etkilerinin olduğu, beynin hipokampal bölgesindeki özel hücrelerin, yaşadığımız yerin geometrik ve alan düzenlemelerine uyum sağladığının ilmi çalışmalarıyla ispatlandığını söylemektedir.

Yine aynı makalede bazı apartman tasarımlarının suça yönelişi hızlandırdığını, yan yana dizilmiş çok sayıda apartmanın mukimlere izolasyon hissi vererek başarısızlığa da sebep olduğunu aktarmaktadır. Bina cephelerinin monotonluktan uzak ve göze zevk verecek şekilde tasarlanması, yeşil alanlar, parklar ve ormanlarla olan bağlantılı şehirler insanlarda olumlu etkiler bırakıyor. Şehirde yaşamak bazı insanlarda beyin yapısında değişikliklere sebep olarak; şizofreni, depresyon, kronik anksite gibi rahatsızlıklara sebep olabiliyor. Yine sosyal izolasyona sebep olacak tasarımlar, komşuluk ve cemaat ilişkilerine imkân tanımayan yerleşimler de bu rahatsızlıkları çoğaltan faktörlerdendir.¹⁰⁵

Bilinçli Şehirler Konferansı’nda açıklanan verilere göre karışık ve sıra dışı mimarinin bulunduğu yapılar da insan psikolojisi üzerinde olumlu etkiler yapmakta. İletişim kurulabilen alanlar, örneğin sıcak bir mahalle ortamı bir ‘günaydın’ bile denilmeyen ferdi hayatlardan çok daha olumlu etkilere sahip. Bunun yanında tavan yüksekliğinden duvar renklerine kadar tasarımın insan üzerinde etkisi bulunmaktadır.¹⁰⁶

İnsanın en önemli ihtiyaçlarından biri de kendini gerçekleştirme isteğidir. Korunaklı, sağlam, işlev açısından gayet kullanışlı bir bina yapmak çoğu kez insanın kendini tatmin

¹⁰³ Edibe Begüm Özeren, Geleneksel Türk evinin Yeni Fonksiyonu ile İnsan Psikolojisi Üzerine Etkisi: Konya örneği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, FBE, 2018), s. 17.

¹⁰⁴ Özeren, s.17.

¹⁰⁵ Michael Bond, “Şehrin Mimarisi Psikolojimizi Nasıl Etkiliyor?”, BBC News, 2017, <https://www.bbc.com/turkce/vert-fut-40303350>, (16 Haziran 2020).

¹⁰⁶ “Şehrin ve Yapıların Üzerimizde Nasıl Etkisi Var?”, 2017, <https://www.egeyapi.com/blog/index.php/2017/12/27/sehrin-ve-yapilarin-uzerimizde-nasil-bir-etkisi-var/>, (16 Haziran 2020).

etmesine yardımcı olmamaktadır. Her tasarım belli bir ruh dünyasını ve ahlak anlayışını yansıtır.

Herhangi bir kişinin imgeler ve bir takım şahsi izler oluşturduğu bir mekânda bulunması, mekâna ve kişilere dair izler, hatıralar, mekânla ilgili tecrübeleri hatırlaması kolektif hatırlama olarak adlandırılır. Hafızada imgesi oluşmuş mekânla bağların kopması ileride kolektif unutma eylemine de dönüşebilir.¹⁰⁷ Böyle bir durumun insan psikolojisi üzerinde olumsuz bir etki oluşturacağı gerçeği kaçınılmazdır. Şehir mekânında sürekli bir yenilenmenin görüldüğü, bu yenilenmeden tarihi kültürel mirasın dahi uzak kalamadığı günümüz Türkiye Şehirlerinde geçmişle olan bağın kopması nihayetinde aidiyet hissinde sorunların yaşanması kaçınılmazdır.

1.3. İslam Mekân Anlayışı

1.3.1. İslam Şehir Mekânının Özellikleri

İslam şehirlerini inceleyen Marvin Ira Lapidus, beş mekân yapısının bulunduğunu aktarır. Bunlar; kale, idareci merkez, Cuma camisi, han ve bedestenler ile pazar yerinden oluşan şehir merkezi ile mahalleler ve dış mahallelerdir.¹⁰⁸ İslam şehirlerinde kır ve şehir arasında bir geçişlilik, coğrafya ve çevreyle ilgili bir süreklilik mevcuttur.

İslam şehirlerini oluşturan yapılar Batı ile farklılık arz ederler. Değişen aile yapısına uygun olarak evler genellikle ahşap, kamu hizmeti gören kalıcı binalar ise taş ve mermer gibi malzemelerden oluşurlar. Batılı kentlerde imaj ön planda iken İslam şehirlerinde işlev önemlidir. Peyzaj çalışmalarında bile yol kenarına dikilecek ağaçların meyve veren cinsten olması tercih edilmiştir. Heykel ve benzeri ürünler İslam şehirlerinde kullanılmaz.

İslam kültürü İslam şehirleri dediğimiz kavramı tamamen etkisi altına alır. Belli bir inanç mefkûresi altında yoğunluklu bir şekilde yaşayan bir toplumda kültür, “*tarihi tecrübeyi de içine alarak kendi teknolojik, sosyal, psişik, ruhi dünyasının iç çelişkilerini asgariye indirilmiş ürününü*” üretmektedir.¹⁰⁹ İslam şehirleri olarak anlam bulan kavramı doğuran

¹⁰⁷ Esra Mutlu ve Diğerleri, “Kent Kimliğinin Korunması ve Kolektif Bellek Mekânlarının Tespiti”, **İleri Teknoloji Bilimleri Dergisi**, Cilt.8, Sayı.2, 2019, s.45.

¹⁰⁸ Demir, s.81.

¹⁰⁹ Turgut Cansever, **Kubbeyi Yere Koymamak**, 8. Basım, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016, s.27.

kültürel bir birikim vardır. Bu birikimin temelinde İslam'ın tevhid akidesi bulunmaktadır.¹¹⁰ İslam mimarisi ve şehirleri bu eksenle Allah'a mutlak teslimiyet fikriyle teşekkül etmiştir.¹¹¹ Mimari bir insan ürünü olması hasebiyle salt estetik ve teknolojinin alanında yer almaz, ahlak ve din alanının bir ürünüdür.¹¹² Bu noktada İslam şehirleri için İslami turum ve davranışların mimaride bulduğu karşılık ve çözüm reçetesi demek yanlış olmayacaktır. Örneğin Allah'tan başkasından korkmamak ilkesi fiziki ortamda “*tevazu, saygı ve sevgi, hayat arzının sadeliği, topluma ve geleceğe karşı sorumluluk şuuru gibi duygularla ilişki kurarak insan ölçeğinde abidevilik*” şeklinde tezahür eder.¹¹³

Turgut Cansever; şehre, toprağa ve dünyaya Allah'ın azametinin ve Cemal sıfatının tecelli ettiği yerler olarak bakar. “İnsanın dünyadaki esas vazifesi dünyayı güzelleştirmektir” hadisi şerifini sıklıkla hatırlatır.¹¹⁴ Avrupa'da Rönesans ile birlikte Tanrı merkezli dünya anlayışından insan merkezli dünya anlayışına geçildi. Bunun bir yansıması 16. yy. sonrası bahçe kültüründe görülür. Bahçeler insan ölçeğinden uzaklaşarak devasa boyutlara gelmiş, değişik heykeller ve olağandışı budamalar, suni şelaleler ve mağaralar, yapay su tertibatları ve içe kapanıklık öne çıkmaya başlamıştır. Bu durum gelenekli İslam bahçelerinde görülen sadelik, saflık ve geometri ve tabiata uygunluk ile düzen anlayışı olgusunun zıddıdır. Buradaki asıl amaç geçici dünyada sonsuzluğun bir parçasını yakalamaktır.¹¹⁵

İslam kültüründe şekillenen şehir planları incelendiğinde; helezon şeklinde zikzaklar ve koruyucu kıvrımlar dikkat çeker. Bu durum simetrik plana sahip, kral yahut belediye sarayının yükseldiği merkezi bir meydana çıkan ana sokaklar ve caddelerden müteşekkil şehir planlarının (zamanla kent planlarını delip geçen geniş caddeler ve perspektifin hâkim olacağı) zıttı bir durumu işaret eder. Necmüddin Bammat bu durumun verdiği imajı korumakta olan böcekkabuğuna benzeterek, ufka hâkim olacak manzaraların ve sıralı ev dizilerinin İslam şehirlerinde görülmediğini söyler.¹¹⁶

¹¹⁰ Turgut Cansever, **İslam'da Şehir ve Mimari**, 11. Basım, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016, s.1.

¹¹¹ Cansever, 2016, s.12.

¹¹² Cansever, 2016, s.15.

¹¹³ Cansever, 2016, s.22.

¹¹⁴ Demir s.94.

¹¹⁵ Clark, s.62, 80, 208.

¹¹⁶ Hendese 86

İslam mekânlarını belirleyen özelliklerden biri de mahremiyet duygusudur. Evin tek amacı bir çatı altında toplanmak değil, bütün yaratılanlardan üstün olan insanı ve aileyi korumak, dış âlemden soyutlamaktır.¹¹⁷ Müslüman evler genellikle sokağa sırt çevirmiş, ışığını avlusundan alan ve avluya bakan evlerdir.¹¹⁸ Evlerde merkezde hane halkına tahsis edilmiş iç mekânlar bulunur. Bunların etrafında gündelik ihtiyaçların giderildiği odalar bulunur. Evlerin cephelerine bakarsak; Batı mimarisinde cephe bir gösteri niteliğindedir. Klasik İslam şehirlerinde ise duvarın ardında oturanın zenginliği gösterilmez. Zengin fakir tüm evler yekpare bir sıralanışta büyük benzerlikler gösterirler. Ancak girildiği zaman içerideki lüks görülebilir.¹¹⁹

Şehirlerin merkezi cami ve camiyi çerçeveleyen avlu, medrese, han, hamam, darüşşifa gibi yapılardan oluşur. Camilerin ve medreselerin etrafında hazire denilen mezarlıklar bulunur. Yine mezarlıklar şehirlinin görebileceği yerlere konumlandırılmıştır. Ayrıca Batı şehirlerinin aksine bu yapı elemanlarının dışında insanların toplanabileceği başka alanlar mevcut değildir. Cami ise yalnız ibadethane değil, bütün şehir hayatının, sosyal ilişkilerin, kamu birlikteliklerinin yaşandığı yerlerdir.¹²⁰ Camilerde mihrap Kâbe'ye açılan kapıdır. Kible ve yön duygusu İslam şehirlerinin en belirgin unsurlarındandır.¹²¹

İslam şehirinde pazar şehir hayatında çok önemlidir. Aynı malların tedarikçi, üretici ve satıcıları aynı bölgelerde birbirine yakın alanlarda bulunur. İslam şehirlerinin mekân özellikleri itibariyle Sjöberg'in Sanayi Öncesi Kenti ile büyük benzerlikler taşıdığı R.A. Aslanoğlu tarafından ifade edilir. Sokakların genişlik anlamında yaya ve atlı araçlara uygun olması, yapıların alçak ve sıkışık olması gibi özellikler örnek gösterilmiştir.¹²²

İslamiyet'in temel kaideleri üzerinden şehirleşme okunabilir. Namaz cemaatle kılınması teşvik edilen bir ibadettir. İslam şehirlerinin merkezinde cami, etrafında şadırvan, hamam, namaz vaktini öğrenmede kullanılabilecek muvakkithane gibi yapılar bulunur. Hemen her ilmihal kitabında (müslümanların günlük hayatlarını nizama sokan kaideler

¹¹⁷ Demir, s.83.

¹¹⁸ Ahmet Ayhan Koyuncu, "İslam'da Mekân Algısı ve Yaşanan Değişmeler", Mehmet Karakaş (Ed.), **Kent, Mekân ve Toplum** içinde (43-63), İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2019, s.98.

¹¹⁹ Necmüddin Bammat, "İslam Mekân Anlayışı", **Hendese Dergisi**, Mayıs 2020, Sayı.9, (20 Haziran 2020), s.87.

¹²⁰ Demir, s.84.

¹²¹ Necmüddin Bammat, s.89.

¹²² Koyuncu, s.95.

bütünü) ana başlıklar, iman, namaz, taharet, hac, zekât, ticaret, boşanma ve miras gibi konular şeklinde sıralanır. İslam şehirlerinde de caminin hemen etrafında az önceki yapılarla birlikte çarşı, bedesten gibi ticari mekânlar, medreseler, aşevleri, vakıf müesseseleri ve şifahaneler gibi yapılar bu kaidelerin mimariye ve şehirleşmeye yansımaları şeklinde okunabilir.¹²³ Vakıf sistemi İslam şehirlerine asıl fiziki şeklini vermiştir.¹²⁴

İslam şehirleri ademi merkezîyetçi bir anlayışla inşa edilmişler ve ferdi hür irade serbest bırakılmıştır. Batı meydanlarında görülen siyasi irade de İslam şehirlerinde görülmez. İnsana değer verilmiş ve güvenilmiştir.¹²⁵

1.3.2. İslam Şehirlerinin Osmanlı Yorumu

Fatih Senti asırlardır İslam kültürü ve medeniyet tasavvuru ile şekillenip vücut bulduğu için, şehre ve şehirleşmeye dair mekân özelinde, tarihte nasıl bir anlayışın hâkim olduğunu bilmek ve anlamak gerekmektedir. Böylelikle günümüz değişim ve dönüşümlerinin ardındaki perde aralanabilecektir.

Genellikle Ortadoğu şehirleri üzerinde yapılan incelemelerde, İslam şehirlerinin baskın dini referanslar ile inşa edildiğini, cami ve külliye merkezli hayatın kültür, din, eğitim gibi birçok işlevleri ile birlikte mekân yapısını şekillendirdiğini söyleyebiliriz. İslam medeniyet tasavvurunda şehir; yalnız evlerden değil, hayata etki eden hemen hemen tüm faaliyetlerin içinde bulunduğu yapılar ve yapı grupları ile bunlar arasında bağlantı kuran ulaşım, altyapı, yollar gibi elemanların tümünden oluşur.¹²⁶ İslam kültüründe şehir ve şehir imajı cennet tasavvurunun bir yansımasıdır.¹²⁷

Bu duruma sebebiyet veren en mühim amil, İslam'ın şehirli bir din olduğu ve tarih boyunca ya yeni şehirler kurduğu ya da fethedilen şehirleri baştan düzenlediği gerçeğidir.

Osmanlı şehirlerine gelince onu diğer İslam şehirlerinden ayıran özellikler oldukça fazladır ve bir Osmanlı Şehri kavramlaştırması yanlış olmaz. Geniş İslam coğrafyasının bir

¹²³ Muammer Gül, “İslam Şehrini Doğuşu”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı.6, Aralık 2001, s. 82-83.

¹²⁴ Koyuncu, s.100.

¹²⁵ Koyuncu, s.101.

¹²⁶ Rasime Demir, “Medeniyetlerin Kent Mekânı Tasavvurları: Helen, Roma ve İslam Kent Mekânları”, Mehmet Karakaş (Ed.), **Kent, Mekân ve Toplum** içinde (63-89), İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2019, s.81.

¹²⁷ Bağlı, 2012, s.21.

parçasıdır ve kendine özgüdür.¹²⁸ Bunun en belirgin sebeplerinden biri Avrupa ile yaşanan yakın temas ve Roma ve Selçukludan gelen kadim mirastır.¹²⁹ Osmanlı şehirlerinin en parlak ve İslami özelliği en üst düzeyde yansıtan şehirler olduğu da söylenebilir.¹³⁰ İslam Mimarisinin tevhid, doğallık, sükûnet, tevazu, tezyinilik özellikleri Osmanlı şehirlerine yansımıştır.¹³¹

Osmanlı şehirleşmesi incelendiği zaman çok kültürlü ve çok kimlikli bir şekilde yaşamayı başarabilen, kendi kendini yöneten ve idame ettiren, İslami ilke ve adetleri kendi idari sistemi içinde harmanlayan, fethedilen yerlerin de örf ve adetlerini koruyan ilkeler etrafında şekillendiğini söyleyebiliriz.¹³² İmar konusunda külliye ve küçük ölçekte ibadethaneler etrafında organik, insan temelli, şehirlinin istek ve ihtiyaçlarını ve taleplerini önceleyen bir şekillenme yaşanır.¹³³ Külliye alt ve üst yapı ihtiyaçlarının hemen hemen hepsine cevap verebilir nitelikte, ibadethaneler, eğitim kurumları, yeme-içme yerleri, sağlık binaları, konaklama mekânları, mezarlıklar ve hamamlar, çarşı, su ihtiyacını karşılayan sistemler ve yollar gibi yapılar bulunurdu.¹³⁴ Evler bazı değerler etrafında şekillenirdi. Genellikle iki katlı ahşap, taş, kerpiç gibi malzemelerden üretilen evlerde mahremiyet, kadın erkek ilişkileri, komşuluk bağları, sosyal sorumluluk ve çıkmaz sokaklar gibi konularda çözümler bulunmuştur. Evin büyüklüğü, sokak mesafeleri, mimarisi, konumu, başka evin avlusunu görme ve manzarasını ve ışığını kesmeme gibi konularda izinler alınır.¹³⁵ Vakıf, lonca ve tekkeler etrafında bütün bir sosyal hayat şekillenir ve Osmanlı hayatı teşekkül ederdi.¹³⁶

Mahalle olgusu toplum hayatı için vazgeçilmez olup dayanışma, cemaat, güven, denetim, kontrol, güvenlik, ortaklık, aidiyet, yakınlık, benzerlik gibi anlamları taşıyan en temel bir sosyal teşkilatlanma olup mekânın insan eliyle biçimlenmesidir.¹³⁷ Mahallenin en

¹²⁸ Maurice M. Cerasi, **Osmanlı Kenti**, Aslı Ataöv (çev.), 2. Basım, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.23.

¹²⁹ Cerasi, s.24.

¹³⁰ Turgut Cansever, **İslam'da Şehir ve Mimari**, 11. Basım, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016, s.113.

¹³¹ Turgut Cansever, **Mimar Sinan**, 1. Basım, İstanbul: Klasik Yayınları, 2010, s.33.

¹³² Yunus Uğur, “Şehirler ve Şehirleşme”, **Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir**, İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2016, s.300-302.

¹³³ Uğur, s.306.

¹³⁴ Uğur, s.308.

¹³⁵ Uğur, s.309-311.

¹³⁶ Uğur, s.317-325.

¹³⁷ Koyuncu, s.97.

temel unsurları, cami, mescid, tekke, türbe, kıraathane, bakkal, marangoz, berber ve tamircilerdir. Mahalle oluşumunda ve ev kurulmasında cemaatin muvafakati aranırdı.¹³⁸

Osmanlı şehirlerinde cami ve mescidin dışında iki temel eleman çarşı ve sivil konutlar bulunurdu.¹³⁹

Türk Sokak Mimarisinin temel esasları şunlardır: Komşuluk hukukuna riayet, estetiğe ve göz zevkine verilen önem, çocuk oyun alanlarının ev halkının görme mesafesinde yerlerde olmasıdır.¹⁴⁰

Özetle Osmanlı Şehirleri, katılımcı ve uzlaşmacı denebilecek çok kültürlü bir yapının varlığına izin verecek şekilde inşa edilmişlerdir. Çok kültürlü yapı, şehircilik anlayışında karşılıklı bir etkileşimi beraberinde getirmiş ve birikim oluşturmuştur. Osmanlılar hâkimiyetleri altında bulunan topraklardaki teknik çözüm ve üslupları bünyelerinde birleştirmiş ve bu birikim estetik zevk olarak doruğa ulaşmıştır. Şehirleşme problemlerinin çözümünde kültürden ve geçmişten yararlanıp toplum faydasını merkezine alan bir anlayış hâkimdir. Azınlıkların yaşadığı bölgelerde kendi örf ve adetlerine göre uygulama geliştirilmesine izin verilmiştir.

Osmanlı Şehirleri külliye etrafında şekillenmiştir. Merkezi idare şehrin fiziki yapısını birebir biçimlendirici bir müdahalede bulunmaz. Savunma ve bazı temel ihtiyaçlar dışında hizmetler vakıf teşkilatlanmasıyla çözüme ulaştırılmıştır. Hayli dinamik ve hareketli bir sivil toplum yapısı görülmektedir.

Topoğrafyaya uyumlu ve saygılı, iklim ve doğal çevrenin sınırlarını belirlediği bir sokak yapısı bulunmaktadır. Sokaklar, dar, kıvrımlı, yer yer çıkmazlarla kesilen, çokça yokuşlu, merdivenli geçişlerin kullanıldığı bir yapıya sahiptir. Bu sokaklarda farklı dini cemaatlerin muhitleri ayrılrsa da, zengin ve fakirin birlikte yaşadığı bir hayat hâkimdir. Mimari mekânlar sadelik ve tevazu ile ifade edilebilir. Gösterişten çok işleve önem verilmiştir. Konutlarda ahşap gibi malzemeler, kamu yapılarında taş ve mermer gibi malzemeler kullanılmıştır.

¹³⁸ Koyuncu, s.98.

¹³⁹ Cerasi, s.71.

¹⁴⁰ Koyuncu, s.98.

1.3.3. Şehir Mekânında Görülen Değişimler

Modern dünyada özellikle son iki yüzyıldır yaşanan değişimler İslam şehirlerinin mekân yapısını oldukça değiştirmiştir. Batılılaşma, modernleşme, dünya ekonomik sistemindeki değişim ve sistemle bütünleşme ile birlikte İslam şehirleri; taklitçi, kimliksiz, ruhsuz ve kişisiz üsluplar yığını haline gelmiştir. Ticaret sistemiyle yaşanan bütünleşme şehirlerin ana kurucu unsurlarını dahi etkilemiş, artık camiler ana unsur olmaktan çıkmaya başlamıştır.¹⁴¹

Mekândaki bu değişim yeni yapıların doğmasına sebep olmuştur. Alışveriş merkezleri (avm), eski pazar anlayışını kökten değiştirmiştir. Küreselleşmenin etkileri her yerde görülür olmuştur. Öyle ki; bina inşasında asıl gayenin en yüksek kazanç ve en az maliyet durumuna dönüşmesi, inanç, estetik, mahremiyet, komşuluk gibi dinamikleri yok etmiştir.¹⁴² Apartmanlarda alt ve üst katlardaki seslerin rahatlıkla duyulabilmesi, balkonların birbirine çok yakın olması mahremiyet duygusunu geride bırakmıştır.

Sosyal açıdan çok yönlü bir işleve sahip olan camiler artık sadece dini vazifeler gören bir yapıya dönüşmüşlerdir. Şehir merkezleri artık camiler olmaktan çıkmış, kentlerde ticaret alanları yeni merkezler konumuna gelmişlerdir.¹⁴³ Kentlerde gelişmişlik düzeyi, ekonomik düzey, yaşam düzeyi açılarından sosyal bölünmüşlük çok yüksektir.

Modern şehirlerde mezarlıklar asrileşmiş ve şehir dışına itilmişlerdir.¹⁴⁴ Oysa Yahya Kemal Beyatlı “Biz ölüleriyle yaşayan bir milletiz” derken bir kültüre ve anlayışa işaret ediyordu.

Eski şehir anlayışında vuku bulan, dönemi için gayet tabii olan doğal malzemeye inşa durumu artık değişmiş ve betonarme yapılar kahir ekseriyeti kaplamışlardır.

Ayrıca modern kentlerde görülen işleve verilen önem ile birlikte bir konut ya da binaların yöre, iklim, coğrafya ve kültüre uygun olması durumu özellikle Türkiye özelinde

¹⁴¹ Koyuncu, s.102.

¹⁴² Koyuncu, s.102.

¹⁴³ Koyuncu, s.103.

¹⁴⁴ Koyuncu, s.104.

sıklıkla gözden kaçırılan bir hal almıştır. Isı yalıtımı, oda sayısı, yükseklik, ulaşılabilirlik gibi ihtiyaçlar önem kazanmıştır.

Gelenek olarak İslam şehirlerinde dini mekânlar ihtişamın göstergesi olmuşlardı. Günümüz modern kentlerinde gökdelenlerin sayılarının artmasıyla birlikte Kâbe bile silikleşmiş geri planda bırakılmıştır.¹⁴⁵

Necmüddin Bammat günümüz şehirlerine yaptığı özet değerlendirmede bugünün İslam şehirlerinde geniş alanlar açarak apartmanları arttırmak temayülünün dikkat çektiğini söyler. Genişletilmiş otomobil trafiğine açılmış sokak karayoluna, bulvara ve şehirlerarası karayollarına bağlanmaktadır. Kendi kuralını kabule zorlayan en dikkat çekici şey otomobildir. Birçok yabancı şehirde otomobilin girebileceği alanlar sınırlandırılmaya çalışılırken günümüz İslam şehirlerinde durum çok farklıdır. Kent dokusu her gün değişir. Bazen genişler bazen daralır. Gün gelir parçalanır. O zaman sıkışıklık yerine bir açıklık gelir ki kısa zamanda bu alanlar imar rantlarına ve kalabalıklara, yoğun iskâna dönüşür. Halka açık alanlar yapılsa da buralar daha çok geçiş yolu karakterinde olup halkın toplanma mekânları olmaktan uzaktır. Eski çarşılar ufak tefek ürün ticaretine ve turistik yerlere dönüşmüştür. Köyden kente yoğun göç şehirleri büyük ölçüde etkilemeye ve değiştirmeye devam etmektedir. Fakat her şeye rağmen gelecek umut yüklüdür.¹⁴⁶

1.4. Sanayi Öncesi Şehirler

Çalışmanın ana eksenini fetih sonrası İstanbul şehir dokusunun Fatih ölçeğinde mekân okuması olduğundan, bu bölümde özellikle sanayi öncesi şehirlerde nasıl bir dokunun hâkim olduğu açıklanmaya çalışılacaktır. Batı şehirlerinin benzer zaman diliminde nasıl şehir yapılarına sahip olduğu sorusu yapılacak karşılaştırmalarda önem arz etmektedir.

İnsanoğlu modern zamanlara gelinceye kadar şehir hayatı noktasında birçok aşamadan geçmiştir. İlk zamanlar barınma ihtiyacın karşılayan insanoğlu zaman içinde toplu yaşamının gerekliliğini fark etmiştir. Mumford'a göre insanoğlu ilkçağlarda hayvani içgüdülere benzer

¹⁴⁵ Koyuncu, s.108.

¹⁴⁶ Bammat, s.98.

eğilimler taşımış ve mağara gibi ilkel sığınaklarda hayatını sürdürmüşlerdir.¹⁴⁷ Zamanla küçük şehirler kurulmuş ve insanoğlu kültürünü bu şehirlere yansıtmıştır.

Tarım devrimi ile birlikte yerleşik hayata geçiş şehir gelişime büyük bir ivme kazandırmıştır. Merkezi krallıklar güçlenmiş, krallık, saray ve tapınaklar şehir imgesini oluşturmada büyük etki sahibi olmuşlardır.¹⁴⁸ Şehir zamanla bünyesine agora, limanlar, gymnasium, akropolis, tiyatro, mabet, pazar ve saraylar gibi birçok birim katmıştır.

Ortaçağda ise güç ve iktidar kavgaları, savaşlar, istilalar ile ekonomi ve siyaset kentte hâkim olmuştur. Coğrafi keşifler deniz aşırı ülkelere yelken açılmış ve modern çağı oluşturan etmenler oluşmuştur. Ortaçağda gelenekler, ortak yaşam biçimleri ve inanç ve değer yargıları, merkezi otoritenin ve bir grup elitin kararları ile şehirler şekillenmiştir. Basit ve karmaşık olmayan şehir yapısı mevcuttur.

Ortaçağ şehirleri, İslam ve Batı şehirleri olarak incelenebilir. Ortaçağ İslam Şehirleri organik ve önceden hazırlanmış bir plan etrafında şekillenen şehirler olarak tanımlanır. Organik şehirler, İslam fetihleri ile kazanılmış ve Antik Dönem ile Hristiyan Dünyası'nın temelleri üzerinde şekillenmiş şehirlerdir. Bunlar genellikle kare planlı olup önceki yol ve cadde formlarını sürdürmüş ve kare formlu şehirlerdir. Halep ve Şam örnek gösterilebilir. Önceden hazırlanmış bir plan kapsamında gelişen şehirler ise siyasi otoritenin şekillendirdiği ve yönlendirdiği, askeri ve göçebe kültürü yansıtan, çadır yerleşimlerinin mekâna aksı şeklinde kurulan şehirlerdir. Kahire örnektir. Ortaçağ Batı şehirleri dönemin İstanbul, Şam, Bağdat ve Kahire gibi İslam Şehirleri'nin nüfus olarak oldukça gerisindedir.¹⁴⁹

“Orta Çağ batı kentinin yerleşme düzenini biçimlendiren etmenler, ekonomik, askeri, dinsel, hukuksal ve sosyal unsurlardır. Pazar ya da panayırların gelişmesi, askeri ve yönetsel işlevleri, kilisenin egemen unsur olması, aile iş birliği ve dayanışmaya dayanması gibi etmenler bu dönemde kentleri şekillendirmiştir. Orta Çağ batı kentleri kuruluş ya da gelişme biçimlerine göre tarihsel köken kapsamında aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir. Eski Roma

¹⁴⁷ Lewis Mumford, **Tarih Boyunca Kent**, Gürol Koca ve Tamer Tosun (çev.), 1. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007, s.15.

¹⁴⁸ Seda Nur Türkmen ve Semiha Sultan Tekkanat, “Tarih Boyunca Kent Formlarının Biçimlenişi Üzerine Bir İnceleme”, **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 5.Kentsel ve Çevresel Sorunlar ve Politikalar Kongresi, 2018, Cilt. 10, Sayı 4, s.112.

¹⁴⁹ Türkmen, Tekkanat, s.113-115.

yerleşmelerinden gelişen kentler, verimli tarımsal art bölgeye sahip kırsal yerleşimlerden gelişen kentler, konum avantajlarına ve ticaret potansiyellerine dayalı gelişen kentler, sığınak niteliğinde gelişen kentler, kral ya da prenslerin önderliğinde kurulan bastide / yeni kentler.”¹⁵⁰

Ortaçağ İslam ve Batı şehirleri benzer yapılar gösterirler. Sur, hendek, kale gibi savunma yapıları, cami ve kilise gibi dini yapılar, çarşı ve pazar gibi iktisadi yapılar ile belirli benzerliklere göre ayrılmış mahalle alanlarıdır. İslam Şehirleri ’nin bu dönemi MS 700 – MS 900 yılları arasındaki dönemi kapsar.¹⁵¹

Fiziki olarak sanayi öncesi şehirler sıkışık, nüfusun dar alanda yoğunlaştığı, kurlsız ve plansız yerleşimin hâkim olduğu, savunma amaçlı kale ve hendeklerin göze çarptığı yerlerdir. En güzel evler şehrin merkezinde, fakir semtler ise şehirlerin dışındadır. Sanayi öncesi şehirler gıda maddeleri gibi ihtiyaçlarını dışarıdan sağlamakta ve el emeği ile çoğu ürünler elde edilmektedir. Sanayi öncesi şehirlerde keskin bir sosyal ayırım şehir mekânında kendini göstermektedir. Zengin, fakir, etnik ve dini gruplar hatta meslek grupları dahi farklı muhitlerde ikamet etmektedirler.¹⁵² Sanayi öncesi şehir mekânı, feodal beylikler ve mutlakiyetçi rejimlerin sınırlarına denk düşer. Bu dönem için yaya şehirlerdir denebilir. Surlar içinde yoğunlaşmıştır, dar parselli, dar sokaklı bir yoğunlaşma izlenir. Mekânda fonksiyonel bir ayırım gözükmez. Aynı şekilde mekânda sınıf ayırımı da gözükmez. Sjoberg’e göre, sanayi öncesi şehirler tutucu, yerel sınırlar içine hapsolmuş ve sanayileşmeye direnen şehirlerdir.¹⁵³ Pirenne’ye göre değişime direnen şehir ya da sistem değil, büyük toprak sahiplerinin tutumlarıdır. Bunlar zenginliklerinin gücüne yaslanarak değişimin önünde duruyorlardı.¹⁵⁴ Sosyal hayatta beyler, prensler, toprak sahipleri, kilise ve soylular gibi ayrıcalıklı sınıflar bulunuyordu.

¹⁵⁰ Türkmen ve Tekkanat, s.115.

¹⁵¹ Türkmen ve Tekkanat, s.116.

¹⁵² Ayhan, s.35.

¹⁵³ Gideon Sjoberg, “Sanayi Öncesi Kent”, Bülent Duru, Ayten Alkan (Ed.), **20. Yüzyıl Kenti** içinde, İstanbul: İmge Yayınevi, 2002, s.53.

¹⁵⁴ Funda Budak, “Kentsel Mekân Politikası: Barselona’da Kentsel Dönüşüm ve Estetik”, **(Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2013)**, s.29.

12. yüzyıldan sonra belediye meclisleri gibi siyasi katılımcı bazı kurumlar ortaya çıkmış ve sınıf mücadeleleri artmıştır.¹⁵⁵ 15. yy. sonrası Avrupa; Rönesans'ın etkisiyle bütün parçaların aynı anda düşünüldüğü, kontrol edilerek tasarlandığı bir sanat eseri olarak görülmüştür. Merkezinde meydanın olduğu her yolun ışınlar halinde meydana çıktığı, meydanın etrafında kamu binalarının olduğu, binaların eşit yükseklikte ve biçimde mükemmellik anlayışı ile hareket edilerek tasarlandığı şehir yapıları mevcuttur. Meydanda saray, idari binalar, heykeller, çeşme, havuz, ağaçlar gibi öğeler bulunmaktadır.

Osmanlı ve Avrupa şehirlerini sanayi öncesi dönemde karşılaştırdığımızda bazı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Osmanlı şehirleri külliye merkezli iken, Avrupa şehirleri meydan, saray ve kamu binaları merkezlidir. Avrupa'da düzenli keskin ve doğrusal hatlarla çizilmiş bir şehir dokusu, Osmanlı'da ise dar ve dolambaçlı sokaklarla, çıkmaz sokaklar üzerinden okunan yol ağları bulunmaktadır. İslam kültürü ile Rönesans kültürü şehirlerde belirleyici rol oynamıştır. Şehirlerde estetik kaygılarla hareket edildiği dikkati çeker. Avrupa şehirlerinde bu kaygının daha yoğun yaşanmış olması iktisadi güçle doğru orantılı sorgulanmalıdır

¹⁵⁵ Budak, s.32.

İKİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL ŞEHİR MEKÂNI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

2. İstanbul Şehir Mekânı Üzerine Bir Değerlendirme

2.1. Fetih Öncesi İstanbul

İstanbul; üç imparatorluğa başkentlik yapmış olması, Asya ve Avrupa kıtalarını birleştiren bir köprü vazifesi görmesi, tarih boyunca ticaretin, gücün ve sanatın en önemli merkezlerinden biri olması sebebiyle diğer şehirlerden farklılaşmış ve her zaman ilgi duyulan değerli bir konuma yerleşmiştir. Yaklaşık 1600 yıl boyunca şehir; Roma, Bizans İmparatorlukları (Haçlıların kısa süreli hâkimiyetleri dışında) ile Osmanlı Devleti'ne ve 1517'den itibaren Cumhuriyet'e kadar hilafete başkentlik yapmıştır. Eşsiz güzellikleri ve imkânları ile tarih boyunca bir cazibe merkezi olmuş, kalabalıkları kendisine çekmiş, kutsal anlamların ve sembollerin taşıyıcısı olmuştur.

Çalışmanın bu kısmında günümüz İstanbul ve Fatih Semti'ni oluşturan mekânı anlamada yardımcı olacak bir tarihçe verilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın ana eksenini fetihden günümüze akan süreci incelemeyi hedeflemekte olup, fetih öncesi dönemler hakkında genel bilgiler verilmekle yetinilecektir. Araştırmanın bir İstanbul tarihinden ziyade tarihteki serüvenini anlamamıza yardımcı olacak bilgiler sunması hedeflenmektedir. Şehir birçok savaşlar ve el değiştirmeler görmüşse de, bir siyasi tarih okumasından öte, Byzantion'dan başlayarak şehir mekânına etki eden öğeler üzerinden bir okuma gerçekleştirilecektir.

Kaynaklar şehrin en eski kuruluş tarihine net bir karşılık verememiştir. Arkeolojik buluntularda Paleolitik Çağa kadar giderek, henüz boğazın oluşmadığı bir dönemde İstanbul'un Afrika'dan dünyaya yayılan ilk insan türlerine kısa süreli ikametgâhlık ettiği

tahmin edilmektedir.¹⁵⁶ İ.Ö. 4000 yıllarında Kalkolitik Çağa işaret eden buluntular Fikirtepe’de görülmektedir. 2004-2009 yılları arasında Yenikapı’da yapılan kazı çalışmalarında yeni buluntular ortaya çıkmıştır. Karbon 14 yöntemiyle yapılan tetkiklerde buradaki yerleşim tarihinin İ.Ö. 6000 yıllarına değin uzandığı ortaya çıkmıştır.¹⁵⁷ Paleolitik dönemden günümüze değin insan topluluklarına ev sahipliği yapmış olan İstanbul eşsiz bir tabiat çevresiydi diyen Doğan Kuban; ilgili eserinde bir yüzyıl öncesine kadar ilkel balıkçı ve avcı insan topluluklarının yaşadığı büyüleyici çevreyi hayal edebilecek köşelerin İstanbul’da hala var olduğunu anlatır. Günümüz İstanbul’u artık tarihin sonraki birçok dönemi de dâhil olmak üzere böyle imkânları sunmaktan çok uzaktadır.

En erken dönemlerde yerleşimler genellikle Haliç kıyıları, Alibeyköy ve Kâğıthane dere vadilerinde ve hâkim tepelerde görülür.¹⁵⁸ Yaygın görüşe göre şehir Megara ve Helen kökenli koloniler ile efsanevi lider Byzas’ın önderliğinde Sarayburnu’nda MÖ. 660-658 yıllarında kurulmuştur. Hemen çevresi surlarla çevrilir. Topkapı Sarayı’nın ikamet ettiği bölgede Akropolis ve civarında Artemis ve Afrodite’e adanmış tapınaklar bulunmuştur. Poseidon Tapınağı Sirkeci’ye doğru konumlanmıştır. Şehir diğer Yunan şehirlerinde olduğu gibi heykellerle süslenmiştir.¹⁵⁹ Byzantion iki önemli limana sahiptir ve MÖ. 146’da Roma’ya bağlanır. 197 yazından sonra Antonina (Antoneinia) şeklinde anılan şehirde büyük yapı faaliyetine rastlanmıştır. Günümüze kadar bazı kalıntıları ulaşan eserlerden birkaçı şunlardır. Divanyolu’nun başlangıcında bir meydan, Hipodrom, Zeuksippos hamamları, yeniden onarılan Apollon Tapınakları ve eski tiyatro örnek verilebilir.¹⁶⁰

İsminin değişmesiyle birlikte 324 senesinde Konstantinapolis’in tarihi başlar. Pagan kültürün etkileri çok yüksektir fakat antikçağ ve paganizm gerilemektedir. Yeni Roma (Nea Roma) kurulmakta, imparatorluk ve Hristiyanlık yükselişe geçmektedir. 330 senesinde kırk gün süren kutlamalarla Yeni Roma açılır.¹⁶¹ “Yeni Roma’nın henüz hazır olmadığı bir şey,

¹⁵⁶ M. Sinan Genim, İstanbul ve Mimari, Ahmet Emre Bilgili (Ed.), **Şehir ve Kültür İstanbul** içinde (263-319), İstanbul: Profil Yayıncılık, 2012, s. 267.

¹⁵⁷ Doğan Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, 3. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 11.

¹⁵⁸ Işıl Demirkent, “İstanbul”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt.23, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s.297.

¹⁵⁹ Kuban, s.19.

¹⁶⁰ Genim, s. 270.

¹⁶¹ Robert Mantran, **İstanbul Tarihi**, Teoman Tunçdoğan (çev.), 4. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 33.

Hristiyan İmparatorluğu'nun Hristiyan başkenti olduğu”¹⁶² söylenmektedir. Kilisenin asli görevi halkı Hristiyanlaştırmak olsa da, Hristiyan başkentinin kurucusu Constantinus'un şehirde Havariyun Kilisesi'ni başlatmaktan başka bir dini yapı inşasında bulunmadığı aktarılmaktadır.¹⁶³ 13. Havari olarak anılan Constantinus, ancak ölümünden önce vaftiz edilebilmiştir ve pagan kültüre ait yapıları yok etmemiştir.¹⁶⁴

Şehir hakkında detaylı bilgiler olmasa da Mese Caddesi (Divanyolu güzergâhı) boyunca iki yamaca doğru ayrılan simetrik yollar ve bunlara paralel bağlanan caddelerden söz edilebilir. Agora, imparatorluk sarayı (Magnum Palatium) ve Senato, Hipodrom ve Hamamlar önemli yapılarıdır. Yeni surlar inşa edilir. Birçok konut ve saraylar yapılır. Aya İrini Kilisesi, Çemberlitaş'ta bir meydan ve dikilitaş, Valens Kemer, Forum Tauri (Bayezid Meydanı) 400'lü yıllara değin inşa edilen başlıca yapılardan örneklerdir. Surlar genişletilerek şehrin dış mahallelerindeki su depoları, manastırlar, bağlar ve bostanlar güvenceye alınır. Şehir zaman zaman yangınlar zaman zaman meşhur Nika isyanı gibi isyanlarda harap olsa da tamir edilir. 451'de Khalkedon Konsülünde yoğun mücadelelerle, imparatorluk Hristiyan inancına geçer. 532 yılında I. Iustinianos döneminde Trallesli Mimar Anthemios ve Miletli İsidoros tarafından hazırlanan planlarla meşhur Ayasofya'nın yapımına başlanır. Şehrin silüetine Ayasofya damgası vurulur. Akabinde kilise önündeki meydan ve Yerebatan ile Bindirdirek sarnıçları inşa edilir.¹⁶⁵

Yaklaşık üç yüzyıl süren durağan dönemden sonra Makedonyalılar Hanedanı ve Komnenoslar dönemi (867-1081) ile birlikte bir yenilenme dönemi başlamıştır. Bu dönemden geriye şehrin dokusunda hala hayatiyetini devam ettiren birçok eser kalmıştır. Kontantinos Lips Manastırı (Fenari İsa Camii), Myrelaion Kilisesi (Bodrum-Mesih Paşa Camii), Pantepoptes Kilisesi (Eski İmaret Camii), Hagios Theodoros (Vefa Kilise Camii), Pantokrator Kilisesi (Zeyrek Camii), Hagia Theodosia Kilisesi (Gül Camii), Theotokos Diakonissa (Kalenderhane Camii), Pammakaristos Kilisesi (Fethiye Camii), Khora Kilisesi (Kariye Camii-Müzesi) gibi eserler ve nicesi bunlara örnek verilebilir.¹⁶⁶

¹⁶² Kuban, s.33.

¹⁶³ Kuban, s.38.

¹⁶⁴ Kuban, s.45.

¹⁶⁵ Genim, s. 270-275

¹⁶⁶ Genim, s.276.

1204-1261 yılları Haçlıların işgali ile birlikte bir yağma ve çöküş dönemi yaşanır. Latin işgali yüzyılların birikimini barbarca yok etmiştir. Bu dönemin en önemli işareti olarak Venedik'te bulunan geniş eser koleksiyonu örnek gösterilebilir.¹⁶⁷ Şehrin ele geçirilmesinden sonra birçok yangın da çıkarılmıştır. Elde edilen ganimet o kadar büyüktür ki, tarih boyunca hiçbir şehirden böyle bir ganimet toplanmamıştı.¹⁶⁸

Yüzyıllara sâri bu uzun dönemin Bizans ismiyle anılıp anılamayacağı tartışmalar yaratmıştır. Sinan Genim hiçbir Roma İmparatorunun bu ismi kullanmadığına dikkat çeker. Bizans kelimesi ilk olarak Alman tarihçi Wollf'un 1557 yılında yayımlanan eserinde geçer. Buradaki asıl gaye; Genim'e göre, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun, Roma'nın asıl varisi olduğu fikrini yaygınlaştırmaktır.¹⁶⁹ Buna rağmen Mantran ve daha birçok yazar Bizans tabirini kullanmayı seçmektedir. İmparator Constantinus'un bir Yunan şehri olan Byzantion'u Roma'nın başkenti ilan etmesi, Konstantinapolis'in Doğu Roma'ya başkentlik etmesi sonucunda 6. yüzyılda Klasik Roma'dan Hristiyan, Yunan, doğu karması bir Bizans dünyasına geçiş yapıldığı söylenebilir.¹⁷⁰

İlber Ortaylı, 19. yy. a kadar şehrin belli mekân özelliklerinin değişmediğinden bahsetmektedir. Bunlar dört sınıfta toplanabilir. Merkezi idari bölge, zanaatkâr, esnaf ve limanların bulunduğu iş bölgesi ile çevrelenir. Sırasıyla konut bölgeleri ve azınlıkların, sistem dışı grupların yaşadığı çevre (periphery) şehir dokusunu oluşturur. 15.yy. dan itibaren görülen hızlı değişim bile genel manada mekândaki bu özellikleri korumakla birlikte, nüfusun hızlı artışıyla niceliksel özellikler gösterir.¹⁷¹ Sarayburnu ve Sultanahmet dolaylarında imparatorluk sarayı ve senato, hipodrom, idari bürolar, mahkemeler yer almıştır. Çarşılar, pazar ve liman bu bölgeyi çevrelemiş, ardından konut alanı şehrin çeperlerine doğru yayılmıştır.¹⁷²

¹⁶⁷ Genim, s.276.

¹⁶⁸ Mantran, s.151-152.

¹⁶⁹ Genim, 279.

¹⁷⁰ C. Freeman, **Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları**, 1. Basım, Ankara: Dost Kitabevi, 2013, s.638.

¹⁷¹ İlber Ortaylı, "İstanbul'un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış", **Amme İdaresi Dergisi**, s.77.

¹⁷² Ortaylı, s.81.

Şehrin ana aksı Mese Caddesi olup, sütunlu, revaklı ve heykelli cadde ve sokaklar bulunurdu. Su kemerleri, forumlar, dar sokaklar ve merdivenli geçişler yaygındı. En önemli etkinlikler, halkın katılımıyla hipodromda yapılan törenler ve müsabakalardı.¹⁷³

2.2. Fetihten Cumhuriyet’e İstanbul

2.2.1. Erken Klasik Dönem Osmanlı İstanbul’u

*“Kostantiniye bir gün elbet feth olunacaktır.
Ne güzel emirdir o emir. Ne güzel askerdir o asker.”¹⁷⁴*

29 Mayıs 1453 Salı günü şafak vaktinde binlerce yıldır dünyanın gözbebeği olan şehir Müslüman ordular tarafından feth olunmuştur. Bin yıldan fazla süren Roma ve Bizans etkisinden sonra şehir, hızla yeni bir kimlik kazanarak İslam/Osmanlı şehri hüviyetine bürünmüştür. Bu kimlik her ne kadar Lale Devri ile Avrupa etkisini hissettirmeye başlasa da, Cumhuriyete kadar belirli medeniyet değerlerinden beslenerek bir mimari üslup oluşturmuştur.

Bu çalışmada; fetihten cumhuriyete giden tarihi periyod, barındırdığı farklılıklara rağmen belli bir medeniyet fikrinin yansıması olması sebebiyle üç alt dönemde incelenecektir. Bunlar; erken klasik dönem, Lale Devri ile başlayan geç klasik dönem ve Tanzimat’tan Cumhuriyet’e kadar yaşanan dönem olmak üzere alt başlıklarda incelenecektir.

Şehrin düşmesiyle birlikte, birçok Bizanslı bilim adamı İtalya’ya giderek yeni fikirlerin yeşermesine sebep olmuştur. Ortodokslar ve Hristiyanlar için şehrin düşmesi dünyanın sonunun geldiğinin işareti olarak algılanmıştır.¹⁷⁵ Sultan II. Mehmed (1432/1481) ilk iş olarak, Ayasofya’ya gitmiştir. Bir askerin kilisenin mermerlerini kırdığını gören Fatih Sultan Mehmed; askeri kılıcıyla yaralayarak tarihe geçen şu sözü söylediği rivayet edilir:

¹⁷³ Zehra Kaya, “Şehir ve Medeniyet Etkileşimi Bir Mekânsal Çözümleme Örneği: Anadolu Hisarı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2019, s. 29.

¹⁷⁴ Ünlü hadis âlimi Ahmed bin Muhammed Hanbel (780/855) “Müsned” adlı eserinde Hz. Muhammed (s.a.v.) ait bu Hadis-i Şerifi nakleder. (Genim, s.281). Daha geniş bir inceleme için: Ahmed bin Hanbel, Müsned, IV, 335; Câmi’üs-Sağîr Muhtasarı, Tercüme ve Şerhi, (Hazırlayanlar: İsmail Mutlu, Şaban Döğen, Abdülaziz Hatip) 3.cild, İstanbul-2008, sayfa 194. Kaynak: <https://www.dunyabizim.com/gezi-mekan/o-hadis-ne-zaman-soylendi-h8467.html>

¹⁷⁵ Doğan Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, 3. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 221.

“Servet ve esirler size yeter, şehrin binaları bana aittir.”¹⁷⁶ Şehirde girişilen ilk imar faaliyeti de Ayasofya’nın kiliseden camiye çevrilmesi olacaktır. Yüzyıllar boyunca Hristiyan dünyanın en kutsal simgelerinden biri olan Ayasofya eklenen minareler ve kubbesini süsleyen hilal ile artık Müslümanlar için en kıymetli mabetlerden biri haline gelmiştir.

Fetihle birlikte başlayan imar faaliyetleri, temelde İslamiyet inancı ve gelenekli Osmanlı şehircilik anlayışı ile beslenerek yerine getirilmiştir. Devlet eliyle gerçekleştirilen bu girişim gücün de simgesiydi. Ayasofya camiye dönüştürülmüş, vakıf kurulmuş, devlet eliyle İstanbul’a yoğun bir göç başlatılmış ve yeni bir iskân politikasına gidilmiştir. Fetih öncesi elli bin dolaylarında tahmin edilen şehir nüfusu, hızla yüz binlere ulaşmıştır. Suriçi, Üsküdar ve Eyüp Sultan’da ilk Türk mahalleleri kurulmaya başlanmıştır.¹⁷⁷ Fetihden sonra sağlam kalan yapılarda ordu, konaklarda devlet ileri gelenleri, tarikat mensupları ise manastır ve kiliselere yerleştirilmiştir. Şehirde çok sayıda konut ihtiyacı ilk başta hissediliyordu. Birçok şehirden çok sayıda usta ve zanaatkâr da getirilmiştir. Rumların çoğu Fener dolaylarına yerleştirilmiştir. Burası cumhuriyete kadar karakterini büyük ölçüde koruyabilmiştir.¹⁷⁸ Ayrıca yeni halkların getirilmesinde dini inançların etkili olmadığı Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin de getirilmesinden kolaylıkla tespit edilebilmektedir.¹⁷⁹

Fetihden sonra yapımına ilk başlanan büyük yapı Saray-ı Atik idi. Beyazıt’taki üniversite alanında inşa edilen yapılar topluluğunun yapımına 1454 yılında başlanmıştır.¹⁸⁰ Daha sonra Saray-ı Cedid-i Amire yani Topkapı Sarayı’nın yapımına başlanmıştır.¹⁸¹ Saray geniş avlular, divanlar, köşk, kasır gibi yapılar, camiler, devlet daireleri, koğuşlar ve mutfak, kütüphaneler ile çeşme ve bahçelerden müteşekkildir. Saray Kale-i Sultani yani başlı başına bir şehir manzarası verir. Yıllar boyunca saraya yeni yapılar eklenmiş olup, son eklenen bina Abdülmecid dönemindedir.¹⁸² Saray devletin temsil edildiği, Allah’ın kulları üzerindeki himayecisi olarak sultanın sarayıdır. 19. yy.a kadar kurumlaşmış devlet binaları yoktur,

¹⁷⁶ **İstanbul’un Fethi Dukas Kroniği**, V. Mirmiroğlu (Çev.), 1. Basım, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2013, s.203.

¹⁷⁷ Sadettin Ökten ve Aynur Can, “Fetihden Günümüze İstanbul Kent Mekânın Oluşumu”, **Türkler**, (Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.)), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Cilt.10, s.544.

¹⁷⁸ Kuban, s.229.

¹⁷⁹ Kuban, s.232.

¹⁸⁰ M. Sinan Genim, İstanbul ve Mimari, Ahmet Emre Bilgili (Ed.), **Şehir ve Kültür İstanbul** içinde (263-319), İstanbul: Profil Yayıncılık, 2012, s. 285.

¹⁸¹ Lale Devrinde Sarayburnu’nda yapılan ahşap Saray, önündeki topraklar nedeniyle Topkapı Sarayı olarak anılrsa da, 1863’te yanmasından sonra bütün saray topluluğu bu isimle anılmıştır. (Genim, s.284.)

¹⁸² Ökten ve Can, s.544,545.

sistemin mutlakiyetçi yapısı saraya aynen yansımıştır. 5000 nüfuslu bir şehir gibidir¹⁸³ ve iç bölümü, odaların bezemeleri, bahçeleri ile Avrupai saraylardan çok farklı, ihtişam ve tevazuunun temsilidir.¹⁸⁴

Ekrem Hakkı Ayverdi, Fatih döneminde 535 adet yapının yapıldığını aktarır.¹⁸⁵ Bu dönem yapıları için külliyele örnek vermek gerekirse; Eyüp Külliyesi (İstanbul'da ilk yapılan külliye olma özelliğini taşır.), Veziriazam Mahmud Paşa, Fatih, Murat Paşa ve İshak Paşa camii ve külliyesi gösterilebilir. 192 camii (15'i kiliseden bozma), ve mescid yaptırılmıştır. Şehrin silueti kubbeler ve minareler ile süslenmeye başlanmıştır.¹⁸⁶

Fatih'le birlikte Fatih Sultan Mehmed şehri 13 nahiye ayırmıştır. Birinci bölge Ayasofya çevresi olmakla birlikte nahiyelerin alt birimleri olarak mahalleler vakıfla desteklenerek küçük camii ve mescidlerin çevrelerinde kurulmuştur.¹⁸⁷ Her mahalle 350 ile 500 kişi dolaylarında ve her nahiyede 5-30 mahalle olup evler genellikle tek katlı ve yaklaşık 50-100 metrekare ebatlarındaydı.¹⁸⁸ Her mahallenin yapısını belirleyen temel elemanlar yüzyıllar boyunca aynı kalmıştır. Cami merkezlik ve gelişmiş vakıf kültürü buna örnek gösterilebilir.¹⁸⁹ 1596 yılında İstanbul'da vakıf sayısı 681'e yükselmiştir. Batı Medeniyeti'nde belediyenin, kilisenin ve hükümetlerin üstlendiği görevler vakıflar tarafından icra edilir, düzen adeta sorunsuz işlerdi.¹⁹⁰

Ticaret hayatı, Fatih külliyesinin etrafında açılan çarşılar, Sirkeci'den başlayarak Haliç içlerine kadar liman faaliyetlerinin sürdüğü alanlarda, Divanyolu Caddesi boyunca, Kapalıçarşı bölgesinde oluşturulan iki yanı ahşap dükkânlar dizili sokaklarda ve hanlarda devam ederdi.¹⁹¹ Eğitim hayatı ise başta saraydaki Enderun'da olmak üzere Fatih'teki Sahn-ı Seman ve Süleymaniye medreseleri gibi dönemin yüksek eğitim kurumlarında sürdürülürdü. Aynı zamanda tekkeler ve mahalle mekteplerinde eğitim faaliyetleri bulunmaktaydı.¹⁹² Askeri

¹⁸³ Ökten ve Can, s.546.

¹⁸⁴ İlber Ortaylı, **Osmanlı Sarayında Hayat**, 3. Basım, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2012, s.25

¹⁸⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri**, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Neşriyatı, 1974, Cilt.3, s.538.

¹⁸⁶ Genim, s. 285.

¹⁸⁷ Ökten ve Can, s.544.

¹⁸⁸ Kuban, s.233,234.

¹⁸⁹ Kuban, s.240.

¹⁹⁰ Kuban, s.244.

¹⁹¹ Ökten ve Can, s.545,546.

¹⁹² Ökten ve Can, s.547.

yapılar başta yeniçerilerin yaşadığı odalar yani kışlalardı. Askerler her zaman şehir hayatının içinde olmuştur. Süleymaniye’de Ağa Kapısı’ndan idare edilen yeniçerilerin odaları, önceleri Şehzadebaşı’nda olmakla beraber sonraları Aksaray ve Fatih bölgesine taşınmışlardır. Önemli yapılardan biri de; fetihten hemen sonra Haliç’te II. Mehmed’in kurdurduğu tersanedir.¹⁹³

II. Bayezid (1481-1512) zamanının başlarında İstanbul’da henüz Bizans etkisi devam etmekteydi. Bu dönem iki önemli inşaat, iskânı yönlendirmesi noktasında dikkatleri celb eder. Galata Mevlevihanesi ve Acemioğlan Mektebi biri dini, biri askeri yapılar marifetiyle Galata bölgesine nüfus etmiştir.¹⁹⁴

Mimaride Osmanlı Klasik Sanatı’nın başlangıcı ve değişen İstanbul’un gerçek bir Türk-İslam şehrine dönüşümü Mimar Sinan ile mümkün olmuştur. Şehzade ve Süleymaniye külliyesi ile klasik mimari doruk noktalarına ulaşmıştır. Kanuni dönemi, değişen İstanbul için en önemli zamanlardan biridir. Üsküdar Mihrimah Sultan Camii, Sokullu Mehmed Paşa, Kasımpaşa Piyale Paşa, Üsküdar Atık Valide, Eyüp Zal Mahmud, Tophane Kılıç Ali Paşa gibi camiler, Üsküdar Sarayı, Mağlova Kemer, köprüler gibi yapılarla devletin çehresi tamamen değişmiş ve güzelleşmiştir.

Sultan Ahmed Camii, Sedefkâr Mehmed Ağa’ya 1609-1617 yıllarında yaptırılmıştır. Topkapı Sarayı’na yapılan Revan, Bağdat Köşkleri, Yeni Camii, Mısır Çarşısı gibi yapılar yine bu dönemden kalma eserlerdir.¹⁹⁵

Şehrin işleyişi beledi sorumlulukları da taşıyan kadı marifetiyle yürütülürdü. Bir misal olarak şehrin neresinde Pazar kurulacağına kadar kadılar tarafından belirlenirdi.¹⁹⁶ İhtisab ağası şehir işleriyle alakalıydı ve mimarbaşı yapıları denetlerdi. Hükümetin en baskın teftiş faaliyeti fiyatlar üzerindiydi ve lonca sistemi ile ticari hayat ve halkın iktisadi seviyesindeki uyum sağlanabiliyordu. İstanbul’un ilk kadısı ünlü âlim Hızır Bey idi. Tekke ve zaviyeler dini görevleri dışında entelektüel ve sosyal yaşamın da bir parçasıydı. Önemli bir sanat üretim merkezleriydi. Bilimden, musikiye, edebiyata kadar birçok alanda geniş bir üretim imkânı

¹⁹³ Ökten ve Can, s.546.

¹⁹⁴ Genim, s.285.

¹⁹⁵ Genim, s.291,292.

¹⁹⁶ İlber Ortaylı, “İstanbul’un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış”, **Amme İdaresi Dergisi**, s.86.

sunuyorlardı. Müslüman Türkler, toplumun birinci bileşenydi. Gayrimüslimlerle farklı ırklar kendi inançları doğrultusunda hoşgörü içerisinde yaşıyorlardı.¹⁹⁷

1477 sayımına göre nüfusun yüzde 60'ı Müslümanlardan, kalanı sırasıyla Grek, Yahudi, Ermeni, Latin, Rum ve Çingeneler gibi diğer azınlıklardan oluşuyordu. Bu mahalleler bütün klasik şehirlerde olduğu gibi periferide yer alıyordu.¹⁹⁸ Bu döneme damgasını vuran bir diğer olay ise şehrin sur dışına genişlemesi, Biladı Selase denen Üsküdar, Eyüp, Galata gibi semtlerin oluşmasıdır. Aynı zamanda şehrin dokusuna ciddi tesiri olan büyük yangınlardır.

Modern zamanlara değin, Türk aileleri küçükte olsa açık bir alanın olmadığı bir evde hiçbir zaman yaşamamışlardır. Bu İslami bir çözümdür. Gündüzleri mahalle kadınları çeşmeler etrafında toplaşırlardı. Şehirde çok sayıdaki çeşme yabancı seyyahların hemen dikkatini çekmiştir. Mahallelerde çok sayıda çıkmaz sokak bulunurdu. Bu durum İslam'ın aile dokunulmazlığı, mülkiyet ve mahremiyet hakları ile ilgiliydi. Konutların dış mimarisi 18.yy.a kadar zenginlik ve asalet gösterisi sunmaktan öte, oldukça sade ve birbirine benzerdir.¹⁹⁹ Erken dönem İstanbul'unda konut tipleri olarak; köşk, kasır, konak, ahşap evler ve bekârların, işçilerin kaldığı oda yahut hücreler bulunurdu. Evler üç tipteydi. Tek katlı evler; beyt-i süfli, hane-i tahtani ya da menzii olarak adlandırılırdı. İki katlı evler; beyt-i ulvi, hane-i fevkani olarak, daha geniş ve büyük evler ise mükellef şeklinde adlandırılırdı. Ev yapımında kullanılan ana malzeme ahşap olmakla birlikte gayrimüslimlerin kâgir evlerde oturduğu da görülmektedir.²⁰⁰

Romalıların revaklı sokakları ve forumları ile iletişim ve açık alanların şehir için çok önemli olduğu bir yapı vardı. Osmanlı'da ise; Doğan Kuban'a göre düzensiz ve damarlar ağını andıran bir birliktelik ile kullanışlı fonksiyonlar taşıyan öğelerden oluşmuş moleküler bir şehir yapısı vardı. Saraylar, camiler, hanlar gibi moleküllerin çevresinde kümelenmiş konut alanları ile mahalleler oluşmuştur.²⁰¹ Bireyin yahut ferdin bağılılığı mahallesinedir. Mahalleye sonradan gelen öncekilerin, ışığını, manzarasını ve mahremiyet alanını işgal edemezdi. Ulaşımını kesemezdi. Karşılıklı bir rıza ve anlaşma olmadığı durumlarda devreye

¹⁹⁷ Kuban, s.235-240.

¹⁹⁸ Ortaylı, s.89.

¹⁹⁹ Kuban, s.240-242.

²⁰⁰ Ökten ve Can, s.549.

²⁰¹ Kuban, s.242.

kadılar girerdi.²⁰² İslami kaidelerden kaynaklanan bu tip çözümler binaların dış cephelerindeki sadelik, yoksul-zengin konutların yan yana dizilişi, evlerin geçici malzeme olan ahşaptan kamu binalarının ise taştan yapılmış olması İslam öğretisinin şehre yansıyan bazı yanlarıdır.

Doğan Kuban klasik dönem İstanbul’unda, mimarın “kentsel biçimi değil yalnızca mimari biçimi” düzenleyen kişi olduğunu söylemektedir. Osmanlı-İslam şehri tasarlanmış şehir mekânı kavramını reddetmektedir. Antik dönemin zengin siyasi ve simgeli mesajlarla sarılı dışa dönük şehir yapısı İslami kültürde görmezden gelinmiştir. Bunlar yerine camiler ve avlular gibi kapalı ve içe dönük bir mekân anlayışı kabul edilmiştir.²⁰³

2.2.2. Geç Klasik Dönem Osmanlı İstanbul’u

Bu dönem Lale Devri ile başlayan 1718 ve 1839 yılları arasındaki zamanı kapsayan süreçtir. Bu dönem iç ve dış dengeleri devletin doğru bir şekilde değerlendiremediği ve sorunları öteleyerek, görmezden gelerek lüks tüketime yöneldiği sefahat yılları olarak değerlendirilmiştir. Batı devletlerinin uygulamaları örnek alınmış, düzenli ordu birlikleri, şehir silüetini oldukça etkileyen modern kışlalar, İdarenin nezaretlere ayrılması, bürokrasinin oluşmaya başlaması hep bu dönemin ürünleridir. Üst sınıf kültürü kendini iyice belli etmeye başlamış buna mukabil mimaride, konut ve yaşama biçimlerinde değişimler görülmüştür.²⁰⁴

Lale Devri (1718-1730) kısa bir dönemi kapsasa da mimari hayatı oldukça derinden etkilemiştir. 16. yy. da görülen abidevi yapı faaliyetlerini andırır ölçekte yeni bir sivil yapı faaliyeti göze çarpar.²⁰⁵ Saraylar, umumi ya da şahsi güzel bahçeler, şehrin dört bir yanını saran bahçeler, köşkler, kasırlar, yalı ve sahilhaneler gibi yapılar ile İstanbul’un çehresi değişmeye başlamıştır. Direklerarası ile eski revaklı Roma cadde kavramının bile yeniden canlandırıldığı iddia edilebilir. Denilebilir ki, içe dönük şehir hayatına sahip bir toplum, ilk defa dışa dönük yaşama ve yeni sosyalleşme imkânlarına kavuşmuştur.²⁰⁶ Matbaa yine bu dönemin Osmanlı tarihine vurulmuş bir damgadır. Dini yapılar yerine kamu ve sivil mimariye

²⁰² Kuban, s.243.

²⁰³ Kuban, s.311.

²⁰⁴ Saadettin Ökten ve Aynur Can, “Fetihten Günümüze İstanbul Kent Mekânının Oluşumu”, **Türkler**, (Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.)), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Cilt.10, s.550.

²⁰⁵ M. Sinan Genim, İstanbul ve Mimari, Ahmet Emre Bilgili (Ed.), **Şehir ve Kültür İstanbul** içinde (263-319), İstanbul: Profil Yayıncılık, 2012, s. 292.

²⁰⁶ Doğan Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, 3. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s.401.

verilen önem ön plana çıkmıştır.²⁰⁷ Avrupa'ya ilk elçiler Paris ve Viyana'ya gönderilmişlerdir. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi Paris'te 1721 senesinde beş ay kadar kalmış ve gözlemlerde bulunmuştur. Çokça etkilendiği gezi notlarını şu cümleler ile bitirmiştir: *“Dünya inananların hapishanesi, inanmayanların cennetidir.”*²⁰⁸

Dönemin en ilgi çeken yanlarından biri de İran etkisinin görülmesidir. Lale Devri isimlendirmesi halkın bahçelerinde lale yetiştirme merakından kaynaklanmaktadır ki o dönem lale çok pahalı bir çiçektir. Haliç ve Boğaz kıyılarında büyük konaklar çoğalmıştır. Suriçi şehir yaşamı sur dışı mahalle ve yerleşim alanlarının önemlerinin arttığı bir döneme geçilmiştir. İstanbul biladi selase yani Eyüp, Galata ve Üsküdar'ı birleştirmişti. 16. yy.' da Suriçi'nde camii oranı yüzde 63 iken, 18. yy.' da bu sayı yüzde 45'lere gerilemiştir.²⁰⁹

Lale Devri konut mimarisi klasik dönem konut mimarisinde yeni bir tarzdan ziyade, bu dönem içinde konut mimarisine yapılan eklemeler ile okunabilecek yapıdadır. Bu dönem konut mimarisinde ev-doğa bütünlüğü sağlanmıştır. Yatay genişleme esası ve insana uygun ölçü esas alınmıştır. Pencere sayıları fazla, cumba ve çıkıntılarla dışarıya çok boyutlu bir bakış imkânı sağlanmıştır. Mahremiyet anlayışı bütün Osmanlı konut mimarilerinde dikkat edilen bir unsurdur.²¹⁰ Hamdi Kayalı' nın yaptığı bir tasvir şöyledir:

*“Bizde klasik ahşap yapı Türkün kendi ruh yapısının timsaliydi, umumiyetle dışında sade bir güzellik, içinde bir irfan hazinesinin parıltıları vardı, sokak kapısından bir sanat hazinesine girilirdi”*²¹¹

Kâğıthane'de dönemin saray komplekslerinden ilki ve en meşhuru Sa'dabat 1722'de bitirilmiştir. Sarayın yapımı için Kâğıthane Deresi'nin yatağının değiştirilmesi dönemin anlayışında gelinen nokta açısından önemlidir. Fakat saray hiçbir Fransız etkisi taşımayan gelenekli Türk üslubunda inşa edilmiştir.²¹² Sa'dabat geniş bahçeleriyle saray kadınlarının özgürleştiği bir ortam olarak da hayli önem taşımaktadır.

²⁰⁷ Kuban, s.404.

²⁰⁸ Kuban, s.405.

²⁰⁹ Kuban, s.406.

²¹⁰ Ökten ve Can, s.551.

²¹¹ Ökten ve Can, s.551.

²¹² Kuban, s.408.

Osmanlı Mimarlığı rokoko, barok gibi Avrupai üsluplardan etkilenmiş olsa da, 18.yy boyunca gelenekli niteliğini muhafaza etmiştir. Haliç ve Boğaz kıyılarındaki konakların en mükellefleri bu dönemde inşa edilmiştir.²¹³ Boğazda birbiri ardına eski münzevi köylerin yerine; yalı, köşk ve bahçeler inşa ediliyordu. 18.yy'ın asıl mühim konusu köyden kente göç eden bekâr erkeklerden ve ailelerden oluşan geniş yığınlardı. İlk defa gecekondulaşma görülmeye başlamıştır. Banliyölerin doğuşu ise 19. yy'da gerçekleşecekti.²¹⁴ Patrona Halil İsyanı ile Lale Devri son bulmasıyla, bütün o güzelim eserlerin birçoğu yıkıma uğrayarak tarihten silinmiştir.

Dönemin önemli yapılarından bazıları: Fenerbahçe, Kandilli, Üsküdar sarayları, Sa'dabat, Göksu, Beykoz bahçeleri ve mesireliklerdir. Humayunabad, Neşetabad, Şerefabad, Kasr-ı Süreyya gibi kasırlar, III. Ahmed çeşmeleri, I. Mahmud Çeşmesi gibi çeşmeler örnek olabilir. Tophane-i Kebir Top Karhanesi, Nur-u Osmaniye, Ayazmai, Laleli ve 1766 depreminde zarar gördükten sonra tekrar inşa edilen Fatih Camii gibi camiler önemlidir. Şehrin çeşitli bölgelerine yapılan Humbaracı, Lağımçı, Topçu Ocakları gibi kışlalar döneme örnek verilebilir.²¹⁵ Büyük askeri yapıların ve kışlaların mimarisi yabancı menşeli olduğundan kıyıların görünümünün değiştiği belirtilir. Fransız yeni klasisizmini payitahta taşıyan bu yapılar o günün şehrili için başka dünyalara açılmak anlamına geliyordu.²¹⁶

Selimiye Kışlası ve yanına yapılan Selimiye Camii Anadolu yakasının en büyük camisi olarak inşa edilir. III. Selim döneminde büyük toprak kayıpları sonrası şehre göçen Rumelili insanlar beraberlerinde büyük bir nüfus artışını getirmişlerdir. Bu dönem yeni yapılanmaların en önemli mimarı ve arkadaki isim olarak Alman asıllı bir mimar olan Antoine-Ignace Melling gösterilebilir.²¹⁷

Gittikçe istikrarsızlığa sebep olan ve şehre de zarar veren Yeniçeri Ocağı 1826 yılında tasfiye edildi. Bu dönemde II. Mahmud tarafından yaptırılan en önemli eser Ampir üsluptaki Tophane Nusretiye Camii'dir. Mimarı Kırkor Balyan'dır ve artık Balyan Ailesi'nin mimaride egemenliği başlayacaktır. Taksim Topçular, Rami ve Selimiye Kışlaları ile Valide ve Topuzlu

²¹³ Kuban, s.409.

²¹⁴ Ortaylı, s.92,92.

²¹⁵ Genim, s.293-295.

²¹⁶ Kuban, s.427

²¹⁷ Genim, s.296.

Bendleri dönemin eserleridir. Hayratiye adıyla anılan ahşap bir köprü olan Cısr-i Atik 1836 yılında Suriçi ve Beyoğlu bölgesini birbirine bağlamak amacıyla inşa edilmiştir. Yine 1828’de Senekerim Balyan tarafından inşa edilen Yangın Kulesi dönemin en önemli eserlerinden olmakla birlikte İstanbul silüetindeki yerini almıştır. Dönemin sonlarına doğru birçok fabrika ve Atölye Haliç kıyıları, Kazlıçeşme ve Hasköy dolaylarında ortaya çıkmıştır.²¹⁸

1800’lü yıllara doğru İstanbul’u değerlendiren Doğan Kuban önemli tespitlerde bulunur. İstanbul’da şehrin bir geometrik disiplinden yoksun şekilde inşa edilmesi, mekânın örgütlenememesi yahut beceri eksikliğinden değil, böyle bir kültürel motivasyon eksikliğinden kaynaklanan bir gereksinim görmeme halindendir. Geometrik yahut matematik ruh eksikliği imparatorluğun çökmesine neden olan insan-doğa ilişkilerinin ilmi düzlemde kurulamamasından kaynaklanmaktadır.²¹⁹

2.2.3. Tanzimat Sonrası Osmanlı İstanbul’u

1839 Tanzimat Fermanı’ndan Cumhuriyetin kuruluşuna kadar geçen evre, henüz klasik dönem İstanbul’unun devam ettiği fakat bir yandan da 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret anlaşması ve Tanzimat Fermanı’nın ilanı ile Osmanlı şehircilik hayatında yeni bir sayfanın açılmaya başlandığı yılları kapsamaktadır. Bilhassa gayrimüslimlere verilen haklar ile devletin kendini yeniden tanımlama çabası içerisine girdiği, çözüm arayışında olduğu bir dönemden geçtiği tanımlaması yerinde olacaktır.

Batının sosyo-kültürel yapısını, yaşam tarzlarını Osmanlı’ya nakledilmesi süreci içine giren devlette, kafaların karışık olduğunu söylenebilmektedir. Başta saray merkezli yürüyen bu etkilenme durumu zamanla tabana yayılarak geniş halk kitleleri tarafından da benimsenecektir. Kaybedilen topraklar başta olmak üzere, İstanbul’a yoğun bir göç trafiği başlamıştır. Şehir gittikçe kalabalıklaşmış, bir yandan da idari ve kanuni değişikliklerle, mahallelerin cemaat tipi gelenekli yapısından “organize kent toplumuna, gelenekli kalabalık aile yapısından çekirdek aileye” doğru bir geçiş başlamıştır.²²⁰ İktisatta dışa açılımın

²¹⁸ Genim. S.296,297.

²¹⁹ Kuban, s.443.

²²⁰ Aynur Atmaca Can, “İstanbul Kent Dokusunda Bir Tür Konut Tercihi ve Kültürel Yapı Etkileşimi: Rumelihisarı Örneği”, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 1998), s.56.

görüldüğü bu yıllarda, kiremit, tuğla, cam gibi yeni yapı malzemeleri ve teknolojilerinin gelmesi konut mimarisinde birtakım değişimleri de beraberinde getirmiştir. Demir yolunun gelişi, ilk banliyö trenlerin ve ilk metronun işlemeye başlamasıyla bu dönem, klasik dönemden hayli farklılaşmıştır. Yangınlar ise İstanbul'un kadim düşmanı olarak şehre silinmez izler bırakmaya devam etmektedir.²²¹

19. yy.ın ikinci yarısında İstanbul nüfusunun yüzde 15'i yabancıydı ve yabancı okulların açıldığı bir dönemdir. Şehrin mekân dokusunda ortaya çıkan en büyük değişimler şöyle özetlenebilir. Gecekondulaşma, banliyölerin ortaya çıkışı, sınıf farklılıklarının şehir dokusunda izlenebilmesi, ticari hayatta ve iş merkezlerinde kaymalar sonucu çift merkezli bir durumun ortaya çıkması, ulaşımın gelişmesi ve genişlemesi ile birçok bölgenin İstanbul'a bağlanmaya başlaması şeklinde özetlenebilir.²²²

Sultan II. Mahmud döneminde İngiliz ve Rus şirketlerden iki adet vapur alınmıştır. 1851'de Osmanlı Devleti'nin ilk anonim şirketi olan Şirket-i Hayriye kurulmuştur.²²³ Sultan Abdülmecid zamanında Dolmabahçe Bezm-i Âlem Valide Sultan Camii, Çırağan Küçük Mecidiye Camii ve Ortaköy Büyük Mecidiye Camii inşa ettirilmiştir. En önemli eserlerden biri olarak Dolmabahçe Sarayı inşa edilmiştir. Abdülaziz Dönemi'nde ise Çırağan Sarayı ve II. Abdülhamid ile Yıldız Saray Kompleksi inşa edilmiştir. Burada önemli nokta bu kıymetli eserlerin tümünün Galata'dan Ortaköy'e kadar olan alanda sur dışında inşa edilmiş olmasıdır. İdarede modernleşmeye gidilmiş, Nezaretlerle birlikte Bab-ı Ali yapısı gelişmiştir. Saray ve Bab-ı Ali ayrımının doğmasıyla birlikte şehrin cazip bölgeleri noktasında da farklılıklar doğmaya başlamıştır. Aksaray'ın batısı artık gözden düşmeye başlayan yerlerdendir.²²⁴

Mimaride yeni-klasikçilik, barok, art nouveau ve türevleri hâkim olmaya başlamıştır.²²⁵ Tiyarto-i Osmani yani ilk Türk tiyatrosu 1869'da, sur içi bölgesinde açılmıştır. Büyük Londra Sergisi'nden tam 12 yıl sonra ilk Türk Sanayi Fuarı, Atmeydanı'nda 1863'te açıldı. Bu dönem Osmanlı sanayileşmesi için; makineler, fabrika planları, işletmeciler ve

²²¹ Can, 1998, s.56-58.

²²² İlber Ortaylı, "İstanbul'un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış", **Amme İdaresi Dergisi**, s.94.

²²³ Genim, s. 299.

²²⁴ Ökten ve Can s. 553.

²²⁵ Kuban, s.455.

mühendisler hatta kimi zaman işçilerin dahi dışarıdan temin edildiği toptan ithal süreci olduğu söylenmektedir.²²⁶

İstanbul metrosu ve Paris metrosu aynı tarihlere rastlar.²²⁷ Karaköy'deki tünel, 1863 Londra, 1868 New York'ta inşa edilen yeraltı ulaşım sistemlerinden sonra dünyanın en eski üçüncü yeraltı toplu ulaşım sistemidir.²²⁸ Dersaadet Tramvay Şirketi 1869'da kurulmuştur. 1911 yılında elektrikli tramvaylar vazifeye başlayıncaya kadar atlı tramvaylar İstanbul ulaşımında yoğun olarak kullanılmıştır.²²⁹ Abdülaziz Dönemi'nde girişilen en önemli icraatlardan biri de demiryoludur. Sirkeci'den başlayacak demiryolunun Topkapı Sarayı'nın bazı bahçelerinden de geçeceği söylendiğinde Sultan tarihe geçecek şu sözleri söylemiştir: “Şimendifer geçsin de isterse göğsümü delip geçsin.”²³⁰ Demiryolları ve bağlantılı liman, rıhtım, istasyon inşaatları döneme damgasını vurmuştur. 1887'de Sirkeci Gar Binası, 1909'da Haydarpaşa Gar Binaları tamamlanmıştır.²³¹

Bütün bir on dokuzuncu yüzyıl boyunca eski köşkler, zevk bahçeleri, metruk saraylar gibi nice mimari eser yıkılarak yerlerine fabrika, askeri kışlalar ve demiryolu istasyonları inşa edilmiştir. Kurulan fabrikalar 1960'lara kadar yoğun olarak Haliç, Eminönü, Fatih ve Eyüp bölgelerinde toplanmıştır.²³² Galata ve Beyoğlu modern ticari ilişkilerin görüldüğü bir yer konumuna gelmiştir. İstanbul'da her zamanki çarşı hayatı devam etse de bu bölgede mağazalar, kafeler, pastaneler, ticarethaneler ve depolama alanları ile bir farklılaşma yaşanmıştır. Çarşıların ahşap dükkânlarının yerini büyük kütleli taş hanlar almaya başlamıştır.²³³ Özellikle Karaköy'de bankalar toplanmıştır. Artık şehrin saygın iş mekânları bedestenler değil, bankalar ve iş hanları kesimidir.²³⁴ Bilhassa ticaret bölgelerinde görülen denetimsiz büyüme şehrin dokusunu büyük ölçüde olumsuz etkilemektedir. Beyoğlu'nun

²²⁶ Kuban, s.456.

²²⁷ Kuban, s.455.

²²⁸ Genim, s.301.

²²⁹ Genim, s.301.

²³⁰ Genim, s.301.

²³¹ Ökten ve Can, s.555.

²³² Kuban, s.456.

²³³ Ökten ve Can, s.555.

²³⁴ Ökten ve Can, s.554.

Asmalımescit, Yüksek Kaldırım gibi mevkileri yüksek suç oranlarına da ev sahipliği yapan kriminal bölgeler haline gelmiştir.²³⁵

Bu dönemde inşaat faaliyetleri düzene konulmak istenmiştir. 1831’de şehremini makamı kaldırılarak, yerine Enbiye-i Hassa Müdürlüğü, 1849’da Nafia Nezareti yani imar bakanlığı kurulmuştur.²³⁶ Bugünkü belediye kurumunun karşılığı 1855 yılında Fransa’dan ithal edilerek Şehremaneti ismiyle kuruldu. Tanzimat Dönemi batılılaşma politikaları şehir idaresini içine alacak şekilde ilerlemiştir. 1855 yılında İntizam-ı Şehir Komisyonu oluşturulmasıyla şehir on dört bölgeye ayrılmıştır. Pilot bölge 1857’de Pera, Galata ve Tophane’yi kapsayacak şekilde Altıncı Daire-i Belediye oluşturulmuştur. Bu belediyenin yaptığı çalışmalar için, kadastro planının çıkarılması, sokak ve cadde düzenlemeleri ve yol genişletme çalışmaları gösterilebilir.²³⁷ İlk gazlı aydınlatma İntizam-ı Şehir Komisyonu tarafından Cadde-i Kebir’de uygulanmıştır.²³⁸

Bu dönemde ilk kez planlama çalışmalarının yapıldığına şahitlik edilmiştir. Helmuth von Moltke eski İstanbul’un ıslahı amacıyla bir plan hazırlamıştır. Bu planda verilen öneriler yirminci yüzyılın ortalarına kadar hazırlanan tüm planlara etki edecek ve ana ilkelerini çizecektir. Dar, düzensiz yolların düzenlenmesi, çıkmaz sokaktan vazgeçilmesi, ahşap yapılar yerine kâgir yapılara geçilmesi, açık alan eksikliği, yapıların denetimsizliği, sokak genişlikleri, ulaşım yollarının düzenlenmesi gibi ilkeler benimsemiştir. Bu doğrultuda ilk inşaat yönetmeliği, Ebniye Nizamnamesi (1848) dir. Bunu aynı yıl Ebniye Beyannamesi, ardından sonraki yıl çıkarılan başka yönetmelikler izlemiştir.²³⁹ Bu dönemde bilhassa yanan bölgelerde şehir planının ızgara planlı şekilde inşa edildiğine rastlanmaktadır.²⁴⁰

Dönemin konut tipolojisi incelendiğinde “faydalı” kavramının ön plana çıktığı görülmektedir. Klasik dönemde tabiatı muhafaza eden ve onunla bütünleşen estetik anlayış değişerek konforun ön plana çıkmaya başladığı görülmektedir. Genişleyen, dikey, dışa dönük, tek yana bakan yapılar oluşturulmuştur. Sade olan terkedilmiş, yerine gösterişli olan tercih

²³⁵ Ortaylı s. 95.

²³⁶ Kuban, s.458.

²³⁷ Ökten ve Can, s.554.

²³⁸ Kuban, s.460.

²³⁹ Kuban, s.458,459.

²⁴⁰ Kuban, s.465.

edilmeye başlanmıştır.²⁴¹ Ahşap yapı sistemi henüz hala yoğun olarak kullanılıyor olsa da, yeni dönem köklü bir etkileşimi ve değişimi beraberinde getirmiştir. Aynur Can'ın Atilla Yücel'den yaptığı aktarım konuyu güzel bir şekilde özetlemektedir.

“...bitişiklik, küçük dar parseller üzerinde yer alma, cephe-yol çizgisi sürekliliği, bitişik cephelerde yangın duvarları, giriş kapılarının doğrudan açılması, zemin katlarının kullanımı, konutların yola ve bahçeye eşdeğer olarak açılması, Batılı üslup öğelerinin biçimsel kurguya katılması...”²⁴²

Yüzyılın sonunda hayatlı ev ve Türk odası kavramları ortadan kalkarak yerine kullanım amaçlarına göre belirli odalardan kurulu bir düzen getirilmiştir. Konak ve yalı tipi yapılarda izlenen bu özellikler, çoğunlukla Batılı üslupta profil, bezeme ve elemanlarla kendini göstermektedir.²⁴³

Dönemin konut yapısında görülen değişme bakımından yeni yapılar; sıralı evler, apartmanlar, gecekondulaşma ve sayfiye evleri şeklinde gösterilebilir. Sıra evler; 19. yy.'ın sonunda daha çok yangınlar sonrası toplu imara açılan alanlarda planlanarak uygulanmıştır. Harbiye'deki Surp Agop evlerinin örnek verilebileceği bu yapı tiplerinin Osmanlı'da inşa edilmesinde Mustafa Reşit Paşa'nın İngiliz evlerini Osmanlı kültürüne daha uygun bulup, apartmanlardan daha iyi bir şekilde mahremiyete izin vereceği konusundaki görüşleri etkili olmuştur.²⁴⁴

Sıra evlerden sonra, orta tabakalaşmaya bağlı olarak banka, şirket gibi iş yerlerinde çalışanların tercihlerine dayalı bir şekilde ortaya çıkmıştır. Galata-Pera bölgesinde nüfus yoğunluğundan da kaynaklı ilk apartmanlar görülmüştür.²⁴⁵ İstanbul'daki ilk Apartman Şehzadebaşı'nda kâgir yapılan Letafet Apartmanı'dır. Tayyare Apartmanları 1922'de tamamlanmıştır. Dönem için mahremiyete izin verecek bazı unsurların biçim olarak

²⁴¹ Ökten ve Can, s.557.

²⁴² Can, 1998, s.58.

²⁴³ Can, 1998, s.58.

²⁴⁴ Can, 1998, s.59.

²⁴⁵ Kuban, s.482.

kullanıldığı bu apartmanlar, konforlu ve çağdaş hayatı temsil ettiğinden halk tarafından da çok beğenilmişlerdir.²⁴⁶

Gecekondulaşma olgusu yüzyılın sonunda ortaya çıkmış ve genellikle Anadolu ve Rumeli'nden göç eden alt gelir grupları tarafından kullanılmışlardır. İlk gecekondulaşmanın görüldüğü semtler, Eyüp, Hasköy, Kasımpaşa ve Üsküdar taraflarıdır. Bu durum Pera gibi lüks bir hayatın sürdüğü semtler ile hemen yanı başındaki Kasımpaşa, Hasköy, Okmeydanı gibi fukara semtleri arasında bir tezat oluşturmaktaydı. Artık mekânda sosyal statüye bağlı sınıf farklılıkları yansımaya başlamıştır.²⁴⁷

20. yy. başlarında daha çok Boğaziçi ve Adalar'da kendini gösteren “sayfiye evleri” üst gelir sahibi vatandaşlar tarafından kullanılırdı. Saray ve çevresinin kullandığı evlerden farklı olarak bu evler; hem sivil vatandaşlar tarafından kullanılması hem de Batı tipi köşk ve sayfiye evlerine benzemeleri yönleriyle farklılaşmaktadır.²⁴⁸

Dönem için değinilmeden geçilmemesi gereken bir diğer konu da gelenekli şehir dokusunun korunması için atılan adımlardır. Artık bu tarihlerden sonra İstanbul'u korumak mevzusu günümüze kadar devam edecek bir genel sorun halini almıştır. Doğan Kuban, dini yapılar dışında Türkler 'in ne evlerine ne de başka yapılara “simgesel değerler” yüklediğini, her İstanbul'un bir öncekini yıkarak kurulduğunu ifade eder.²⁴⁹ Gelenekli şehir yapısını korumak, Tanzimat Dönemi'nin bilimi önceleyen yapısı içinde ikinci plandadır. Geniş ve düz caddeler, kâğır binalar inşa etmek Batı Medeniyeti ile eşdeğerti.²⁵⁰ Yine de dönemin sonlarında bazı müspet adımların atıldığına şahitlik edilmektedir.

I. Cihan Harbi yıllarında Arkeoloji Müzesi müdürü Halil Edhem Bey'in şahsi çabalarıyla Muhafaza-i Âsâr-ı Atika Cemiyeti 1917'de kurulmuştur. Dönemin son çeyreği birçok planın yapıldığı bir zamandır. Şehir adına, şehir sorunlarını çözme noktasında çok önemli ve çok büyük projelerin yapıldığını görürüz. F. Arnodin Planı ve Joseph Antoine Bouvard Planı gibi plan ve projeler yaptırılmıştır. Doğan Kuban, eğer bu projeler gerçekleştirilebilseydi, İstanbul bugün dünyanın en eski metro hattına, abidevi köprülere,

²⁴⁶ Can, 1998, s.60.

²⁴⁷ Can, 1998, s.61.

²⁴⁸ Can, 1998, s.61.

²⁴⁹ Kuban, s.467.

²⁵⁰ Kuban, s.466.

saraylara, kışlalara, istasyonlara ve meydanlara sahip olağanüstü bir şehir olacaktı demekten kendini alamamıştır.²⁵¹ Savaşlarla kaybedilen topraklarla, kötüleşen iktisadi hayat ile dönem bir kargaşa dönemidir ve planlanan birçok iş yerine getirilememiştir. Son olarak her ne kadar Osmanlı Dönemi'nde başlamış olsa da etkisini Cumhuriyet Dönemi'nde yoğun olarak hissettiren 1. Ulusal Mimarlık Akımı, Mimar Kemalettin ve Mimar Vedat Tek öncülüğünde gerçekleşmiştir.

2.3. Cumhuriyet'ten Günümüze İstanbul

2.3.1. 1950 Yılına Kadar İstanbul

Bu dönem İstanbul için, bir durgunluk dönemi olarak adlandırılabilir. Doğan Kuban bu dönemi terk edilen başkent²⁵² olarak adlandırmaktadır. Nüfus azalmış, yaklaşık 690.000'lere gerilemiştir. Harp dönemi ve büyük yangınlar gibi dehşetli badireler atlatan şehir harabe bir görünüm almıştır. Hala uluslararası sahada en önemli şehirlerden biri konumu koruyan İstanbul'da, şehrin sorunlarının çözümü yine Batı'dan gelecek uzmanlarla takviye edilmeye çalışılmıştır.²⁵³

Cumhuriyet Dönemi'nin şehremini sıfatıyla görev yapmaya devam eden ilk belediye reisi Haydar Bey'dir. Dönemin en önemli yenileme projesi artık resimlerde kalmış havuzuyla Beyazıt Meydanı projesidir.²⁵⁴ Cumhuriyet Dönemi'nde ilk belediye reisliği yapan kişi ise Emin Erkul'dur. Haydar Bey'in başlattığı Atatürk Bulvarı'nın bir kısmını tamamlar. Anadolu Hisarı'nın bir bölümü yıkılarak içinden yol geçirilir. 1928 ile 1963 yılları arasında İstanbul hem vali hem belediye başkanı olan 'birleşik idare' ile yönetilecektir.²⁵⁵

1930'lara kadar genel faaliyetler; sokak iyileştirmeleri, küçük park yapımları ve tramvay yolunun uzatılması olmuştur. 1933'te üç şehir plancısı İstanbul'a çağrılır. Bunlar; Alfred Agache, Rio de Jenerio, H. Lambert Paris ve Hermann Elgoetz de Essen'dir. Elgoetz'in önerisi şehrin sonraki gelişiminde bir temel oluşturmuştur. İlimli ve akılcı

²⁵¹ Kuban, s.490.

²⁵² Doğan Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, 3. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 501.

²⁵³ Sadettin Ökten ve Aynur Can, "Fetihten Günümüze İstanbul Kent Mekânın Oluşumu", **Türkler**, (Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.)), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Cilt.10, s. 558.

²⁵⁴ Kuban, s.501.

²⁵⁵ M. Sinan Genim, İstanbul ve Mimari, Ahmet Emre Bilgili (Ed.), **Şehir ve Kültür İstanbul** içinde (263-319), İstanbul: Profil Yayıncılık, 2012, s. 304.

tekliflerle süslü planı genel olarak şu konulara değinmiştir. Şehrin tarihi yapısını vurgulamak için önemli anıtların etrafında trafiğin ana arterlerinden uzak sokaklarla bir koruma alanı planlamıştır. Sanayinin sur içi bölgesinden çıkarılması, demiryolu ulaşımın iyileştirilmesi, dört önemli köprü yapılması, trafik için bir metro düzenlemesi, yeni park ve bahçeler ile yeşil alanlar planın ana çerçevesidir.²⁵⁶

Batılı bir şehir plancısının planlarının İstanbul gibi bir İslam şehrine uygulanıp uygulanmayacağının tartışma konusu edilmediği yıllarda Henri Prost İstanbul'a davet edilmiştir. 1936'dan 1950'ye kadar İstanbul'da kalan Prost'ün planları, kısa vadeli ve daha çok 'sezgisel değerlendirmeler' taşıdığı ve temelde 'sistemsel ve analitik' incelemelere dayanmadığı noktasında eleştiriler almıştır.²⁵⁷

İstanbul, Galata, Beyoğlu ve Üsküdar ile Kadıköy için ayrı ayrı planlar hazırlamıştır. Şehri faaliyet bölgelerine ayırma planı günümüze dek süren birçok önemli sorunun da kaynağı olmuştur. Haliç'te sanayinin konumlandırılması tarihi bölgelere de zarar vermiştir. Prost'e göre şehrin korunması gereken bölgeleri Antik ve Bizans bölgeleriydi. Tarihi mahalleler korunması açısından büyük bir önem arz etmiyordu. Bu dönem Beyazid Meydanı ve Eminönü Meydanı projeleri gerçekleştirildi. Dolmabahçe Sarayı'nın arkasına stadyum projesi konum itibarıyla ileriki yıllarda önemli sıkıntılara sebep olacaktı. Taksim Opera Binası ve Taksim Gezisi yine onun planlarındandır. Bir boğaz köprüsü ve denizin altından geçecek tünel projeleri gibi projeler de Henri Prost tarafından önerilmiştir.²⁵⁸ 1938 yılında İstanbul'u yönetmeye başlayan Lütfi Kırdar zamanında Prost planlarından birçoğu uygulanma imkânı bulacaktır. Kırdar döneminde İstanbul'un kültürel altyapısı ve görünümü ortaya çıkmaya başlamıştır. Sosyal konut uygulamaları, yeni apartman alanları, planlı konut yerleşimleri, kanalizasyon sistemi, boğaz sahil yolu, Açıkhava Tiyatrosu, Sergi Sarayı gibi projeler hayata geçirilmiştir.²⁵⁹

²⁵⁶ Kuban, s.503.

²⁵⁷ Ökten ve Can, s.559.

²⁵⁸ Kuban, s.505,506.

²⁵⁹ Ökten ve Can, s.559.

1938-1950 yılları II. Milli Mimarlık Akımı'na da sahiplik eder. Sedad Hakkı Eldem ile Emin Onat bu dönemle özdeşleşen mimarlardandır. Bu dönemde İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Harbiye Radyo Evi Binası gibi projeler hayata geçirilmiştir.²⁶⁰

Son olarak Zeytinburnu-Kazlıçeşme bölgesinde ilk gecekondulaşma başlamış kısa sürede sayı 3218'i bulur. Şehir genelinde 1950'lere doğru yaklaşık 5000 gecekondu yerleşimi kurulmuştur.²⁶¹

2.3.2. 1950-1980 Yılları Arası İstanbul

II. Cihan Harbi sonrası yıllara denk gelen dönem yakın dönem Türk Siyasi Hayatında önemli bir yere sahiptir. Marshall yardımları ile Amerikan ürünleri, akabinde şehirleri de zapt edecek bir Amerikanlaşmanın da habercisi olmuştur. Artık siyasetçiler için başarıya giden en kestirme yol, şehirleri ve ülkeyi yeniden inşa faaliyetlerine girişmektir.²⁶²

Dönemin sıkıntılarını Doğan Kuban şöyle özetler: Hayli yavaş gelişmekte olan sanayi toplumunun karşılamakta yetersiz kalacağı bir göç hızı ve aşırı nüfus artışı yaşanmıştır. İkinci olarak daha çok köy kökenli göçmenler şehre bir aidiyet kuramamış, memleketlerine dönme ümitleri ile yaşarken İstanbul'u sadece bir iktisadi kazanç alanı görmeleri ve geniş kitlelerin siyasi tercihlerinin oy olarak mevcut bulunan karşılığıdır. Üçüncü sorun, özellikle Amerika'dan ithal edilmiş yeni "kent" imgesi, gelenekli şehir dokusunu bozmaya başlamıştır. Belediye ve hazine arazileri üstünde birbiri ardına yükselen gecekondu ve yetersiz belediye başkanları ve uzman eksikliği bozulmayı hızlandıran etkiler olarak karşımıza çıkar. Bu dönemin insana dair en net eleştirisi, taşralı sınıfın benimsediği onsuz var olunamayacak modernizm inancıdır.²⁶³

1950-1960 yılları arası dönem Menderesli yıllara denk düşer ve izlenen politikalarla İstanbul şehir dokusunda silinmez yaraların açıldığı bir dönemdir. Bu yıllardan sonra tarihi İstanbul dokusu, iyi niyetle de olsa, delik deşik edilecektir. Popülist politikalar İstanbul'un her zaman en büyük düşmanlarından olacaktır. Menderes şehirde açtığı bulvarlarla hatırlanır. Beyazıt-Aksaray arası Ordu Caddesi ve Aksaray-Tophane arası Millet Caddesi

²⁶⁰ Genim, s.307.

²⁶¹ Genim, s.307.

²⁶² Ökten ve Can, s.559.

²⁶³ Kuban, s.509.

gerçekleştirilen büyük projelerdendir. Vatan Caddesi, Barbaros Bulvarı, Sirkeci'den Florya'ya yeni bulvarlar açılmıştır. Yeni yollar ve caddeler açılmıştır. Şehrin nüfusu ikiye katlanmıştır. 1.650.000 rakamlarına ulaşmıştır. Fatih, Süleymaniye, Cerrahpaşa gibi şehrin en güzide semtleri yeni gelen göçmenlere terkedilmiş oldu. Tarihi mahalleler gecekondulaşmıştır. *“Motorlu araçlı bir çağdaş kent eskiyi yok etmek zorundaydı”*²⁶⁴

Beyazıt-Edirnekapi bölgesinde yapılan çalışmalarda Fatih Medreseleri'nin temellerinin gözüktüğü yanlış uygulamalar da yapılmıştır. Tarihi dokuyu harap eden bu süreç, izleri bir daha silinmeyecek ölçek boyut dengesizliğini de beraberinde getirmiştir.²⁶⁵

Menderes'ten sonraki dönem maddi sıkıntılardan yakınıldığı, merkezi hükümetlerden kaynak istenildiği yıllardır. 1973'te Boğaziçi Köprüsü faaliyete başlamıştır. 1984'te artık İstanbul tek belediye ile yönetilemeyecek kadar büyümüştür ve ilçe belediyeleri oluşturulmuştur. Nüfus 5 milyonları bulmuştur.²⁶⁶ Haliç bölgesi fabrikalar ve irili ufaklı sanayi tesisleri ile dolmuştur. Şehrin temel fonksiyonları diyebileceğimiz belediye ve adliye gibi yapılar eski konumlarını korumuşlardır.²⁶⁷

Menderes Dönemi yaklaşımları onu izleyen bütün siyasetçilerin takip ettikleri yaklaşımlar olmuştur. Bu durum, yoğun göç altında sürekli nüfusu katlanan bir yapıda işlemeye çalışan demokratik bir sistemde, yenileme ve kalkınma uygulamalarının sırf planlamalarla çözülemeyeceğini bizlere sunmaktadır. Ülkenin ve başta İstanbul'un kaderini belirleyen arazi yağması ve toprak rantı, basit bir yağmalama olayı değildir. 20. yy. için kamuoyunu en tatmin edici sosyal etkinlik olduğu sonucuna ulaşılabilir.²⁶⁸

2.3.3. 1980 Sonrası İstanbul Mekânı

1980 sonrası dönem Turgut Özal ile başlayan liberal iktisadi modelin benimsendiği, tüketim toplumuna geçilen ve ferdiyetin önem kazandığı yıllar olarak görülebilir. 1984'te benimsenen belediye modeli ile belediyelerin bütçeleri büyük oranda genişlemiştir. Bu dönem gecekonduların sorununu gittikçe yaygınlaştığı, nüfusun hızla artmaya ve katlanmaya devam ettiği,

²⁶⁴ Kuban, s.512,513.

²⁶⁵ Kuban, s.515.

²⁶⁶ Genim, s.307,308.

²⁶⁷ Ökten ve Can, s.560.

²⁶⁸ Kuban, s.516,517.

gökdelenler, plazalar, alışveriş merkezleri ve stadyumlar ile şehre yeni bir kimliğin yerleşmeye başladığı yıllardır. Ak Merkez, Capitol, Carrefour, Galeria, Olivium gibi Avm'ler ile Sheraton ve İntercontinentel otelleri birbiri ardına boy göstermeye başlamıştır. Taksim-Levent hattı gökdelenlerin yoğunlaştığı bölgeler olmuştur. Bu yeni yapılarda seçilen isimlere dikkat edilirse toplumun umumi talep ve eğilimlerinin ne yönde şekillendiği anlaşılabilir.²⁶⁹

1980'lerde büyük bankalar ve holdingler için Sabancı Center gibi plazalar inşa etmek moda olmuştur. Büyük patronlar bu yapılar için genellikle yabancı mimarlar ile çalışmışlardır.²⁷⁰ Sermaye sahipleri, siyasetçiler gibi halk da şehri 'modern' bir şekilde görmek istemiştir. Gökdelenlerin merkez galerili formları gibi Avm'ler de merkezi bir alan etrafında mağazaları şekillendiriyorlardı. Eskiden gelenekli çarşılar vardı fakat bu çarşıların merkezi bir bölümü bulunmuyordu.²⁷¹

İkinci köprü diye adlandırılan Fatih Sultan Mehmet Köprüsü 1988 yılında, üçüncü köprü Yavuz Sultan Selim Köprüsü ise 2016 yılında faaliyete başlamıştır. Marmaray (2013), Avrasya Tüneli (2016) gibi dev projeler, yine 3.Havalimanı olan İstanbul Havalimanı (2018) gibi büyük ulaşım projeleri 2000'ler sonrası İstanbul'da şehre damgasını vurmuşlardır. Neoliberal ekonomi politikalarının uygulandığı bu dönem, sermayenin, büyük yatırımlar ve büyük kâr oranları ile şehirde büyük projeler yaptığı bir süreçtir. Bu dönemde, kentsel dönüşüm, büyük ölçekli kent projeleri, rezidanslar, alışveriş merkezleri, toplu konut projeleri ve özelleştirmeler ile şehir bambaşka bir hâl almaya başlamıştır.²⁷²

31 Aralık 2019 TÜİK verilerine göre İstanbul'un nüfusu 15.519.261 kişi olarak tespit edilmiştir. 39 ilçesi ile artık birçok ülke ile kıyas edilen bir merkez konumuna gelmiştir. Eski İstanbul ne yazık ki, bütün güzellikleri ile birlikte yeni zamana yenilmiş görünmektedir. Büyük yapılar şehir silüetine vurdukları damgalarla bugün için muazzam bir manâ ifade etmektedirler.

²⁶⁹ Ökten ve Can, s.560.

²⁷⁰ Kuban, s.543.

²⁷¹ Kuban, s.544.

²⁷² Eylem Bal, "Türkiye'de 2000 Sonrası Neoliberal Politikalar Çerçevesinde İmar Mevzuatındaki Değişimler Ve Yeni Kentleşme Pratikleri: İstanbul Örneği", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi, FBE, 2011, s.165.

Bu toprakların kültüründe son yıllarda İstanbul silüetine kondurulan büyük yapıların bir geçmişi yoktur. Kadim İstanbul'un her bir bölgesine sirayet eden bu yapılar bir gün elbet yıkılacak ve yerlerine daha sağlıklı bir şehir kurulacaktır. Bütün bir tarih incelendiğinde İstanbul'un son yüzyılı en müsrif bir döneme işaret ederken, aynı zamanda yeni mimari kimlik asaletten ve nitelikli olmaktan çok uzaktır. Kuban bu durumu, Taşralı bir nüfusun ilk şehir hayatı deneyimi olarak eleştirir.²⁷³ Bugün artık kadim İstanbul bütün değerleri ile reddedilmiştir. Yeni yerleşim alanları eski İstanbul'un yüz katından fazladır. *İstanbul olmayan bir kent yahut kent olmayan tanımsız bir yerleşmeden söz edilebiliriz.*²⁷⁴ Şehrin hem sosyal, hem fiziki hem de kültürel ve tarihi yapısı tamamen değişmiştir.

Boğaziçi Köprüsü ve sonraki büyük ulaşım projeleri trafiği azaltmakta başarılı olamamıştır. Şehir çevresindeki tarım alanlarının plansızca yok edilmesi, yeşil alan miktarının kişi başına 1 metrekarelere düşmesi, hava ve su kirliliği şehri denetlenemeyen ve idare edilemeyen bir boyuta taşımıştır. Aynı zamanda gecekondu meselesi ve şehrin büyük çoğunluğunun izinsiz konutlarda yaşaması sorunu giderek büyümüştür. Fakat yine de bir gecekondu, *“kötü yapılmış bir evdir”*.²⁷⁵

*“Bundan elli yıl önce hâlâ Boğaz'da küçük bir kayıkla gezebiliyor, balık tutabiliyor, deniz kenarında çay içebiliyor, manzarayı seyredebiliyor ve temiz bir hava solunabiliyordu.”*²⁷⁶

2.4. Değişen İstanbul Üzerine Bir Değerlendirme

Yahya Kemal Beyatlı'nın 1922 yılının 23 Nisan günü Tevhîd-i Efgâr Gazetesi'nde yayımlanan “Ezansız Semtler” isimli yazısı şöyle başlamaktadır:

“Kendi kendime diyorum ki: Şişli, Kadıköy, Moda gibi semtlerde doğan, büyüyen, oynayan Türk çocukları milliyetlerinden tam bir derecede nasip alabiliyorlar mı? O semtlerdeki minareler görülmez, ezanlar işitilmez, Ramazan ve Kandil günleri hissedilmez. Çocuklar Müslümanlığın çocukluk rüyasını nasıl görürler. İşte bu rüya, çocukluk dediğimiz bu Müslüman rüyasıdır ki bizi henüz bir millet hâlinde tutuyor.”

²⁷³ Kuban, s.545.

²⁷⁴ Kuban, s.546.

²⁷⁵ Kuban, s.547.

²⁷⁶ Kuban, s.552.

“Evin olmadığı yerde, mezar vardır. Dolayısıyla, yeryüzüne yerleşmiştir hep. Onlarda, ülke çöl gibidir; inşaat yapılan yere ağaç da dikilir. Bizdeyse, Şark ile karşılaştırıldığında ülkemiz bir cennet nerdeyse; inşaat yaptığımızda, ağaçları sökeriz. İstanbul bağık, La Chaux-de-Fonds taşlık bir yer...”

“Az meyilli çatıların saçaklarının gölgeleri altında koyu mor renkli, cumbalı evlerin pencerelerinin tezyin ettiği mimari ve koyu yeşil renkli ağaçlarla oluşan şehir dokusu, bu büyük abidelerin kaidelerinden denize kadar sarkıtılmış muhteşem bir İran halısını hatırlatıyor”²⁷⁷

Yukarıdaki iki alıntı ünlü mimar Le Corbusier’in, Şark gezilerinden İstanbul’da 1911 yılında yaptığı gözlemlerden aktarılmıştır. Yahya Kemal’in değişen ve dönüşen bir sosyal yapıda sancısını çektiği sıkıntıların yanında, ondan sadece on yıl kadar önce Fransız Mimar’ın yaptığı gözlemler dikkat çekicidir. Yahya Kemal, İstanbul’un İslam şehri unsurlarının değiştiğine, bunun da yeni neslin en temel milli hislerinde yaratacağı tahripten bahsederken; Avrupa’yı çok iyi bir şekilde tanıyan Le Corbusier İstanbul’a derin bir hayranlık duymaktadır. Binlerce yıl tarihin en cazibeli şehirlerinden biri olan İstanbul’da değişim rüzgârları hissediliyordu. Fakat Suriçi denilen bölge hala eski şehir dokusunu muhafaza ediyordu. Bugün ise geldiğimiz noktada İstanbul; herhangi bir kültürü, felsefeyi ve inancı yansıtmaktan çok ötede, kadim geçmişin izlerini hunharca tahrip ederek yeniden inşa edilmektedir. Fakat bu kez, ortaya çıkan kentin, insana ve insanlık mirasına söyleyebilecek bir sözünün olduğunu iddia edebilmek pek güçtür.

Çalışmanın bu bölümünde, konunun hülasası ile birlikte, bazı akademik çalışmalardan faydalanarak özellikle Cumhuriyet sonrası dönemde İstanbul’da şehir mekânında yaşanan şiddetli dönüşüm konusu “neden” ve “nasıl” soruları üzerinden incelenecek ve cevaplar aranacaktır.

Cumhuriyet ile birlikte yüzlerce yıldır devlete hâkim olan ideolojide keskin bir dönüş yaşanmıştır. Bu dönüşüm sosyal hayatta hızlı bir şekilde hissedilirken, mimari ve şehirleşmede de belirgin değişikliklerin habercisi olmuştur. Öncelikle bu dönemin konutları

²⁷⁷ “Le Corbusier’in gözünden İstanbul”, <https://www.gzt.com/skyroad/le-corbusierin-gozunden-istanbul-3531636>, 04 Nisan 2018. (Görüntülenme: 30.08.2020)

genel hatları itibariyle dikey genişlemeyi esas almaktadır.²⁷⁸ Önceleri kübik ev sonraları apartmanlarla belirginleşen bu durum İstanbul silüetinin bilfiil her sathını kaplamıştır. Peyami Safa kübik evlerin yaygınlaştığı zamanlarda konuyu, “...*dün İstanbul’un tahta evlerini yakan meşhur yangınlarımızdan daha tehlikeli, zevkimizi ve ızanımızı ateşe veren bir bela...*” diyerek tahlil etmektedir.²⁷⁹ Bu durum başları eleştirilere hedef olsa da zamanla eleştiriler yerini kabullenmeye bırakmıştır. Hızlı nüfus artışı ve kentleşme, artan konut ihtiyaçları orta sınıfın ev sahibi olmak için kat mülkiyeti ile apartmanlaşmaya gitmesine sebep olmuştur. Yapılan mevzuat değişimleri ile bu durumun önü tamamen açılmıştır.²⁸⁰

Korkut Tuna, günümüz İstanbul’unun şekillenmesini; göçlere bağlı aşırı nüfus artışı, şehri planlama faaliyetleri ve küresel ilişki ağlarının belirlediğini aktarmaktadır.²⁸¹

Burada üzerinde durulması elzem konulardan biri de, apartmanlaşmanın bir üslup ve estetik kaygılardan çok uzak bir şekilde yaşanmış olmasıdır. “Üç oda bir salon” anlayışıyla metrekaresine bakılmaksızın yapılan inşalar, yapıların estetikten ve zevkten uzak biteviye kapı pencereleri ile verdikleri ruhsuz görüntü yeni tip apartmanların genelini yansıtır.²⁸² Kamu binaları dahi bu çirkinlikten nasibini almışlar, en azından Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş dönemindeki okulların zevkine dahi ulaşmaktan çok uzak kalmışlardır. Kalabalık ailelerin bir arada yaşamasına izin veren eski ahşap evler yerine giderek daralan evler şehri kaplamıştır. Vatandaşların da meseleye ruhlarını besleyen, zevkli ve sağlıklı bir ortamda yaşamaktan çok iktisadi bir değer olarak yaşamasıyla çatı katları dahi tam kata çevrilerek, kaçak katlar ve izinsiz yüksekliklerle birbiriyle yarışan bir hal almıştır.²⁸³

Ahmet Kutsi Tecer, bir yazısında İstanbul’u çirkinleştiren şeylerin bir üslubu, zevki olmayan ve rastgele kondurulmuş uydurma saçma binalar olduğunu söylemektedir.²⁸⁴

Cumhuriyet sonrası apartmanları, şehrin değişen silüetinin simgeleri olmaktan ziyade ileriki yıllarda, gecekondü bölgelerindeki binalara da örneklik teşkil edecek ve beton ve türevi yapılar bundan sonra şehrin kaderi olarak kalacaklardır.²⁸⁵

²⁷⁸ Ökten ve Can, s.562.

²⁷⁹ Ökten ve Can, s.562.

²⁸⁰ Ökten ve Can, s.563.

²⁸¹ Korkut Tuna, s.374.

²⁸² Tuna, s376.

²⁸³ Tuna, s.377.

²⁸⁴ Ökten ve Can, s.563.

Menderesli yıllar “çağdaş kent” kavramının yol-meydan-otomobil üçgeninde algılandığı yıllardır. Bu yıllarda yıkılan bina sayısı 7289’dur. Tarihi İstanbul üzerindeki birçok eski kıymetli eser yok olup gitmiştir.²⁸⁶

1970’li yıllar ile birlikte yüksek maliyetli apartmanlar ve müstakil evlerden oluşan “site” kavramı şehri şekillendirmeye başlamıştır. Bu yıllarda artık şehir nüfusunun yarısının gecekondulu alanlarında toplandığı görülmüştür.²⁸⁷ 1984 yılında Toplu Konut Kanunu ile hayatımıza TOKİ kavramı girmeye başlamıştır.²⁸⁸ Bilhassa son yıllarda kamu adına yapı alanında faaliyet gösteren ve çok sayıda konut üreten kurum, ne yazık ki hem ticari açıdan hem konut üretimi açısından oldukça elverişsiz alanlara yüksek katlı binalar inşa etmiştir. Bunun sonucunda İstanbul’un “yatakhaneleri” oldukları şeklinde eleştirilere tabi olmuştur.²⁸⁹

Yeni binalar, yeni yerleşim biçimleri ve yoğun göçle gelen yeni kültür, yeni iş kollarının da şehrin sokaklarında belirginleşmesini sağlamıştır. Bunlar işportacılık, apartman kapıcılığı, dolmuşçuluk ve minibüsçülük gibi iş kollarıdır.²⁹⁰ Seksenlerden sonra arabesk müzik klasik musikimizi bastırır şekilde artacak akabinde pop müzikle şehrin sesleri de bir hayli değişecektir.

İstanbul değişmekte ve dönüşmektedir. İnşaat faaliyetleri şehrin kadim muhitlerinde ve yeni yerleşim alanlarında devam etmektedir. Şehrin ve mekânın üretimi sürmektedir. Dolayısıyla İstanbul özelinde koruma sorunu ciddi bir durum oluşturmaktadır. Doğal, kültürel ve tarihi açısından İstanbul’da planlama ve koruma iki başlıkta toplanabilir. Bunlar; doğal ve tarihi çevrenin korunması ile sağlıklı şehir dokularının yenilenmesidir.²⁹¹ Kentsel koruma amacıyla birçok²⁹² kurum ve hukuki düzenlemeler gerçekleştirilmiş olsa da bir başarıdan söz edilmesi oldukça güçtür. İstanbul tarihi ve kültürel kimliğini kaybetmeye devam etmektedir.

Kentsel koruma uygulamaları incelendiğinde; planlama ve koruma planlarındaki eksiklikler, imar değişikliklerinin olumsuz etkileri, çok başlı şehir ve kültürel miras

²⁸⁵ Tuna, s.378.

²⁸⁶ Tuna, s.386.

²⁸⁷ Ökten ve Can, s.563.

²⁸⁸ <http://www.toki.gov.tr/kurulus-ve-tarihce>, (11 Nisan 2020)

²⁸⁹ Tuna, s.396.

²⁹⁰ Tuna, s.380,381.

²⁹¹ Aynur Can, “Kent Kimliği, Kültürel ve Tarihi Miras”, **İstanbul Metropolü Sektör Senaryolarının Belirlenmesi**, İBB Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2017, Aralık, s.120.

²⁹² Bkz. Aynur Atmaca Can, 2014, s.61-65.

uygulamaları, yeni şehir alanlarını oluşturulurken estetik ve kültürel bir kaygının gözükmemesi, koruma noktasında üst politikaların eksikliği, toplumda şehirli bilincinin ve şehir aidiyetinin yerleşmemesi, restorasyonların yüksek maliyette olması ve yapılan restorasyonların kalitesinin düşüklüğü sıralanabilir.²⁹³



²⁹³ Aynur Atmaca Can, “Yerel Yönetimler ve Kültür Politikaları Bağlamında İstanbul’da Kentsel Koruma Sorunsalına Sürdürülebilir Çözüm Önerileri”, **Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı.5, Haziran 2014, s.69,70.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FATİH KÜLLİYESİ ÜZERİNDEN BİR MEKÂN OKUMASI

Bu bölümde Fatih Külliyesi ve onu saran sokak ve caddeler üzerinden bir mekân okuması yapılacaktır. Külliye ve çevresi bugün Ali Kuşçu Mahallesi isimli tek bir mahalle ile çevrelenmiştir. İstanbul'un fetih sonrası ilk mahallelerinden olan bölge şehrin binlerce yıllık hafızasında önemli yerini korumaktadır. Dar kapsamlı yapılacak mekân okuması ve yapılacak saha araştırması ile birlikte mahallede mukim olan insanlar üzerinden sosyal doku ve yakın geçmişinde yaşanan değişim açıklanmaya çalışılacaktır.

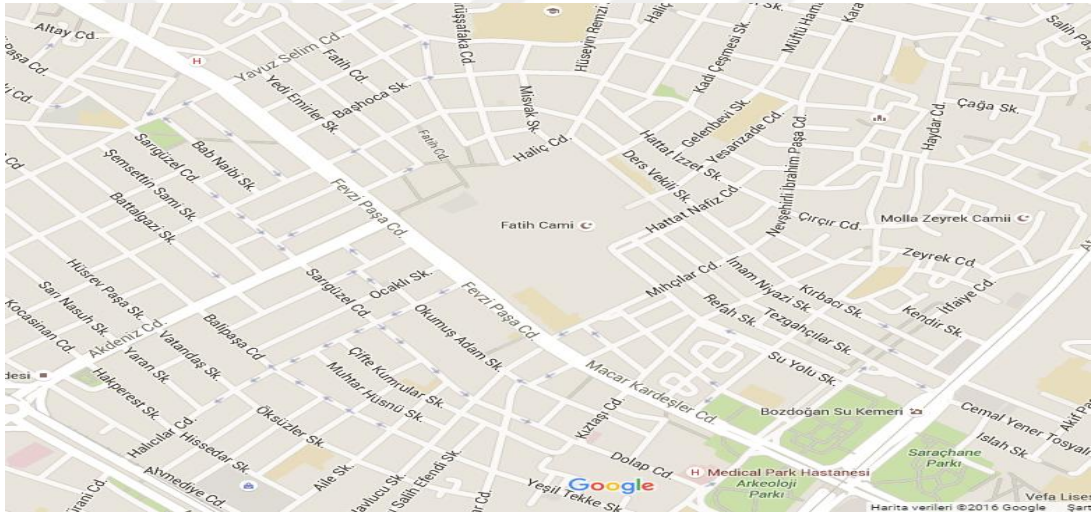
Fatih İlçesi bugün İstanbul'un en büyük, en kalabalık ilçelerinden biri olmakla birlikte tarihi, turistik ve ticari bir merkezdir. Tarihi Yarımada Fatih'tir. Sırasıyla Eyüp İlçesi, Haliç, Marmara Denizi, Zeytinburnu ve Bayrampaşa ilçeleri ile komşudur. İstanbul Valiliği ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin idari merkezi konumunda olan ilçe 2009 yılında yürürlüğe giren 5757 sayılı kanunla Suriçi dediğimiz alanda kalan Fatih ve Eminönü ilçelerinin birleştirilmesiyle Fatih ismiyle anılan tek bir ilçe durumuna getirilmiştir.

Çalışmanın bu bölümünde Ali Kuşçu Mahallesi'ni de kapsayan Fatih semti genel hatları ile özetlenecektir. Ali Kuşçu Mahallesi'nin incelemeye alınmasından sonra Fatih Külliyesi üzerinde durulacaktır. Fatih Külliyesi birimleri tek tek incelenecek ve külliyenin günümüze değin Osmanlı sosyal hayatında üstlendiği rol açıklanmaya çalışılacaktır. Külliyei saran cadde ve sokaklar üzerinden yapılacak okuma ise mekânın çok yönlü bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

3. Fatih Külliyesi Üzerinden Bir Mekân Okuması

3.1.Fatih Semti

Bugün merkezindeki Fatih Camii'nden adını alan Fatih Semti, Saraçhane semti sınır noktasından başlamaktadır ve Macar Kardeşler Caddesi'nin devamı Fevzi Paşa Caddesi'nin iki yakasını oluşturan yerleşim alanını kapsamakta olup, Yavuz Sultan Selim'e kadar da uzanmaktadır. Aksaray, Şehzadebaşı, Zeyrek, Çarşamba, Yavuz Selim, Karagümrük gibi semtlerle komşuluk etmektedir. Semt öteden beri dini bir merkez olma hüviyetine sahiptir. Bizans döneminde Constantinus'un anıt mezarı ve Havariyun Kilisesi ile şahsiyet kazanan bölge, fetihten sonra da Sultan II. Mehmet'in kabri ve Fatih Külliyesi ile şekillenerek tarihte önemli izler bırakmıştır.



Şekil 2 Fatih Semti'ni Gösteren İnternet Haritası

Kaynak: Google Maps Görüntüsü, 2020

3.1.1. Bizans Dönemi

Bugün Fatih Semti'nin olduğu bölge, Bizans döneminde de önemli bir noktada yer almaktaydı. En önemli yapısı 12 havariye adandığı için adını havarilerden alan *Havariyun/Havariler Kilisesi* idi. Şehre hâkim tepelerden birine, yedi tepeli İstanbul'un dördüncü tepesi olan Fatih Tepesi'ne²⁹⁴ bugünkü Fatih Camii'nin bulunduğu yerde 4. yüzyılda inşa edilmişti. Kilisenin yapım tarihi tam olarak bilinmese de İmparator I. Constantinus'un

²⁹⁴Halil İncalcık, "İstanbul", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, Cilt 23, s.239.

ölümünden sonra gömülmek için bu yapıyı inşa ettirdiği iddia edilmektedir. Yapının oldukça ihtişamlı olduğundan da eserlerde sıklıkla söz edilmiştir. Muazzam yükseklikte bir bina olduğu, türlü mermerlerle süslendiği, kubbesinin bütünün pirinç ve altınla kaplı olduğu söylenmektedir.

Miladi 1204 yılında şehir Latinler tarafından işgal edildiğinde kilise de büyük ölçüde yağmalanmıştır. 1328 yılında meydana gelen depremde ise ciddi zarar görmüştür. Bakımsızlık, doğal afetler gibi sebeplerle yapı zaman içinde harap bir hale gelmiştir.

Fatih Sultan Mehmet, şehri fethettiğinde ilk işlerinden biri Müslüman halkın yerleşimini ilk etapta kolaylaştırmak için kimi kiliseleri camiye çevirmek olmuştur. Ancak Havariler Kilisesi'nin akıbeti bu şekilde olmamış aksine bina Patrik olarak yeniden seçilen II. Gennadios Skolarios'a patrikhane olarak tahsis edilmiştir. Patriklik miladi 1455 yılında Teotokhos Pamakaristos (Fethiye Camii) Kilisesi'ne taşınmıştır.²⁹⁵

Bizans dönemi bölgede daha birçok kilisenin varlığı söz konusudur. Ayrıca Ortaçağ'da şehrin süslenmesinde birinci derecede rol oynayan kemerler bölgeyi çevrelemiştir. Havariler Kilisesi'nin batı tarafında ünlü bir sütun bulunduğu ve şehrin su ihtiyacını karşılamak için kilisenin alt tarafına büyük bir sarnıç yapıldığı bilinmektedir.

Tüm bu mimari özellikleriyle bölge, fethedilene kadar, klasik bir Bizans Şehri görünümündeydi ve önemli kutsal mabetlerle bezenmişti. Fatih Sema, bugün muhafazakâr Müslüman halkın yoğun bir şekilde yaşadığı bir bölge olduğu gibi Bizans döneminde de muhafazakâr Hristiyan halkın yerleşiminin yoğunlaştığı muhitlerden biridir.

3.1.2. Osmanlı Dönemi

1453'ten itibaren Osmanlı kimliği şehre damgasını vurmaya başlamıştır. Bu kimlik en başta selatin camileri ile kendini gösterir. Selatin camilerinin yanı sıra üst düzey devlet adamları ve halk tarafından yaptırılan diğer eserler ve mahalleler ile kısa zamanda şehir, Bizans kimliğinden, Osmanlı kimliğine geçiş yapmıştır.

²⁹⁵ Asnu Bilcan Yalçın, "Havariyun Kilisesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1994, Cilt 4, s.23-24

Zamanla tamamlanan Fatih Külliyesi, caminin batı tarafında hemen bitişiğinde bulunan Malta Çarşısı, Çörekçiler Kapısı'ndan çıkınca soldaki ilk sokakta kalan Şekerci Han, Yavuz Selim'e doğru istikamette bulunan Çarşamba Mahallesi, Kadınlar Pazarı ve daha birçok cami, mescit, hamam, çeşme, medrese, mektep gibi yapılar semti; Müslüman mahallesi hüviyetine kavuşturmuşlardır. Öyle ki 16. yy. da İstanbul'da yapılan mescit ve camilerin üçte biri bu bölgedeydi.²⁹⁶

Semt yakın tarihe kadar umumiyetle “Sarıgüzel” ismiyle anılmıştır. Sarıgüzel isminin nereden geldiği konusunda farklı görüşler vardır. Sarı Kaliz'den geldiğini iddia eden görüşe göre “Kırizma” değişik söylemi ile “kaliz” kazılmış toprak manasına gelmektedir. Dolayısıyla Fatih'e, kazılan her yerde çıkan, buraya özgü bir toprak çeşidi olan, sarı renkte ve bakır kapları kalaylamakta kullanılan bir toprak çeşidi ismini vermiştir.²⁹⁷ Diğer görüş ise, Kızıtaşı'na yakın bir yerde Osmanlı hadis ve fıkıh âlimlerinden Sarıgörez Nûreddin Efendi'nin evi bulunduğundan mescid ve çarşı onun adıyla tanınmıştır. Zamanla semtin adı Sarıgüzel şeklinde bilinir olmuştur.²⁹⁸

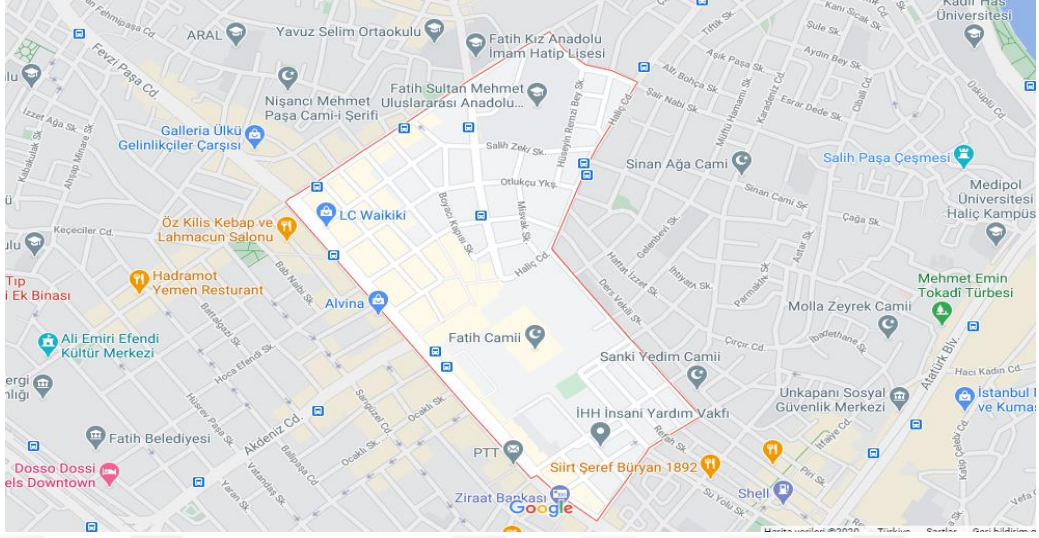
3.2. Ali Kuşçu Mahallesi

Fatih Semti ile yaklaşık aynı sınırları kapsayan Ali Kuşçu Mahallesi, Kızıtaşı Caddesi'nden Macar Kardeşler Caddesi'ne, oradan da Fevzi Paşa Caddesi'ne bağlanmaktadır. Yavuz Selim Caddesi ile birlikte kesilir ve yukarıda Ali Naki Sokağı ile devam eder. Sınırları oradan Haliç Caddesi'ne ve devamında Tetimmeler Sokağı ve İmam Niyazi Sokağı ile devam eder. Eski Mutaflar Caddesi'nden tekrar Kızıtaşı Caddesi'ne bağlanarak son bulur. Bugün Ali Kuşçu Mahallesi 31 Aralık 2019 adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçlarına göre 11261 kişidir. 5814 erkek, 5447 kadın yaşamaktadır.

²⁹⁶ Doğan Kuban, “Fatih”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt:3, s. 267.

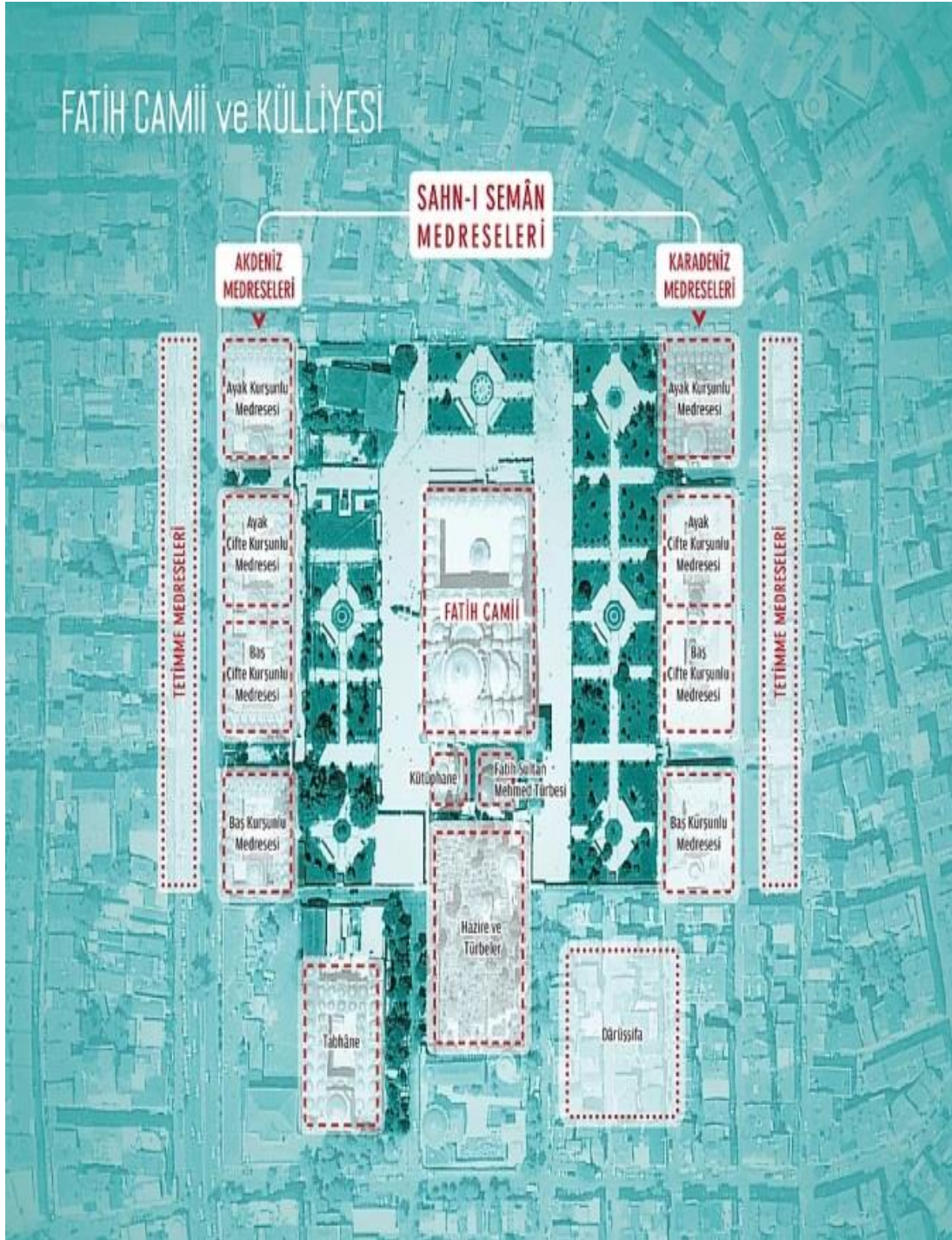
²⁹⁷ Süleyman Faruk Göncüoğlu, **İstanbul'un Kitabı Fatih**, Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 2013, s.17.

²⁹⁸ Mehmet İpşirli, “Sarıgörez Nurettin Efendi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, Cilt 36, s.152.



Şekil 3: Ali Kuşçu Mahallesi’ni Gösteren İnternet Haritası
Kaynak: Google Maps, 2020

3.3. Fatih Külliyesi



Şekil 4: Fatih Külliyesi Genel Görünüm,

Kaynak:<https://www.fatihkulliyesimedreseleri.com/wpcontent/uploads/2019/12/medresetroki.jpg>, 15 Kasım 2020.

Fatih Külliyesi Osmanlı kaynaklarında sıklıkla Fatih İmareti şeklinde zikredilmektedir. Külliye önceki bölümlerde açıklandığı üzere merkezinde cami olmak üzere etrafında fonksiyonel bir şekilde sıralanmış medrese, kütüphane, mektepler, darüşşifa, tabhane, aşhane, han-kervansaray, hamam, çeşme, sebil, çarşı-arasta-bedesten, muvakkıthane ve türbe gibi yapılardan oluşmaktadır. Bunlar dini, kültürel, sosyal ve hayır işleriyle uğraşan müesseseler şeklinde açıklanabilir. Bu yapılar “*mimari bir ahenk göstermeleri ve çevrenin imarına katkıda bulunmaları dolayısıyla külliye den ziyade imaret*”²⁹⁹ ismiyle anılmışlardır. Osman Ergin imaretin aşhaneler için kullanılmasını avami bir hata şeklinde değerlendirmektedir. Fakat Fahri Unan imaret ile aşhaneleri aynı anlamda kullanmayı tercih etmektedir. Süheyl Ünver ise imaret kavramını aşhane, tabhane, kervansaray ve misafirhaneyi karşılayan şekilde kullanmaktadır. Bu çalışmada anlam karmaşasını önlemek adına, Fatih Külliyesi, aşhane, kervansaray, tabhane gibi başlıklar müstakilen açıklanacak olup imaret kavramı üzerinde tabhane açıklanırken tekrar durulacaktır.

Külliye ler genellikle sultanlar, vezirler gibi devlet ileri gelenleri tarafından kurulup finanse edilmekte ve devletin sıkı kontrolü altında bulunmaktadır.

Fatih Sultan Mehmed, şehri fethettikten sonra adına bir cami ve külliye yaptırmak için şehrin orta kısımlarında kalan ve Bizans döneminde de önemi büyük olan bir bölgeyi, Havariyun Kilisesi’nin olduğu yeri seçmiştir.

Yapılan cami ve etrafındaki birimler tam bir simetri oluşturmuştur. Fatih Külliyesi’ndeki yapıların paralel eksenlerde kuruluşu, inşa alının düzlüğü, büyüklüğü ve yüksekte kalışı tarih boyunca İstanbul’u çok kereler etkilemiş iki büyük afetten cami ve külliye nin de nasibine düşeni almasına sebep olmuştur. Bu iki afet depremler ve yangınlardır.³⁰⁰ Bu yüzden Fatih Camii yıkılıp tekrar inşa edilmek mecburiyetinde kalınmıştır. Şehrin merkezine bütünüyle simetrik bir planda yerleştirilen külliye 120.000 metrekare alanda inşa edilmiştir. Tam ortasında bir taç gibi duran caminin iki yanında medreseler, medreselerin önünde kible tarafında bir yanda tabhane, bir yanda darüşşifa, daha ileride bir çarşı, bir kervansaray, birde hamam yer almıştır. Bugün eski Fatih Camii’ den geriye pek eser

²⁹⁹ Fahri Unan, **Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, s. 47.

³⁰⁰ Gönül Çantay, “Tarihi Topoğrafyada Fatih Camii ve Bağlı Yapılaşmasının Değerlendirilmesi”, **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, Yıl:2013, Sayı:7, s.8

kalmamıştır. Külliye'nin de birçok parçası zaman içinde yok olmuştur. Külliye eski bütünlüğünü koruyamamıştır.

Fatih Külliyesi'nin kuruluş amacı olarak üç etken sıralanabilir. Bunlar; büyüyen imparatorluğun yetişmiş devlet adamına duyduğu ihtiyaç, idarede merkeziyetçilik anlayışının benimsenmesi ve dini inançlardan kaynaklanan hayrat mefhumudur.³⁰¹ Hayır kavramı külliye ve birimlerinin inşa edilmesinde en önemli etkidir. Bütün vakfiyelerde külliyelerin bu özellikleri üzerinde yoğun bir şekilde durulmuştur. Kişiler ancak hayır hasenat yaptıkça Allah yolunda infak ettikçe huzur ve bağışlanma bulacaklardır.

Fatih Sultan Mehmed'in saltanatı boyunca ana hedefi İstanbul'u bir başkent ve idari merkez haline getirmektir. Âl-i Osman'ın idaresi ve mutlak hâkimiyeti altında ebed-müddet anlayışında bir devlet kurmaktır. Cemiyette mümkün mertebe bu hedefe ulaşabilecek şekilde teşkilatlandırılacak ve seferber edilecektir.³⁰²

a) Külliye'nin Gelirleri ve Giderleri

Kurulan külliyeler için iktisadi kaynakların oluşturulması elzemdir. Fatih Külliyesi'nin iktisadi kaynakları için zirai ve bina nitelikli gelirleri ve cizye gelirleri olduğu söylenebilir. Ayrıca sonradan tahsis edilen kaynaklar bulunmaktadır. Zirai nitelikteki gelirler vakfiyelerde ve tahrir defterlerinde belirtilmiş olup, başlangıçta otuza yakın olan köy sayısı 1577 yılı tahrir defterlerinde yetmiş üçe ulaşmıştır.³⁰³ Bu durum külliye'nin değişen zaman ve ihtiyaçlara göre gelirlerinde artma veya azalmanın yaşandığının bir delilidir. Köylerde üretilen hangi ürünlerden gelir elde edildiğini tespit etmek bugün için güç gözükmemektedir. Vakıf yönetimi buralarda üretilen ürünün ya da toprağın değil alınacak vergilerin sahibiydi.³⁰⁴

Bina nitelikli gelir kaynakları ise tespit edilebildiği kadarıyla başlangıçta 14 hamam ve bazı dükkânların zemin mukataaları şeklindedir. İlerleyen yıllarda yeni dükkânların eklendiği görülür.³⁰⁵

³⁰¹ Fahri Unan, **Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, s.5.

³⁰² Unan, s.16.

³⁰³ Unan, s.100.

³⁰⁴ Unan, s.123.

³⁰⁵ Unan, s.107.

Cizye gelirleri; zirai nitelikli kaynaklara benzemektedir. Devlet kasasına gitmesi gereken bir takım gelirlerden kamu yararının sürdürülebilmesi için vazgeçilmekte ve aktarılmaktadır. Kamu hizmeti sunan bazı müesseselere bu gelirler hükümdar tarafından tahsis olunmuştur. 18. yüzyılda çıkarılana kadar cizye gelirleri külliye gelirlerinin önemli bir kısmını oluştuyordu.³⁰⁶

Gelen bu gelirler klasik dönemde külliye personelinden cabiler tarafından işletilirlerdi. 1826 yılında Evkaf Nezareti kurulmasıyla yapı tümünden değişmiş, gelirlerin işletilmesi nezarete geçmiştir. Artık vazifeli olarak cabiler değil merkezden gönderilen muhassıllar görülmektedir.³⁰⁷

Külliye giderlerini sınıflandırmak gerekirse, personel, beslenme, bakım ve onarım ile yardım nitelikli giderler şeklinde sıralayabiliriz. Yardımlar kendi aralarında cami, mescid, medreselere yapılanlar, fertlere yapılan yardımlar ve hazineye aktarılanlar şeklinde üçe ayrılmaktadır.³⁰⁸

b) Külliye İdaresi ve Denetimi

Yönetim genel olarak müteveli adıyla bilinen bir kişi marifetiyle sağlanmaktadır. Müteveli doğrudan emrinde bulunan bazı yardımcı personellerle bu görevi yerine getirmektedir. Bunların başında vakıf kâtibî gelmektedir. Cabiler, mutemedler, kâtipler toplanması gereken vergileri vakıf kasasına ulaştırırlardı. Külliye farklı fonksiyonlarının başında o alanda ihtisaslaşmış kimseler bulunurdu. İmaretin başında bir şeyh-i imaret, darüşşifanın başında baştabib (tabib-i evvel), camide birinci imam, medreselerde müderrisler gibi kimseler görev almaktadırlar. Bunların dışında, Rah-abi denilen kimseler hamamlar, suyolları gibi yapıların bakım onarımı ile ilgilenirlerdi. Meremmetiler ise küçük çapta tamir işleri görürlerdi. Mani'ü'n-nukûş külliye çevre temizliği ve çevre estetiğinin sorumluydu.

Külliye denetimi nazır ve müteveli tarafından sağlanırdı. Külliye ilk kuruluşu esnasında Vezir-i Azam İshak Paşa nazır tayin edilmiştir. Nazırların yetkileri zaman zaman yönetim sahasına kadar uzanmaktadır. Bu haliyle külliye bir devlet müessesesi görünümü

³⁰⁶ Unan, s.114.

³⁰⁷ Unan, s.127.

³⁰⁸ Unan, s.134.

vermektedir. 19. yüzyılın başında vakıfların kontrolü Evkaf-ı Hümayun Müfettişliğince sağlansa da Fatih, Kanuni ve Yavuz vakıfları eski usulle denetlenmeye devam edilmiştir.³⁰⁹

c) Külliye Görevlileri

Külliye görevlileri Fahri Unan'ın detaylı çalışmasında iki hizmet tipinde sınıflandırılır. Bunlar; bilgileri ve bedenleri ile hizmet verenlerdir. Çalışmanın bu kısmında külliye'nin birimlerinde hizmet veren görevlilerin genel hatları çizilecektir. Böylelikle külliye; elemanları ve cemiyete sundukları hizmetler bakımından daha sarıh anlaşılabilecektir.

İlk olarak medreselerde müderrislere yardımcı mudirler bulunurdu. Bunlar hem medrese öğrencisi danışmentlere hem de tetimme öğrencisi suhtelere ders verir yardımcı olurlardı. Kapıcı olarak bevvaplar bulunurdu. Siraci denilen kandilci, kennas denilen çöpçü, ferraş denilen odacı ile hafız-ı kütüb adında kütüphane ve kitaplardan sorumlu kişiler görev almaktaydı. Heladan sorumlu olarak hadim-i kenif vazifelendirilmişti.³¹⁰

Camilerde vazife alan görevliler ifa ettikleri hizmetler açısından üçe ayrılabilir. İmamlar, müezzinler gibi ibadetlerde cemaate önderlik edenler; caminin temizlik, bakım, havalandırma, tefriş gibi işlerini görenler; kalabalık bir dua okuyucu grubu sayılabilir. Seçilen görevliler genellikle tasavvuf menşeli idi. Tespit edilen 32 vaizin hepsi bir tekkeye bağlıydı. İmam-ı evvel ve imam-ı sâni olmak üzere iki imam bulunmuştur. Muvakkıtlar, hafız-ı kütüb ve mücellit kadroları muvakkıthane ve kütüphane işleri için tahsis olunmuştur. Kaldilciler (siraciyan), kapıcılar, buhurcu, bahçıvan gibi çalışanlar da bulunurdu. Hafızlar, dua-guy, ve cüzhanlar görev almıştır.³¹¹

Daru's-şifada tabib-i evvel ve tabib-i sani olmak üzere iki tabib, cerrahlar, göz doktoru olarak kehhâl bulunurdu. Tabiplerin çırakları denebilecek şakirdan-ı etıbbalar stajyer doktor gibiydi. Ayrıca burada görevli eczacıların bulunduğu, bunların aynı zamanda ilaç yaptıkları bilinmektedir.³¹²

³⁰⁹ Unan, s.165-192.

³¹⁰ Unan, s.200-204.

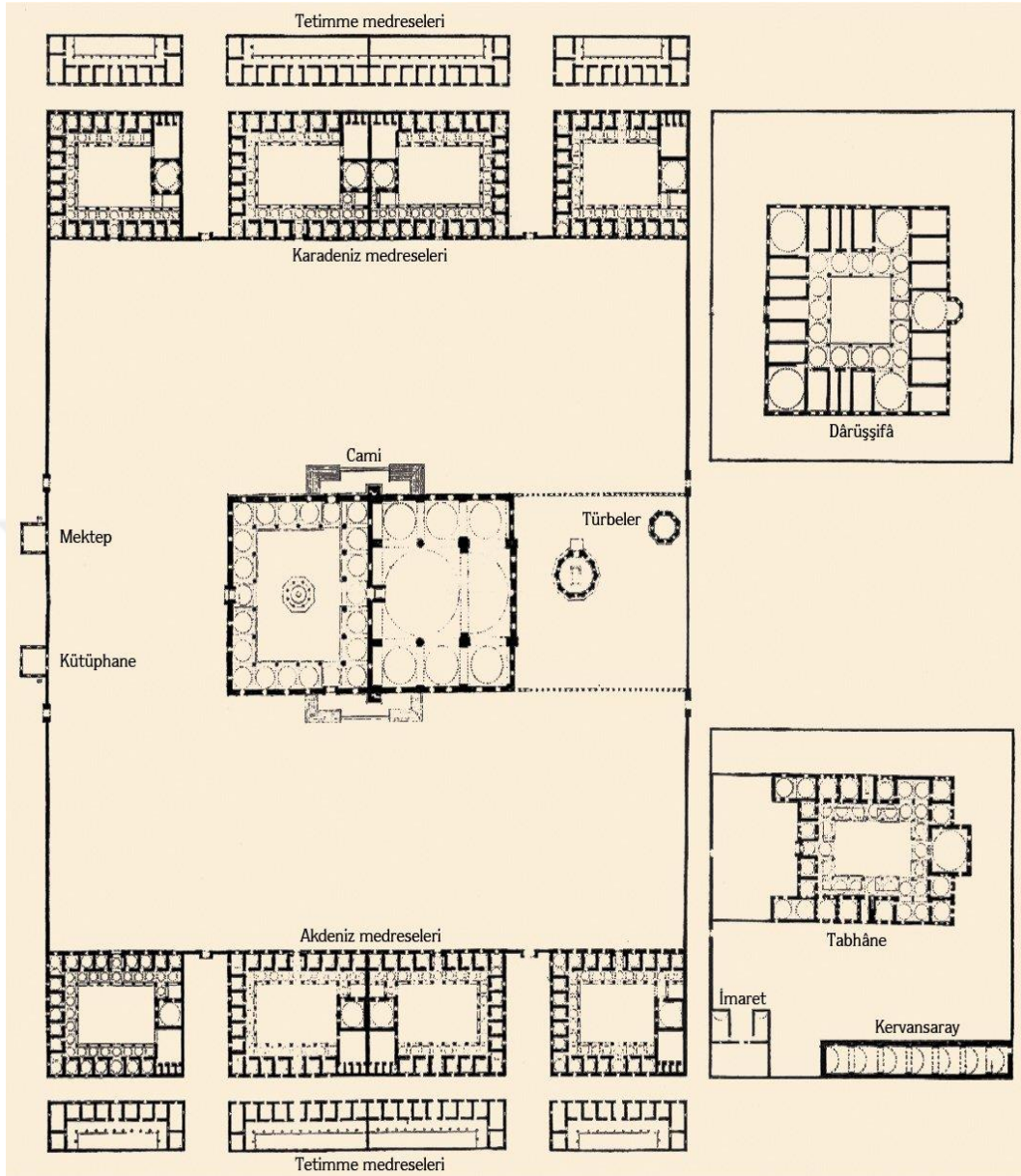
³¹¹ Unan, s.254-264.

³¹² Unan, s.274-277.

Fatih Türbesi ilk yıllarına otuz yedi personel ile idame edilmiştir. 1850’lilerden sonra ise bu sayı yüz onlara ulaşmıştır. 90 kişilik bir cüzhan grubunun varlığı bilinmektedir. Bir türbedar, hafız grubu, dua-guy, buhuri, çerağdar ve siraci, sucu (abkeş,saka), bahçıvan ve bekçi gibi vazifelileri bulunurdu.

İmaret; imaret şeyhinin riyasetinde idare edilirdi. Tabhane, aşhane, han, kervansaray ve ahırlar o kadar iç içe yapıları ki buralarda çalışan görevliler tek başlıkta verilmiştir. Şeyhe yardımcı imaret kâtibi bulunurdu. Vekil-harç alışveriş işlerinden ve maaşların ödenmesinden sorumluydu. Temizlik ve düzenden sorumlu ferraş, siraci, kayyım, satın alınan odunlarının tevziinden sorumlu hammal-ı hatab, etlerden sorumlu hammal-ı goşt, buğdayın ayıklanıp hazırlanmasından sorumlu gendom-kub, bevwaplar, bahçıvan, günlük pisilkleri ve çöpleri toplayan mezbele-keş, odun kırıcı hime-şiken, un ambarı muhafızı anbari-i dakik, un taşıyıcı hammal-ı dakik gibi birçok görevli imarete görev almıştır.

Görevli sayıları incelendiğinde yıllar içinde külliye personeli değişen ve gelişen ihtiyaçlar neticesinde sürekli artmış, son yıllarında ciddi şekilde azalmış ve tükenmiştir.



Şekil 5: Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Hazırladığı Külliye Planı
Kaynak: Fatih Devri Mimarisi, 1953.

3.3.1. Fatih Camii

Bulunduğu mevki, mimari üslup ve büyüklük yönünden Fatih Külliyesi'nin en temel unsuru camidir. Yalnız bugünkü Fatih Camii, Sultan II. Mehmet'in yaptırdığı cami 1765 yılı şiddetli bir depremde büyük ölçüde yıkıldığından yeniden inşa edilmiştir. Fatih Camii eski ve yeni olmak üzere iki kısımda incelenecektir.

3.3.1.1. Eski Fatih Camii

Caminin yapımına 1462’de başlanmış 1470 senesinde ise bitirilmiştir. Mimarı konusunda türlü rivayetler olsa da, dönemin meşhur hattatı Ali bin Sofi tarafından caminin cümle kapısının iki yanında ve üstünde bulunan ve dönemin meşhur hattatı Ali bin Sofi tarafından yazılan Arapça kitabede; mimarının ismi “*mimarı Sinanüddin Yusuf bin Abdullah olup Kumrulu mescitte medfundur*” şeklinde zikredilmiştir.³¹³ Sinanüddin Yusuf; Sinan-ı Atik, Eski Sinan, Azadlı Sinan olarak bilinen külliyeinin mimarı olan Atik Sinan’ın azad olduktan sonra aldığı isimdir. Babası Abdullah önceleri bir Hristiyan’dı. Camiyi inşa ederken yaptığı bir hatadan dolayı ellerinin kesilerek cezalandırıldığı rivayeti doğru değildir. Caminin yapımında Ayaz Cafer, Abdal Sinan, Benna, Luka gibi ustalardan faydalanmıştır.³¹⁴

Eski Fatih Camii, sultan camileri geleneğinin İstanbul’daki ilk örneği olmasının ötesinde Türk mimarisinde bir dönüm noktasını teşkil etmesi yönünden de kıymete haizdir. Bursa tipleri ile üç şerefelinin bileşkesi olan yeni bir plan tipinin öncüsü olmuştur. Robert Anhegger Fatih Camii için, Sultan II. Mehmed’in yaptırdığı tek büyük cami olması ve payitahttaki ilk selatin cami olması sebebiyle Osmanlı mimari tarihindeki yeri üzerinde önemle durmaktadır.³¹⁵ 1765 depreminde yıkılincaya kadar Ayasofya ve Süleymaniye’den sonra en büyük kubbeye sahip olan³¹⁶ eski cami planı hakkında Ekrem Hakkı Ayverdi ile birbirlerini eleştirdikleri makaleler³¹⁷ yayınlamışlardır. Sonradan yazılan kitap, makale gibi eserler incelendiğinde Ayverdi’nin hazırladığı restitüsyon planı ekseriyetle kabul görmüştür.³¹⁸

Mihrap önü kubbesiyle zaviyeli cami tipinden ayrılırken, etrafına devrin en büyük külliyesinin inşa edilmiş olmasıyla da büyük önem taşır.³¹⁹ **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**’nde dört büyük paye üzerine konan kubbenin iki ayağının sağ ve solundaki

³¹³ Fevzi Güneç, **Türk Kültür ve Medeniyet tarihinde Fatih Külliyesi: Cami, Medreseler, Türbeler, Kütüphane, Darü’l kurra, Tabhane**, İBB Kültür AŞ, İstanbul, 2007, Cilt:1, s.112.

³¹⁴ Unan, s.52.53.

³¹⁵ Robert Anhegger, “Eski Fatih Cami’i Meselesi”, **Tarih Dergisi**, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 1954, Sayı. 9, s.145.

³¹⁶ Anhegger, s. 148.

³¹⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, “Yine Fâtih Câmî’i”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul: 1954, Cilt.7, Sayı 10.

³¹⁸ Bkz, Fevzi Güneç, **Türk Kültür ve Medeniyet Tarihinde Fatih Külliyesi**.

³¹⁹ Güneç, 2007, Cilt.1, s.112.

iki granit direk olduğunu ve mihrap tarafında bir yarım kubbe bulunduğunu tasrih etmekle planını vermektedir.³²⁰

Evliya Çelebi Su Yolları Haritası ve Matrakçı Nasuh'un resimlerinden anlaşıldığı kadarıyla eski Fatih Camii, büyük ve tam bir kubbeye, mihrab üzerine bir yarım kubbeye ve mekânın yanlarında uzanan üçer küçük kubbeye sahip bir yapıyı ihtiva eder.³²¹

Ekrem Hakkı Ayverdi eski Fatih Camii'ni anlatırken;

“Fatih Camii, Üç Şerefeli'nin bütün müsbet taraflarını, bütün hamlelerini toplamış, yürütmüş, ilerletmiştir. Lakin camii de asıl olan harimdir; içinde ibadet etmek üzere bina yapılmıştır. Minare harimden sonra gelir. Edirne'de ise minare çok iddialıdır ve camii gölgede bırakmıştır. İşte Fatih Camii'nin sırrı buradadır; tali hiçbir düşünce onun külle şamil samimi ahengini bozmamıştır, camii esastır, minare ona tabidir, bu zihniyete göre, Fatih'te kayadan yontulmuş gibi, yekpare, kunt bir nisbet mimarisi kurulmuştur.

Böyle kendinden emin, şatafattan müstağni bir sanat ibda edebilmek için galiba durmuş oturmuş, zamanla hesaplaşmasını büyük ölçüde başarmış, ilm-i ledünnün sırma kaftanını giymiş bir büyük hakan lazımdı.”³²²

Bu maneviyatın bekasına ve ahengine hizmet etmek amacıyla camide birçok görevli istihdam edilmişti. Bu kimseler Kuran'ın tamamını yahut bir kısmını ve belirli duaları okumakla görevli idiler. Okudukları sure ya da duanın ismine göre; hafız, cüzhan, devrhan, Yasinhan, Enamhan, aşırhan gibi isimlerle anılırlardı.³²³ Camide gün boyu Kuran, dua sesleri duyulmaktadır. Aynı zamanda halka açık hadis tefsir gibi dersler verilmiştir ve cami kütüphanesi her daim açık bırakılmıştır. Bu anlatılanlar külliye içinde ne kadar renkli bir hayatın devam ettiğinin de bir göstergesidir.

Cami zaman içinde birçok defa deprem ve yangın gibi doğal afetler geçirmiştir. Caminin 1509 depreminde hünkâr mahfili yıkılmıştır. 1557, 1648, 1754 depremlerinde hasar

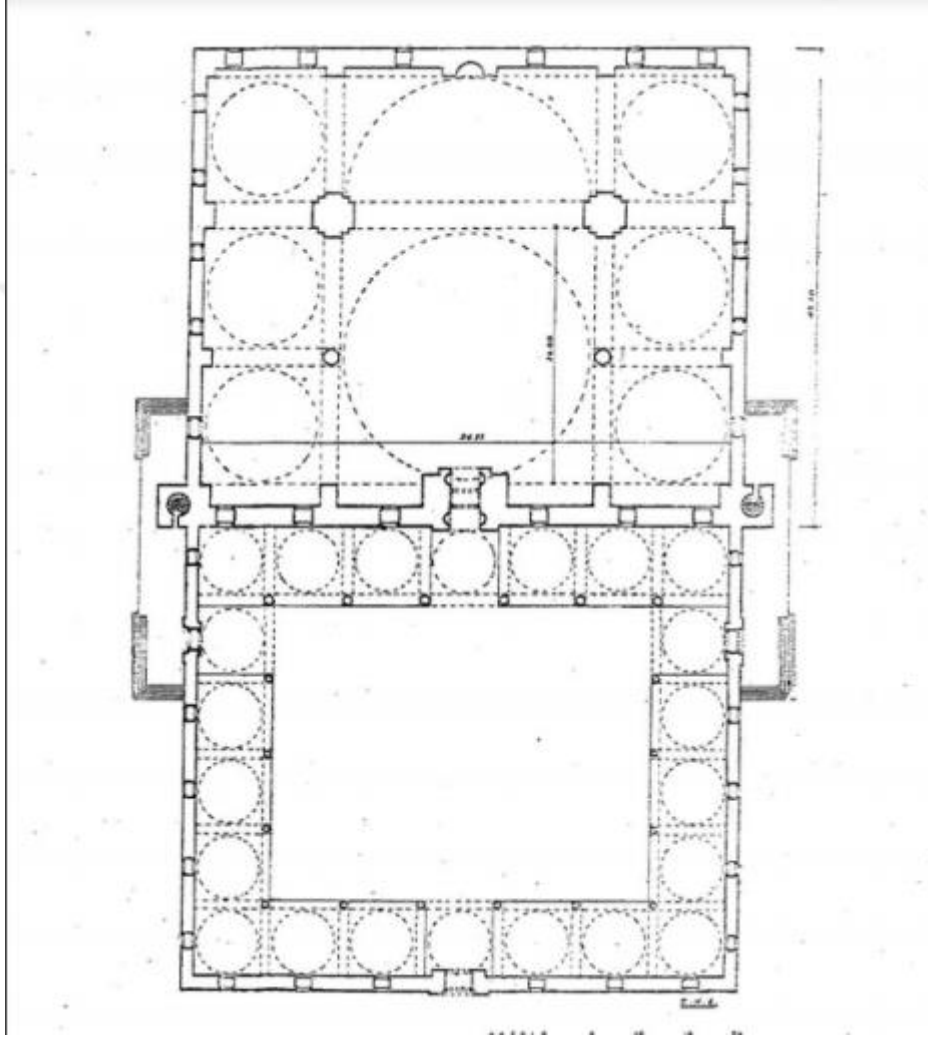
³²⁰ Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (Haz.), **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 8. Basım, 2013, Cilt:1.

³²¹ Günüş, Cilt.1, s.134.

³²² Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri**, İstanbul: Damla Ofset, 1. Basım, 1989, Cilt:3, s.387.

³²³ Süleyman Zeki Bağlam, **İstanbul'un Kitabı Fatih**, İstanbul: Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 1. Basım, 2013, Cilt,1. s.38.

görmüş ve tamir ettirilmiştir. 1633'te büyük İstanbul yangınında minarelerinin külahları yanmıştır. 1698 yılında Şehremini semtindeki baruthanenin infilak etmesi sonucunda caminin kubbesi hasar görmüştür ve 1766 (kimi kaynaklar 1765 göstermektedir) depreminde tamamen yıkılıp, 1771 yılında Sultan III. Mustafa (1757-1774) tarafından tekrar yaptırılmıştır.³²⁴



Şekil 6: Eski Fatih Camii Planı, Ekrem Hakkı Ayverdi³²⁵
Kaynak: Ekrem Hakkı Ayverdi, Yine Fatih Camii, s.159.

³²⁴ Fatih Köse, Arşiv Belgelerine Göre Fatih Camiinin İnşası ve Onarımları, **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, Yıl:2013, Sayı:7, s.86

³²⁵ Ayverdi, Yine Fatih Camii, 1954, s.160.

3.3.1.2. Yeni Fatih Camii



Şekil 7: Fotoğrafta son restorasyonlar öncesi Fatih Cami avlusundaki birçok ağaç ile birlikte görülüyor.

Kaynak: <http://howtoistanbul.com/tr/the-fatih-mosque/1564>, 8 Temmuz 2020.



Şekil 8 Fatih Camii içinden bir fotoğraf

Kaynak: <https://resimyurdu.blogspot.com/2016/06/fatih-cami-ici.html>, 2 Nisan 2020.

Kalıntılar üzerine yeniden inşa edilen caminin mimarı Mimar Tahir Ağa'dır. Şimdiki durumda merkezi kubbe dört fil ayağına oturmaktadır. Bunu dört adet yarım kubbe çevrelemektedir. Mihrabın son tarafında hünkâr mahfili ve odalar bulunur ki bunlar sonradan eklenmiştir. Minarelerin şerefeye kadar olan gövdeleri devrinindir.³²⁶ 18. yy. barok üslubunu taşımaktadır. Tezyinatlar da barok üsluptadır. Silueti klasik mimari eserlerinden farklılık göstermez.³²⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi; Mimar Tahir Ağa'nın camiye ihya ederken kalan klasik parçalarla yeniden yaptığı barok parçaları iyi bir surette imtizaç ettirdiğini söylemektedir.

Eski yapıdan kalan kısımlar; dış avlu kapısı (Çorbacı Kapısı), Cümle kapısı duvarı, iki minarenin papucu, kürsüsü, avludaki pencereler, çini panolar, yan taraftaki sıra musluklardır.³²⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi caminin inşasından bakiye kalan parçaları; şadırvan avlusunun üç duvarı, şadırvan, tak kapı, mihrab, birinci şerefeye kadar minareler, tek tük duvar bakiyeleri ve hazire duvarından bir kısım şeklinde izah eder.³²⁹

“Barok üslubun muhakkak tatbiki arzusu ile hareket edildiği halde büyük kemerlerde, bazı pencerelerde sivri kemer, yan yığma ayaklarda istalaktitli başlık gibi klasik devir

³²⁶ Tahsin Öz, **İstanbul Camileri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1962, Cilt:1, s.57

³²⁷ Bağlam, s.37.

³²⁸ Bağlam, s.38.

³²⁹ Ekrem Hakkı Ayverdi, **Fatih Devri Mimarisi**, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1963, s.141.

*unsurları gayri ihtiyari kullanılmış iken hemen yanı başlarında silmeli tabla başlık ve yuvarlak kemer de tatbik olunmuştur.*³³⁰”

Bu noktada önemli bir konu olarak yeni yapılan caminin, eski cami temelleri üzerine mi yapıldığı ayrıca eski camiden daha büyük olarak yapılıp yapılmadığı hususlarında bazı farklı görüşler vardır. Cami en yaygın ve savunulan görüş olarak, Ayverdi’nin de dediği gibi eski temelleri üzerinde fakat yeni bir plan tipi ile inşa edilmiştir.³³¹ Ayverdi’ye göre 26 metre çapındaki merkezi kubbe 20 metreye indirilmiştir.³³² Küçültülüp güçlendirilen kubbe artık iki değil dört fil ayağına oturtulmuştur. Bunun sebebi iki asırdır selatin camilerde dört fil ayağının uygulanıyor olması muhtemeldir.³³³

Fatih Camii, görünüm açısından klasik dönem eserlerine oldukça benzerdir. Ne barok ne rokoko üslubuna sığdırılmaz. Cami mezkûr depremde sonra Sultan III. Mustafa tarafından Mimar Tahir Ağa’ya yaptırılmıştır. Sultan III. Mustafa ecdadına olan saygı ve sadakatının bir nişanesi olarak, kendi adına yaptırdığı Laleli ve Ayazma camilerindeki serbest tavra ve süslemelere izin vermemiştir. Klasik üsluba saygılı bir eser inşa edilmiştir.³³⁴

Hem mimari hem inşa kitabesinin yer aldığı hat sanatı yönüyle çok kıymetli bir eser olan harici sivri kemerli tak kapı geleneği Selçuklulara kadar inmektedir. Şadırvan avlusu, gösterişten uzak, ufki ve şakuli nispetlerin uyumu içinde büyük bir mimari eserdir. Revakların yekpare olan direkleri mermer ve Eğriboz taşlarından imal edilmiştir. Külliye kapılarında tek ayakta kalan Çorbacı Kapısı’dır.³³⁵

Fatih Külliyesi’ndeki hat yazıları, devrinden kalan orijinal yazılar olarak dönemin iki ünlü hattatı olan baba-oğul Yahya ve Ali Sofi’ye aittir. Bu yazılar; cami tak kapısı üzerindeki inşa kitabesi, ahşap kapı üzerindeki kitabeler, revaklı avluda döneminden kalan iki çini pencere alınlığı ve şadırvan avlusunun haricindeki Fatih Suresi’dir.

³³⁰ Ayverdi, 1963, s.154.

³³¹ Günüş, Cilt.1, s.144.

³³² Günüş, Cilt.1, s.138.

³³³ Unan, s.60.

³³⁴ Günüş, Cilt.1, s.130.

³³⁵ Günüş, Cilt.1, s.146-151.

3.3.1.3. Yakın Dönem Yenileme Projeleri

Vakıflar Restorasyon Yıllığı kayıtlarına göre Fatih Cami 2007-2012 yılları arasında kapsamlı bir restorasyon geçirmiştir. Bu proje kapsamında camide görülen çatlaklar, hatılardaki bozulmalar giderilmiş, kubbe içi hatıllarında ve revaklı avlu gergilerinde güçlendirmeler yapılmıştır. Kurşun, taş, mermer ve ahşap doğramalarda görülen bozulmalar giderilmiştir. Ahşap kapılar, kepenkler, seramik süslemeler, ahşap topuzlar restore edilmiş, minare ve şadırvanda geniş çaplı yenileme çalışmaları yapılmıştır.³³⁶

Restorasyon çalışmaları camiyle sınırlı kalmamış, I. Mahmud Kütüphanesi, Hünkâr Köşkü, güneş saati, hazire duvarları ve çeşmeler de kapsamlı bir çalışma ile yenilenmiştir. Yapılan çalışmalar neticesinde külliye'nin bu bölümünün uzun yıllar yaşaması amaçlanmaktadır.

2018 Mayıs ayında Fatih Türbesi'ndeki çalışmalar tamamlanarak türbe ziyarete açılmıştır. Aynı yıl camiye ilgilendiren bir önemli gelişme daha yaşanmıştır. Caminin II. Abdülhamit Devri'nde dokunan ve 79 parçadan oluşan halıları, tarihi halıların konservasyonu çalışması neticesinde camiye geri serilmiştir. 2007-2012 yıllarında restorasyon çalışmaları sonrasında eski halılar kaldırılmış ve yerine yeni dokunan halılar yerleştirilmiştir.

“II. Abdülhamit döneminde 1889 yılında Hereke Fabrikası'nda dokutulan Fatih Camisi halıları, desenleri önceden tasarlanan parça halıların birleştirilmesiyle, bütününde bir kompozisyonun meydana getirildiği yekpare desenli halılardan oluşuyor.”³³⁷

³³⁶ Prof. Dr. Oğuz Ceylan ve Tuğba Keleş Ocaktan, “Fatih Camii 2007-2012 Restorasyonu Uygulamaları”, **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, İstanbul: VGM İstanbul I. Bölge Müdürlüğü Yayını, 2013, Sayı.7, s. 44-63.

³³⁷ <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/fatih-camisi-tarihi-halilarina-yeniden-kavusuyor/1207247>, Görüntülenme: 24 Eylül 2020.



Şekil 9: Fatih Camii Tarihi Halıların Yerleştirilme Çalışması

Kaynak:<https://www.trthaber.com/haber/yasam/fatih-camii-tarihi-halilarina-yeniden-kavusuyor-375952.html>, 25 Eylül 2020.

Fatih Belediyesi tarafından 2011 yılında başlatılan ve 6 yıl süren çevre düzenleme çalışması ise bazı eleştirileri beraberinde getirmiştir. Proje kapsamında Fatih Camii çevresinde; dinlenme alanları, yürüyüş yolları ve süs havuzları yapılmıştır. Asansör ve yürüyen merdivenlerle inilen yeraltı tuvaletleri kazandırılmıştır. Çalışmalar neticesinde ağaçların kesilmiş olması eleştirilere sebep olmuştur.³³⁸

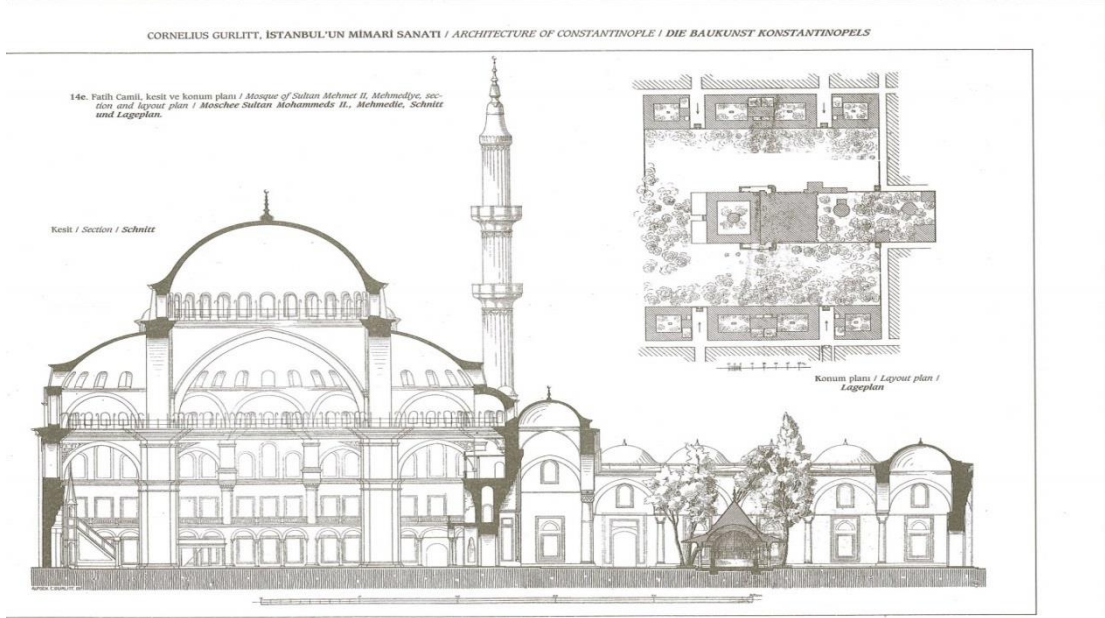
Mimar Seda Özen Bilgili, şadırvan etrafındaki ağaçların Ayasofya'dan telmih edilen ve cennete bir gönderme yapan sekiz adet servi ağacı olduğunu eski resimlerden yola çıkarak belirtmiştir. Bilgili'nin ilgili tweet serisinde üzerinde durduğu konu özetle şudur: Ağaç dikmenin de bir geleneği vardır. Eskiler diktikleri ağaçları yerine göre seçmekteydiler. Servi nasıl dikine göğe doğru uzanıyorsa, kökleri de aynı şekilde yerin altından uzanır. Böylece yakınındaki mimari yapılara bir zararı dokunmaz. Sonuç olarak birçok manalara havi bu gibi ağaçları kesmek, bir mimari eseri yıkmaktan farksızdır.

³³⁸ <https://www.milliyet.com.tr/gundem/fatih-camii-nde-yildizli-duzenleme-2432076>, Görüntülenme: 16 Mayıs 2020.



Şekil 10: Fatih Camii Şadırvan Avlusu Ağaçlar, 1959

Kaynak: Mimar Behçet Ünsal'dan Aktaran Seda Özen Bilgili,
https://twitter.com/Seda_Ozen/status/905882553260937222/photo/1



Şekil 11: Gurlitt'in hazırladığı Fatih Külliyesi Vaziyet Planı ve Ağaçlar

Kaynak: https://twitter.com/Seda_Ozen/status/868459419104927744/photo/1, Görüntülenme: 22 Ekim 2020.

Ekrem Hakkı Ayverdi'de Fatih Devri Mimarisi adlı eserinde caminin avlusunda dört adet servinin varlığından bahsetmektedir.³³⁹



Şekil 12: Fatih Camii türbe ile hazire arasında Rodoskari döşemeler ve ağaçlar

Kaynak: https://twitter.com/Seda_Ozen/status/1005401874906968064/photo/2, Görüntülenme: 22 Ekim 2020.

3.3.2. Fatih Medreseleri

Medaris-i Semaniye, Sahn-ı Seman Medreseleri, Kurşunlu Medreseleri gibi isimlerle bilinmektedirler. Külliye'nin ihtisas medreseleri olan bu binalarda danişment denilen talebeler bulunurdu. Şehrin en merkezi yerinde, külliye'nin merkezinde bulunan caminin iki yanına simetrik bir şekilde inşa edilmişlerdir. Dörderden sekiz adettirler. Bu yüzden seman kelimesi

³³⁹ Ekrem Hakkı Ayverdi, Fatih Devri Mimarisi, 1963, s.141.

ile tarif edilmişlerdir. Sahn kelimesi ise, “şehrin tam ortasında bulunması”, “düz yer”, “geniş saha”, ve “avlu” gibi manalar almaktadır.³⁴⁰

Başlangıçta Sahn kelimesi sadece Fatih Medreseleri için kullanılmıştır. Burada ders veren müderrislere sahn müderrisleri denmiştir. Bunların özlük hakları diğer müderrislerden üstündü.³⁴¹

Her medresede sahn diyebileceğimiz bir meydan etrafında dizili on dokuz oda ve bir büyük dersane odası bulunmaktadır. Odalar 4.20 metre karedir. Odalarda bir pencere, ocak, kandil koyma yeri ve bir raf bulunmaktadır.³⁴²

Semaniye Medreseleri, baş kurşunlu canib-i bahri siyah, çifte baş kurşunlu, ayak kurşunlu, baş kurşunlu bahr-i sefid, çifte ayak kurşunlu bahr-i sefid, çifte baş kurşunlu bahr-i sefid şeklinde sıralanmaktadırlar.³⁴³ Akdeniz ve Karadeniz Medreseleri şeklinde konum almışlardır. Fevzi Paşa Caddesi’nden tarafta olanlar Akdeniz Medreseleri şeklinde adlandırılmıştır. Kible tarafındaki medreseler baş kurşunlu, ortadakiler baş ve ayak çifte kurşunlu, geridekiler ise ayak kurşunlu şeklinde genel bir ifadeye tabi tutulabilir.³⁴⁴

Medreseye başlayanlar ilk önce iptila-i hariçte ilk tahsil yaparlar, iptila-i dâhilde orta, Tetimmeler de lise seviyesine denk bir eğitim görürlerdi. Sonrasında başarılı olanlar yüksek tahsil yapabilmek için Sahn Medreseleri’ne gelirlerdi.³⁴⁵

Akdeniz cihetindeki Tetimme medreseleri Fevzi Paşa Bulvarı’nın açılması sırasında yıkılmıştır. Bu durum tehlikeli bir hal almış, medreselerin duvarlarında açılmalar, temelinde kaymalar yaşanmıştır. Yakın zamanda medreseler kalın gergi demirleri tutturulmuştur.³⁴⁶

Medreseler 1509 ve 1765 depremlerinde hasar görmüş ve tamir edilmişlerdir. Birinci Dünya Harbi sırasında medreselerden Karadeniz cihetinde olanlar medreselerin ilk sınıfları şeklinde kullanılmışlardır. 1924’te medreselerin kapatılmasından sonra binalar uzun süre boş kalmışlardır. 1940’larda son derece harap hale düşmüşlerdir. Karadeniz tarafındaki

³⁴⁰ Unan, s.61.

³⁴¹ Unan, s.62.

³⁴² Unan, s.62.

³⁴³ Ünver, s.200.

³⁴⁴ Günüş, Cilt.1, s.165.

³⁴⁵ Ünver, Cilt.1, s.202.

³⁴⁶ Günüş, Cilt.1, s.166.

medreseler bu tarihlerde fakir talebeye yurt olarak kullanılmışlardır. Akdeniz tarafındakiler ise İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından film deposu olarak kullanılmışlardır. 1951-1953 yılları arasında restore geçirmişlerdir. Karadeniz Medreseleri 1975'te on yıllığına Fatih'in Eski Eserlerini İhya ve Koruma Derneği'ne yurt ve dispanser olarak kullandırılmıştır. Sonrasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yurt olarak işletilmiştir. Bakanlar Kurulu'nun 1989 yılı kararıyla aynı derneğe yükseköğrenim öğrenci yurdu olarak işletilmek üzere verilmiştir.³⁴⁷ 2015'teki restorasyon çalışmaları başlayana kadar öğrenci yurdu olarak kullanılmaya devam etmiştir. Bugün restorasyon çalışmaları devam etmektedir.

1991 yılına kadar Akdeniz cihetindeki medreseler Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından çocuk yurdu olarak kullanılmıştır. Sonrasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından öğrenci yurdu olarak kullanılmıştır.³⁴⁸ Yakın zamanda gerçekleşen restorasyon çalışmalarından sonra Akdeniz Medreseleri, İlim-Yayma Cemiyeti Fatih Sahn-ı Semân Araştırma ve Eğitim Merkezi olarak kullanılmaya başlanmıştır.³⁴⁹

3.3.2.1. Medreselerde Okutulan Dersler

Medreselerde vahye dayalı yani nakli ilimler ile insan zekâ ve tecrübesinin ürünü aklı ilimler birlikte okutulmuşlardır. Âlimlerin eserleri çoğunlukla nakli ilimlerle alakalıdır. Fıkıh bu noktada ciddi bir yer tutmaktadır.

Uzunçarşılı, Sahn medreselerinde genel olarak tefsir, hadis, fıkıh, usul-i fıkıh, kelam ve Arapça okutulduğunu söylemektedir. Bu şekliyle medreselerde ilahiyat, İslam hukuku, Arap dili ve edebiyatı hakkında dersler verildiği anlaşılmaktadır. Tıp ve riyazat derslerindeki eksiklik Süleymaniye Medreseleri ile kapatılmıştır.³⁵⁰

Sahn medreselerinde esas olarak Şerh-i Adud, Hidaye ve Keşşaf kitapları ayrıca müderrislerin kendi seçtikleri kitaplar okutulmuşlardır. Bunun dışında, Telvih, Buhari, Beyzavi gibi usul-i fıkıh, hadis ve tefsir kitapları ve birçok kitaplar okutulmuşlardır.³⁵¹

³⁴⁷ Unan, s.64,65.

³⁴⁸ Unan, s.65.

³⁴⁹ <https://www.fatihkulliyesimedreseleri.com/mekan/>, Görüntülenme: 7 Kasım 2020.

³⁵⁰ Unan, s.345.

³⁵¹ Unan, s.342.

Fatih Medreseleri'nde 19. yüzyıla kadar ders programlarında ve okutulan derslerde pek bir değişiklik olmamıştır. 16. yüzyıldan itibaren derslerin tam okutulmadığı, kitapların bitirilmediği, hocaların her zaman liyakatli olmadığı ve akli ilimlerin bir kenara bırakılıp nakli ilimlere yoğunlaşıldığı yönünde muhtelif ıslahat fermanlarında beyanlar bulunmaktadır.³⁵²

16. asrın sonuna kadar yazılan eserlerin yalnızca % 8.1'i akli ilimler ile alakalıydı. Fatih Sultan Mehmed dönemini diğer dönemlerden ayıran bir sebepte, onun döneminde nakli ilimlerin yanında kısmi de olsa akli ilimlerinde öne çıkarılmasıdır. Fakat sonraki dönemlerde akli ilimler bir kenara bırakılmışlardır. Kâtip Çelebi'ye göre Fatih devrinde okutulan felsefe sonraki dönemlerde terk edilmiş ve medreseler gerilemeye başlamışlardır.³⁵³

1914'te köklü bir ıslah çalışması yapılmıştır. İstanbul'daki bütün medreseler Darü'l Hilafeti'l-Aliyye medreseleri adıyla birleştirilmiştir ve seviyelerine göre üçe ayrılmıştır. Sahn medreseleri yüksek eğitim veren medreselerden sayılmıştır. 1919'da çıkarılan yeni bir fermanla ders programları oldukça çeşitlenmiş ve geliştirilmiştir. Tefsir, hadis, fıkıh, fıkıh usulü, kelam, belagat, Arap ve Türk edebiyatları, mantık, felsefe, hukuk, sosyoloji, Rusça, Fransızca, Almanca ve İngilizce olarak Sahn medreselerinin tarihindeki en geniş program uygulanmaya başlansa da, yaklaşık on yıl sonra bütün medreseler gibi Sahn medreseleri de kapatılmıştır.³⁵⁴

³⁵² Unan, s.348.

³⁵³ Güneş, Cilt.1, s.178,179.

³⁵⁴ Unan, s.350.



Şekil 13 Karadeniz medreselerinden çifte başkurşunlunun içinden kış manzarası, Göksu Bayram arşivi, 2015.



Şekil 14 Karadeniz medreselerinin içinden bahar manzarası, Göksu Bayram arşivi, 2016

3.3.2.2. Sahn-ı Semân Medreselerinde Görev Yapmış Bazı Müderrisler³⁵⁵

- Molla Hüsrev (v. 885/1480)
- Hocazâde Muslihuddin Efendi (v. 893/1488)
- Molla Lutfi (v. 900/1495)
- Şeyhülislâm Alâeddîn Arâbî Efendi (v. 901/1496)
- Kestelî (v. 901/1496)
- Ahîzâde Yusuf Efendi (v. 905/1500)
- Sarıgörez Nûreddîn Efendi (v. 928/1522)
- Fenârîzâde Muhyiddin Mehmed Şah (v. 929/1523)
- Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi (v. 932/1526)
- Şeyhülislâm İbn Kemal Paşa (v. 940/1534)
- Hatibzâde Muhyiddin Mehmed Efendi (v. 940/1534)
- Kılıçzâde İshak Çelebi Üskübî (v. 943/1537)
- Taşköprüzâde Ahmed Efendi (v. 968/1561)
- Kınalızâde Ali Efendi (v. 979/1572)
- Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi (v. 982/1574)
- Şeyhülislâm Kadızâde Ahmed Şemseddin Efendi (v. 988/1580)
- Zenbillizâde Fudayl Çelebi (v. 991/1583)
- Şeyhülislâm Çivizâde Mehmed Çelebi (v. 995/1587)
- Mehmed Suûdî Efendi (v. 999/1591)
- Şeyhülislâm Abdülkadir Şeyhî Efendi (v. 1002/1594).

3.3.3. Tetimme Medreseleri

Sahn medreselerinin arka tarafında onlardan dar bir sokakla ayrılan Tetimme Medreseleri tamamlayıcı medreseler olarak bulunurlardı. Sahn medreseleri gibi dörderden sekiz adettir. Sahn medreselerinde okuyacak talebeleri hazırlamak bu medreselerin başlıca görevleriydi. Tetimmeler'in bir diğer adı Musıla-i Sahn; Sahn'a götüren manasında

³⁵⁵ <https://www.fatihkulliyesimedreseleri.com/wp-content/uploads/dosya/fatih-sahniseman-medresesi.pdf>, Görüntülenme: 9 Kasım 2020.

kullanılmıştır. 76 odası bulunurdu ve yaklaşık 600 talebe (suhte) bu medreselerde eğitim görürlerdi.³⁵⁶

1928 yılında Fevzi Paşa Caddesi'nin yapımı aşamasında Akdeniz cihetindeki Tetimme Medreseleri yıkılmıştır. Karadeniz cihetindekiler nispeten mevcut olmakla birlikte, eski durumlarını tamamen kaybetmişler ve birleştirilmişlerdir.³⁵⁷ Bir bölümünde bugün Şeyhülislam Hayri Efendi İlkokulu bulunmaktadır.

3.3.4. Kütüphane

Kütüphane konusu Fatih Külliyesi elemanlarında üzerinde ittifak edilemeyen meselelerden biridir. Süheyl Ünver Fatih Külliyesi'nde birden fazla kütüphane bulunduğunu söylemektedir. Bunları dört kategoride sıralamaktadır. Bunlar; cami içindeki kütüphaneler, ayrı bir binada Sahn-ı Seman Kütüphanesi, Medreselerin hususi kütüphaneleri, Sultan I. Mahmud'un kurduğu müstakil kütüphanedir. Kaynak olarak, Tacü't Tevarih, Cizyedar Tarihi ve Fatih Vakfıyesi'ni delil göstermektedir.³⁵⁸

Bu bilgilere göre cami içinde mihrabın iki yanındaki dolaplarda muhafaza edilen kitaplar vardır. Camiye kitap bağışlayan kişiler de hayli çoktur. Bir Türkçe vakfiyede Malta Çarşısı'na yakın olan Ayakkurşunlu Medresesi önünde bir kitap mahzeni olduğunu ifade edilmektedir. Ünver'e göre bu mahzenin müstakil bir kütüphane mi, bir kitap deposu mu yoksa medrese odalarından birine bir gönderme mi olduğu şüphelidir. Medreselere gelince, Fatih devrinde yazılan Arapça bir vakfiyede dört medresenin her birinde kitapları muhafaza etmekle yükümlü dört hafız-ı kütüb atandığını söylemektedir. Sultan I. Mahmud'un yaptırdığı kütüphane caminin ön duvarına bitişiktir ve 1742 yılında kurulmuştur. Kitapların cümlesi buraya taşınmıştır. Ünver'e göre bu kütüphane 1765 depreminde yıkıldıktan sonra aynı yerinde tekrar inşa edilmiştir.³⁵⁹

³⁵⁶ Unan, s.66,67.

³⁵⁷ Unan, s.68.

³⁵⁸ A. Süheyl Ünver, **İstanbul Risaleleri**, İsmail Kara (haz.), İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2. Basım, 2015, Cilt.1, s.209-210.

³⁵⁹ Ünver, Cilt.1, s.210-215.

Fatih Kütüphanesi'ndeki akli ve nakli ilimler muhtevalı 5451 kitap listesini Süheyl Ünver yayımlamıştır.³⁶⁰

Kütüphane No.	Bahsi	Kütüphane No.	Bahsi
1-23	Mushaflar	3430-3436	Havas, Remil, Cifır, Tılsımlar
24-31	Semavi Kitaplar	3437-3448	Hesap ve Hendese
32-73	Kıraat	3449-3522	Siyaset ve Ahlâk
74-657	Tefsir	3523-3647	Tıp
658-672	Usul-u hadis	3648-3656	Ta'bir
673-1218	Hadisler	3657-4156	Edebiyat, Muhazarat, Divanlar, İnşa
1219-1467	Usul-u fıkıh	4157-4181	Siyer ve Tarihler
2259-2495	Fetvalar	4182-4525	Tevarih-i Tabiiye
2496-2541	Feraiz	4526-4690	Meani ve Beyan
2542-2896	Tasavvuf ve Mev'iza	4691-4756	Âdâb ve Va'z ve İsti'are
2897-3169	Akaid ve Kelâm	4757-4833	Sarf
3170-3227	Hikemiyat	4834-5151	Nahiv
3228-3383	Mantık	5152-5291	Türkçe, Arapça ve Farisîce Lügatler

³⁶⁰ Ünver, Cilt.1, s.215-216.

3384-3415	Hey'et ve Coğrafya	5292-5451	Fen Mecmuaları
3416-3429	Nucum ve Ahkâm		

Tablo 2: Süheyl Ünver'in Yayımladığı Fatih Kütüphanesi Kitap Listesi
Kaynak: A. Süheyl Ünver, İstanbul Risaleleri, Cilt.1.

Fahri Unan ise Ünver'in verdiği bazı bilgileri tashih eder. Unan'a göre; başlangıçta Sahn Medreseleri'nde bir miktar kitap bulunmuştur. Dört hafız-ı kütüb bu kitapların muhafazasından mesul iseler de, bunlara kütüphane demek tartışılabilir. II. Bayezid vakfiyeleri yeniden düzenlemiş ve dört medresede bulunan kitapları, diğer medrese talebelerinin de rahatça faydalanabilmeleri için camiye getirtmiştir. Cami içindeki kitapların künyelerinin birçoğunda hangi medreseye ait oldukları belirtilmiştir. Medrese ve cami kütüphanelerindeki kitaplar aynı kitaplardır. Kitap mahzeni mevzusunda ise, bazı vakfiyelerde konu geçse de, Osman Ergin de bu yapının metruk ve harap halde 1938 yılında gördüğünü iddia etse de, Unan bu düşüncüyü tereddüt ile karşılamıştır. Muhasebe defterlerinden buranın giderlerinden ve elemanlarından bahsedilmemiş olması Unan'ı şüphelendirmiştir. Fahri Unan'a göre vakfiyeler, olması umulan bir kütüphane binasını temenni etmiş olması mümkündür.³⁶¹

Kaynaklar kurulan Fatih Kütüphanesi'nden sadece talebe ve ulemanın değil, semt sakinlerinin ve isteyen herkesin faydalanabildiğini aktarmaktadır. Fatih Kütüphanesi uzun süre yaklaşık 5500 cilt eseri muhafaza etse de Cumhuriyet döneminde pey der pey kitaplar Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakil edilmişlerdir. Kütüphane binası bugün, zarif bir toplantı odası şeklinde düzenlenmiştir. Zaman zaman cami hocaları buralarda talebelere dersler vermekte ve toplantılar yapmaktadırlar. Bugün kütüphane binası sınırlı talebe, cami hocaları, müftülük ve diyanet personelinin kullanımına açıktır.

³⁶¹ Unan, s.68-76.

3.3.5. Tabhane

Külliyenin önemli bir bölümü kible cihetinde toplanmış bulunan ve imaret adı da verilen tabhane, aşhane, kervansaray-ahır ve bunların müstemilatların bulunduğu yerdir. İmaret kelimesinin aynı zamanda aşhane içinde kullanıldığı önceden açıklanmıştı. Hatta Türkçe vakfiyede caminin güney cephesine “iki âli imaret” yapıldığı bunların darü’ş-şifa ve tabhanenin de içinde bulunduğu imaret olduğu söylenir. Buradan çıkan sonuca göre imaret kelimesi diğer birimlerin yerlerine de kullanılmıştır.³⁶² Bu bölgede tabhane ve aşhane ayakta duruyor olsa da, kervansaray, ahırlar ve diğer eklentiler yok olmuştur. Kervansarayın bulunduğu yere Fatih Askeri Rüştüyesi yapılmış olup³⁶³ bugün Fatih İmam Hatip Ortaokulu olarak kullanılmaktadır. Bugün aşhane binası da büyük ölçüde harap haldedir.³⁶⁴

Tabhane binasının bugün 14 odasının olduğu görülmektedir. Girişin iki köşesinde iki mutfak, odalar arasında bir mahzen ve giriş kısmında idareci odaları bulunmaktadır. İkişer kubbeli eyvanlar ile 20 kubbeli revakı bulunmaktadır. Tabhane mana olarak güç ve kuvvet evi anlamına gelmektedir. Uzun yolculuktan gelenler ile hastaların nekâhet dönemlerini atlatana kadar burada kaldıkları bilinmektedir.³⁶⁵

Vakfiye ve muhasebe defterlerinin gösterdiğine göre tabhanede konaklayan misafirlerin üç gün boyunca yiyecek, içecek, temizlik, hayvanlarının bakımı gibi ihtiyaçlarına cevap verilirdi.³⁶⁶ Konaklama üç gün sürerdi. Gelecek diğer misafirlere yer açılması sebebiyle bu süre kısa tutulmuş, daha uzun kalacaklara hanlara yerleştirilmiştir.³⁶⁷

Fahri Unan tabhane binasının Fatih’in Eski Eserlerini İhya ve Koruma Derneği’nce Kur’an Kursu ve öğrenci yurdu olarak kullanılmak üzere tahsis edildiğini söylemektedir.³⁶⁸ Bugünde aynı şekilde kullanılmaya devam etmektedir.

³⁶² Günüş, Cilt.1, s.180.

³⁶³ Ünver, Cilt.1, s.205.

³⁶⁴ Günüş, Cilt.1, s.181.

³⁶⁵ Unan, s.88.

³⁶⁶ Günüş, Cilt.1, s.181.

³⁶⁷ Ünver, Cilt.1, s.206.

³⁶⁸ Unan, s.88.

3.3.6. Darü's-şifa

Külliyenin cami ve medreselerden sonra gelen en önemli birimleri tabhane ile birlikte Darü's-şifa'dır. İstanbul'daki ilk sıhhi bina olan Darü's-şifa, Süleymaniye Tıp Medresesi'nin açılmasına kadar payitahtın tabip ihtiyacını karşılamak üzere faaliyet göstermiştir.³⁶⁹ Caminin kible tarafında, tabhanenin simetriğindedir. Bugün Darü's-şifadan hiçbir iz bulunmaz ve yerinde 4-5 katlı apartmanlar bulunmaktadır. Süheyl Ünver bu müteaddit sokaklı mahallede evlerin bahçe aralarında ve yol kenarlarında Darü's-şifa'dan kalma duvar parçalarının bulunduğundan bahsetmektedir.³⁷⁰ Gönül Güreşsever Cantay'da 1970'li yıllara kadar bu kalıntıların görülebildiğinden bahsetmektedir.³⁷¹ Faal olduğu zaman diliminde Darü's-şifa, hem bir sağlık müessesesi olarak, Osmanlı halkına tedavi ve sağlık hizmeti vermekte hem de tıp eğitimi vermekteydi.

Osmanlı-Türk medrese planına uygun şekilde inşa edilen bina, *sekiz köşeli bir kasnağa sahip büyük bir kubbeyle örtük kübik bir yapı olarak tanımlanır ve ortası açık avlulu olup etrafında hücreler*"³⁷² bulunmaktadır. 1509 yılı depreminde kubbesi yıkılmış ve tekrar yapılmıştır. 1765 yılı depreminde ise zarar görüp görmediğine dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Hamamının, mescidinin, yemekhanesinin olduğu; eczacılar, ilaçların muhafazası ile vazifeli görevlilerin bulunduğu ve ilaçların saklanacağı bir mahzene sahip olduğu bilinmektedir.³⁷³ Mescitten camiye kadar gidemeyecek hastalar ile çalışma vakitlerinde hastahane personelleri faydalanmaktaydı.

Darü's-şifa tıp eğitimi vermenin yanında hastanın tedavisi bakımı ilacı ve beslenmesinden de sorumluydu. Vakıfname şartlarına göre eğer yeterli bilgi ve donanıma sahipse her dinden ve ırktan hekim bulunabilecektir. Ayrıca Darü's-şifa'da ilaç hazırlayan eczacılarda vardı. Haftada bir gün evinde bakıma muhtaç ve gücü yetmeyenlere tedavi hizmeti götürülüyordu ve bunlar için ücret ayrılmıştı.

³⁶⁹ Unan, s.76.

³⁷⁰ Ünver, Cilt.1, s.204.

³⁷¹ Gönül Güreşsever Cantay, "Fatih Darüşşifası'nın Han'a Dönüştürülme Teşebbüsü", **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Sayı.4, Yıl.2014, s.2.

³⁷² Günüş, Cilt.1, s.185.

³⁷³ Unan, s.78.

Her çeşit hastalığın yatırılarak yahut ayakta tedavi şeklinde tedavi edildiği, fakir halka ücretsiz tedavi hizmeti sunulduğu bunun yanında durumu iyi olanlardan ve yatarak hizmet görenlerden belli bir ücret alındığı bilinmektedir. Kutbüttin gibi önemli hekimler İstanbul'a getirilerek hizmet verdirilmiştir. Reisültibba olan Kutbüttin ve diğerleri gibi büyük hekimler yanında tıp şakirtleri eğitim görür ve Darü's-şifa'da bulunan ahşap bâlâhanelerde kalırlardı.³⁷⁴

3.3.7. Bâlâhâneler

Fatih Külliyesi'nin çoğu birimi taştan yapılmıştır. Bâlâhâneler kubbe kurşunları hizasına kondurulmuş ve ahşaptan imal edilmişlerdir. Bunların dört tane olduğu ve Darü's-şifada iki tane olmak üzere, aşhane ve tabhanede bulundukları bilinmektedir. Amaçları bilinmemektedir.³⁷⁵

3.3.8. Hazire

İlmiye ve kalemiye sınıflarından, tarikat mensupları ve sanatkârlardan pek çok meşhur kimsenin bulunduğu hazire Osmanlı zarafetinin tecessüm ettiği pek güzel ve sanatlı mezar taşları ile süslüdür.³⁷⁶ Sultan II. Mehmet'in eşi Gülbahar Hatun ile bir kızı da burada bulunan türbelerinde medfundur. Gazi Osman Paşa için de hazire içerisinde ayrı bir türbe inşa edilmiştir. Nakşidil Valide Sultan hazirenin biraz ilerisine büyük bir türbe ve sebil inşa ettirmiştir. Romancı Ahmed Efendi, Ali Emiri Efendi, Hattat Yesari ve adliye nazırı, tarihçi, müellif Ahmet Cevdet Paşa'nın kabri³⁷⁷ yine burada bulunmaktadır.³⁷⁸

³⁷⁴ Ünver, Cilt.1, s.204.

³⁷⁵ Ünver, s.217,218.

³⁷⁶ Bkz. Günüş, Cilt:1.

³⁷⁷ Cilt 2.

³⁷⁸ Bağlam, s. 39,40.



Tablo 3. Ahmet Cevdet Paşa'nın Hazirede Bulunan Mezar Taşı Kitabesi³⁷⁹
Kaynak: Ali Rıza Özcan, Türk Kültür ve Medeniyet Tarihinde Fatih Külliyesi, Cilt.2.

Fatih Camii Haziresi'ndeki mezar taşlarının 113'ü kadınlara, 377'si erkeklere aittir. Fatih Camii Haziresi; mezar taşlarının estetik değeri, kompozisyon güzelliği ve işçiliklerdeki ustalığı ile Osmanlı Dönemi Hazireleri arasında zirvelerden birini teşkil etmektedir. 18-20. yüzyıllardaki süsleme sanatlarının güzel örnekleri hazirede görülmektedir.³⁸⁰ Bu mezar taşlarının üzerlerinde kişinin kısa hayat hikâyesi, mesleği gibi bilgiler güzel sözlerle şairane anlatılır. Kur'an-ı Kerim'den ayetler zikredilir.

³⁷⁹

*Hüvel Baki,
Asrımızın İbn-i Kemâli idi,
Edip idi hayli eser bıraktı
Tezyin-i zat u sıfat eyledi
Takdir edüb rızasın izhâr
Allah deyû azm-i cennat eyledi
Tarihini yazan kalem kırılın
Hayfa ki terki hayât eyledi
Ahmet Cevdet Paşa vefat eyledi
Zilhicce sene 1312 yevm-i Pazâr*

³⁸⁰ Ali Rıza Özcan, **Türk Kültür ve Medeniyet Tarihinde Fatih Külliyesi 2 Hazîre**, İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2007, Cilt.2, s.24,25.

Hazire; Fatih Camii'nin kible tarafında Türbe Çorba kapıları arasında Nakşidil Valide Sultan'ın küçük külliyesini³⁸¹ de içine alan alanda kurulmuştur. Definler 1780'li tarihlerden sonra başlamıştır. Hazireye defin için padişahın izni gerekmektedir.³⁸² 1780'lerde yapılan ilk defin Nakşidil Sultan Türbesi önüne gerçekleştirilmiştir. Fatih türbesi önüne ise ilk defin, Şeyhülislam Bosnalı Mehmed Refik'in cenazesi ile gerçekleştirilmiştir. Sene 1871'e denk düşer.³⁸³

Fatih Camii Haziresi'nde Fatih Dönemi'ne ait mezar taşı bulunmamaktadır. 2003 yılında hazirenin bakım ve onarımı ile temizliği gerçekleştirilmiştir.³⁸⁴

Hazirede medfun bulunan şahıslardan ilmiye, kalemiye ve tarikat mensuplarının listesi hayli uzun olduğu için buraya alınmadı. Ancak sanatkarlar olarak ufak bir liste halinde Mehmed Esad Yesari, Yesarizade Mustafa İzzet ve Sami Efendi'yi hattatlar olarak; Musikişinas Bolahenk Mustafa Nuri Efendi'yi ve Şair Yaşar Sadi Bey'i görmekteyiz.³⁸⁵

3.3.8.1. Fatih Sultan Mehmet'in Türbesi

Fatih Sultan Mehmed 1481 yılında vefat etmiş, cenaze namazı Şeyh Ebu'l Vefa Hazretleri tarafından kıldırıldıktan sonra caminin kible tarafında defnedilmiştir. Türbesi 2. Beyazıd tarafından inşa ettirilmiştir. 1765 depreminde, 1782'de yangında harap olmuş tekrar yaptırılmıştır. 1784 yılında Sultan I. Abdülhamit tarafından tamir ettirilmiş yeni bir sanduka ve Kâbe örtüsü konulmuştur. Sultan Abdülaziz ve Sultan Reşad dönemlerinde ve 1953 yılında tamir görmüştür.³⁸⁶ Son olarak yakın zamanda bir restorasyon daha geçiren türbe, 30 Mayıs 2018 tarihinde ziyarete açılmıştır.³⁸⁷

İçinde türbenin sahibinden başka birisine ait sanduka bulunmamaktadır. Yaygın bir söylentiye göre Fatih Sultan Mehmet'in cesedi türbe altından caminin mihrabına kadar uzanan bir tünelin sonundaki mezar odasındadır. Bu iddianın hakikati bilinmemektedir.

³⁸¹ Türbe, çeşme ve sıbyan mektebini içeren yapılar 1818'de inşa edilmiştir.

³⁸² Özcan, Cilt.2. s28-32.

³⁸³ Özcan, Cilt.2, s.32,33.

³⁸⁴ Özcan, Cilt.2, s.32.

³⁸⁵ Özcan, Cilt.2, s.39.

³⁸⁶ Bağlam, Cilt.1, s.40.

³⁸⁷ <https://basin.ktb.gov.tr/TR-209322/restore-edilen-fatih-sultan-mehmet-hanin-turbesi-ziyare-.html>, Görüntülenme: 24 Ekim 2020.

Abdülhak Hamit'in Merkad-ı Fatih'i Ziyaret adlı manzumesi 1914 yılında türbeye asılmıştır.³⁸⁸

Bugünkü türbe binası ilk yapılan bina ile aynı değildir. Türbenin ilerletildiği iddiaları asılsızdır. Türbe kalıntılarının üzerine inşa edilmiştir.³⁸⁹ İlk yapının nasıl bir görünümde olduğu bugün bilinmemektedir. İlk türbede, türbedâr, cüzhan, hafız, ferraş, buhuri, gibi yüz civarında personel görev almaktadır. Barok üsluptaki türbe 10 köşelidir. Türbe kapısının sövesinde; “*Baki olan her şeyin yaratıcısı Allah'tır*” yazısı ve “*Her nefis ölümü tadıcıdır*” ayeti bulunmaktadır.³⁹⁰

Tırnovalı Amiş Efendi (Ö. 1338/1920) Fatih türbedarı olarak tanınmıştır. Şa'bâniyye tarikatının son devir şeyhlerindendir. Kabri Fatih Camii haziresindedir. Yaşadığı dönemin en parlak ilim ve irfan yıldızlarından biridir. Tasavvufî eğitimde mücâhede yolunu değil, sohbet ve telkin yolunu tercih etmiştir. Kendisine tâbi olanlardan isteği, İslâmiyet'in emirlerine uyup yasaklarından kaçındıktan sonra, sohbet ve muhabbet yolunu seçmeleridir.³⁹¹ Kendisi Fatih'in son türbedarlarındandır. Cumhuriyetle beraber türbedarlık makamı da kaldırılmıştır. Bundan sonra bazı gönüllü kişilerin eliyle türbedarlığın sürdürüldüğü bilinmektedir.

3.3.8.2. Gülbahar Hatun Türbesi

Fatih Sultan Mehmed'in eşidir. Fatih türbesinin kible cihetinde yine hazire içinde bulunmaktadır. Fatih türbesine göre daha küçük olup altı köşelidir. Hatuniye Türbesi şeklinde de bilinir. Sade görünümüyle klasik Türk mimarisi geleneğine uygun bir izlenim verir. 1765 depreminden sonra tekrar yapılmıştır. 1782 Cibali yangınından zarar görmüş tamir ettirilmiştir.³⁹²

³⁸⁸ Bağlam, Cilt.2, s.40.

³⁸⁹ Günüş, Cilt.1, s.191.

³⁹⁰ Unan, s.90,91.

³⁹¹ Öncel Demirdaş, Fatih Türbedarı Tırnovalı Ahmed Âmiş Efendi (Ö. 1338/1920) ve İrşad Metodu, Journal of Islamic 16 Research 2012, s.23.

³⁹² Günüş, Cilt.1, s.197.

3.3.8.3. Nakşidil Valide Sultan Türbesi

II. Mahmud'un annesidir. Fatih Külliyesi'nin kible cihetinde tabhanenin karşı tarafında türbe, sıbyan mektebi ve çeşmeden müteşekkil yaptırdığı bir manzume bulunmaktadır. Türbesi barok üslubun en güzel örneklerindendir.³⁹³

3.3.8.4. Gazi Osman Paşa Türbesi

Plevne'de gösterdiği başarı neticesinde Plevne Kahramanı olarak ünlenmiştir. Hazirede bulunan türbesi II. Abdülhamit tarafından Mimar Kemalettin Bey'e yaptırılmıştır. Neo-klasik üsluptadır. Türbe iç düzeni ve sanduka sadedir.³⁹⁴

3.3.9. Muvakkithane

Bugün mevcut olmayan muvakkithane başlangıçta namaz vakitlerinin belirlenmesi için çalışıyordu. Zamanla saatlerin de ayarlandığı bir yer durumuna gelmiştir. Faaliyete geçtikten sonra İstanbul'un en ehemmiyetli muvakkithanesi olmuştur.³⁹⁵ Fetihden sonra kurulan ilk muvakkithane burasıdır.³⁹⁶

Ahşap ve küçük bir yapıdır. Zaman içinde birçok tadilat geçirmiştir. Ahşap bir bina olan muvakkithane 1917'de yanmıştır ve tekrar yapılmamıştır. Şuan yeri boş olarak durmaktadır. İçindeki saatler ile levhalar Fatih Camii'nin içine nakledilmiştir.

Ebu Behram-İ Dımışkî Atlas- Minor tercümesinde “*Fazıl Ali Kuşçi bir musanna basiteyi, evkatı bilmek için vaz etti*”³⁹⁷ demektedir. Ünver'e göre Muvakkithane, caminin arka tarafında ve sıbyan mektebi cihetindeydi. Günüş, şadırvan avlusu orta kapısında avlu içinde bulunduğunu ifade etmektedir.³⁹⁸ Ayrıca caminin batı duvarında, sağ minaresinin kaidesi üzerinde Ali Kuşçu'ya ait bir güneş saati bulunmaktadır.

³⁹³ Günüş, Cilt.1, s.198.

³⁹⁴ Günüş, Cilt.1, s.205.

³⁹⁵ Unan, s.86.

³⁹⁶ Günüş, Cilt.1, s.188.

³⁹⁷ Ünver, Cilt.1, s.217.

³⁹⁸ Günüş, Cilt.1, s.189.

3.3.10. Hamam

Yeri malûm değildir. Depremden sonra hasar gördüğü ve tamir edilmediği için farklı amaçlarla kullanılmıştır. Günümüze ulaşamamıştır. Çukur Hamam'ın külliyeeye ait olma ihtimali vardır. Bugün bulunmamaktadır. Hammer'a göre külliye birimleri içinde müteaddit hamamlar vardır.³⁹⁹

3.3.11. Çarşı

Fatih vakfiyelerinde büyük çarşı şeklinde ifade edilen Kavaflar Çarşısı ya da Saraçhane Çarşısı olarak da anılan “çarşı” hayli büyük bir alanı kaplamaktaydı. Son yüzyılda dükkânlarının eksilmesine rağmen yirminci yüzyılın başlarında yangında yok olan Dülgerzade Camii'nin kible tarafında üç tane bu dönemden kalma dükkân bulunmaktaydı. Bugün ise Dülgerzade Camii'ne komşu kâgir tonozlu bir-iki dükkân hücresinin çarşının son kalıntıları oldukları sanılmaktadır.⁴⁰⁰



Şekil 15: 1940 yılı Dülgerzâde Camii'ne bitişik kâgir tonozlu bazı dükkanlar
Kaynak: Encümen Arşivi, 3951.

³⁹⁹ Ünver, Cilt.1, S.208.

⁴⁰⁰ Bağlan, Cilt.1, s.41.

3.3.12. Ahır (Kervansaray)

Deveciler hanı olarak da bilinir. 1766 depreminden sonra külliye'nin zarar görmesinden korkularak içi toprak ile doldurulmuştur. Bugün sadece duvar kalıntıları durmaktadır.⁴⁰¹ Tabhane ile aşhanenin bulunduğu geniş avlunun güneydoğu köşesinde kalmaktadır.⁴⁰² Bugünkü Fevzi Paşa Caddesi'nde bulunan PTT Binası'nın karşısında yer almaktadır. 1766 depreminden sonra külliye'nin zarar görmemesi için içi toprakla doldurulmuştur.

Vakıflar İş Hanı yapılmak üzere tonozlu kısmı 1980'li yıllarda yıkılmıştır.⁴⁰³ Bugün üzerinde Fatih İmam Hatip Kız Ortaokulu bulunmaktadır.

3.3.13. Dâru't-ta'lim

İlköğretime tahsis edilen mektep külliye'nin en küçük birimidir. İstanbul'da yapılan ilk sıbyan mektebidir. 1918 depreminde yanana kadar faaliyetini sürdürmüştür.

Vakfiyede öncelikli olarak yetim çocukların okutulması, yeterli sayı oluşmazsa başka çocukların ilave edilmesi telkin edilmiştir. Bir muallim ve bir yardımcı olarak çalışan halife bulunurdu. Kayyım ise kapıcılık ve temizlik gibi işleri yürütürdü.⁴⁰⁴

Çocuklar 5-7 yaşlarında mektebe kaydedilirdi. Yere serilen hasır veya halılar üzerine oturan çocuklar bağdaş kurarlar ve ekseriyetle Kur'an ve ilm-i hâl eğitimleri görürlerdi.⁴⁰⁵

Muallimhane, Sıbyan ve Yetimler Mektebi, Mekteb-i Ta'lim-i Kur'an, Mekteb-i Kebir gibi isimlerle anılmıştır. Kubbeli bir yapı olmakla birlikte Boyacılar Kapısı hizasındadır. Mektebin ön tarafı caminin batı cihetinde sıra kahvehanelerin bahçesidir. Evlerin arasından duvarlarının bazı parçaları görünmektedir.⁴⁰⁶

⁴⁰¹ Bağlam, Cilt.1, s.41.

⁴⁰² Günüş, Cilt.1, s.190.

⁴⁰³ Bağlam, Cilt.1, s.41.

⁴⁰⁴ Unan, s.291.

⁴⁰⁵ Unan, s.292.

⁴⁰⁶ Günüş, Cilt.1, s.198.

3.4. Külliye Açılan Cadde ve Sokaklar

Fatih Külliyesi Ali Kuşçu Mahallesi'nde kalmaktadır. Külliye saran bütün cadde ve sokaklar Ali Kuşçu Mahallesi'ne aittir. Bu kısımda Ali Kuşçu Mahallesi, cadde ve sokakları üzerinden güncel fotoğraflarla yansıtılmaya ve anlatılmaya çalışılacaktır. Böylece Fatih Külliyesi etrafında yaşanan hayat daha okunur kılınmak istenmektedir. Ali Kuşçu Mahallesi'nde yer alan ve tarihi önemi yüksek olan bazı yapılar da kısımda anlatılacaktır.

3.4.1. Hafız Ahmet Paşa Cami

Malta Çarşısı'nın devamı olan Fatih Caddesi üzerinde bulunur. Bir külliye'dir. Cami, medrese, dârülkurrâ, sebil, çeşme ve türbeden meydana gelmiştir. 1595-96 yılında Vezir Hâfız Ahmed Paşa (ö. 1613) tarafından yaptırılmıştır. Ahmed Paşa Mısır, Yemen, Bosna ve Budin beylerbeyliklerinde bulunan, kubbe veziri ve sadâret kaymakamı Hadım Ahmed Paşa'dır.⁴⁰⁷

3.4.2. Pirinççi Sinan Ağa Cami

Fetihten sonra inşa edilmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in pirinççi başı Sinan Ağa tarafından yaptırılmıştır. Yusuf Ziyapaşa Sokağı'ndadır.

3.4.3. Fatih İmam Hatip Kız Ortaokulu

1869 yılında eğitime açılan okulun bir diğer Taş Mektep'tir. Fatih Cami cenaze kapısı girişinin solundadır. Sultan Abdülaziz tarafından Askeri Rüştîye olarak yaptırılmıştır. Sadrazam Mustafa Reşit Paşa tarafından modern eğitim yapılması gayesiyle açılmıştır. Sonraki yıllar sırasıyla, Köprülü Rüştîyesi, Kız Sanat Okulu, Abdülaziz Rüştîyesi, Fatih 13. Okulu, Fatih İlkokulu, Fatih İlköğretim Okulu isimleri almıştır.⁴⁰⁸

3.4.4. Şeyhülislam Hayri Efendi İlkokulu (Ali Kuşçu)

Karadeniz Semaniye Medreseleri'nin arka paralelinde kalan bu okul tetimme medreselerinin birleştirilmesi ile günümüzde kullanılmaya devam etmektedir. Ali Kuşçu İlkokulu ile birleştirilmiştir.

⁴⁰⁷ Semavi Eyice, "Hafız Ahmed Paşa Camii ve Külliyesi", **TDV İslam Ansiklopesi**, İstanbul, 1997, C.15, s.85.

⁴⁰⁸ Hasan Suver, **Fatih'in Kültürel Mirası**, İstanbul: Fatih Belediye Başkanlığı, 2019, s.44.

3.4.5. Fatih Müftülük Binası



Şekil 16 Fatih İlçe Müftülük Binası, (Göksu Bayram Arşivi, 2020)

Bina Fatih Külliyesi içinde bulunmaktadır. Binanın Sultan İkinci Mahmut (1786-1839) tarafından 1838 yılında yaptırıldığı bilinmektedir. Başları askeri amaçlı bir karakol olarak kullanılan bina, 1985 yılından beri müftülük binası olarak kullanılmaktadır.

3.4.6. Darüşşafaka (Fatih Sultan Mehmet Uluslararası Anadolu İmam Hatip Lisesi)

Dâire-i Askeriyye ruznâmecisi Yûsuf Ziyâ Bey'in (Paşa) teşvik ve öncülüğü ile Gazi Ahmed Muhtar Paşa (sadrazam), Vidinli Tevfik Paşa, Sakızlı Ahmed Esad Paşa (sadrazam) ve Ali Nakî Efendi tarafından yaptırılmıştır. Yoksul ve geri kalmış Müslüman halk çocuklarının eğitim ve öğretimine yardımcı olmak üzere 30 Mart 1864 tarihinde Cem'iyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye adlı bir dernek tarafından açılmıştır.⁴⁰⁹ Barirori tasarımı olan bina Ohannes Amire Balyan çizimidir. Günümüzde Fatih Sultan Mehmet Uluslararası Anadolu İmam Hatip Lisesi olarak hizmet vermektedir.

⁴⁰⁹ Halis Ayhan, Hakkı Maviş, "Darüşşafaka", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994, Cilt.9, s.7.

3.4.7. Benlizade Ahmet Reşit Efendi Türbe ve Sebili

Benlizade Mekke kadılığı ve kazaskerlik görevlerinde bulunmuş bir Osmanlı devlet adamıdır. 1777 yılında türbe, sebil ve darülkurra olmak üzere, Mekke Kadısı Benlizade Kazasker Ahmet Reşit Efendi tarafından yaptırılmıştır. Benlizade'nin torunları türbenin ihyası için 1962 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne başvurmuştur. İzin verilmemiş ve 1974 yılında mülkün idaresi Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne geçirilmiştir. 1980 yılında satılmıştır ve hala metruk halde olmakla birlikte Ziraat Bankası mülkiyetindedir.⁴¹⁰ Halihazırda bir restorasyon çalışmasının başlayacağını gösteren yazılar ile etrafı çevrilmiştir. Darülkurra binası Cedid Abdurrahim Erkek Kur'an Kursu olarak kullanılmaktadır.

3.4.8. Şekerci Han

Bir rivayete göre Fatih Külliyesi'nin yapımında işçilerin konaklayacağı bir yer inşa etmek amacıyla bu han inşa edilmiştir. İki katlı olduğu bilinen binanın üstüne sonradan bir kat daha ilave edilmiştir. Mimarisinden 17. yy. dan kalma olduğu tahmin edilmektedir. Birçok ünlü simaya mihamdarlık etmiştir. Osman Kemâlî Efendi, Kandilli Rasathânesi'nin kurucusu ve ilk müdürü Fatin Gökmen Hoca, Neyzen Tevfik, Mehmet Akif Ersoy, Eşref Edip, İmam Hatiplerin kurucusu Celâleddin Ökten ve Bedüzzaman Said Nursi gibi birçok isim handa kalmıştır.⁴¹¹ Han şuan metruk halde bulunmaktadır.

3.4.9. Efdalzade Camii

Efdalzade Hamidüddin Efendi Fatih Devri müderrislerindendir. Sahn-ı Seman medreselerinde de ders vermiştir. Bir dönem İstanbul kadılığı yapmıştır. 1503'te vefat etmiş olup, mezarı Eyüp Camii Haziresi'ndedir.⁴¹² Şekerci Han'ın yanındaki dükkânların olduğu yerde bir medrese inşa ettirmiştir. Medrese günümüze özgün haliyle ulaşmamış olup hücreleri hala durmakta ve kullanılmaktadır. Aynı yerdeki cami Efdalzade ismiyle anılmaktadır. Medresenin mescidi olduğu düşünülmektedir. Yapılış tarihi 1496'dır.

⁴¹⁰ Suver, s.46.

⁴¹¹ <https://www.yenisafak.com/yenisafakpazar/seker-ci-han-yol-gecen-hani-oldu!-364614>, Görüntülenme: 2 Eylül 2020.

⁴¹² Cahit Baltacı, "Hamidüddin Efendi, Efdalzâde", TDV İslam Ansiklopedisi, 1997, Cilt.15, s.476,477.

3.4.10. Haliç Caddesi

Haliç'e inen caddedir. Dik bir şekilde kesintisiz Haliç'e iner ve geniş bir caddedir. Fatih Cami avlusunun kenarından başlar.



Şekil 17: Haliç Caddesi, (Göksu Bayram Arşivi, Kasım 2020)

3.4.11. Hattat Nazif Sokağı

Hattat Nazif 1846 yılında Rusçuk'ta doğmuştur. Hırka-i Sa'âdet Da'iresi imamlarından Hâfız Abdülahad Vahdetî Efendi'den sülûs ve nesih yazılarını meşkederek, 16 yaşında iken icâzet almıştır.



Şekil 18: Hattat Nazif Sokağı, (Göksu Bayram Arşivi, Kasım 2020)

3.4.12. İslambol Sokağı

İstanbul'un eski adlarından olduğu rivayet edilmektedir. Kostantiniyye yerine bir dönem İslambol ismi kullanılmıştır.



Şekil 19: İslambol Caddesi, Göksu Bayram Arşivi, Kasım 2020

3.4.13. Mıhçılar Caddesi

Fatih Sultan Mehmed, fetihten sonra Saraçhane’de büyük bir çarşı kurmuştur. At koşumu, eğer, nal, ip, çivi, gibi malzemelerin üretilip satıldığı bu çarşının mıhçıları yani dövme büyük çivi imal edenleri bu caddeye yakın olduklarından bu isim verilmiştir.⁴¹³



Şekil 20: Mıhçılar Caddesi, Göksu Bayram Arşivi, Kasım 2020

⁴¹³ Suver, s.47.

3.4.14. Eski Mutaflar Caddesi

Mutaf, tavaf edilen yer manasına gelir. Eski İstanbul'da kıldan dokunmuş malları üretip satan kimselerdir. Vaktiyle bu işin burada yapılmasından dolayı bu isim verilmiştir.



Şekil 21: Eski Mutaflar Caddesi, Göksu Bayram Arşivi, Kasım 2020

3.4.15. Salih Zeki Sokağı

Salih Zeki ünlü bir matematikçidir. Osmanlı Dönemi'nde yaşamıştır. Diğer adı Riyaziyeci Salih'tir. Paris'te doğup elektrik mühendisliği eğitimi görmüştür. Yurda dönünce sırasıyla Galatasaray Lisesi'ne müdür ve Darülfünun' rektör (1913) olarak atanmıştır. Fatih Haziyesi'nde yatmaktadır.⁴¹⁴



Şekil 22: Salih Zeki Sokağı, Göksu Bayram arşivi, Kasım 2020

⁴¹⁴ Suver, s.50.

3.4.16. Fahribey Sokağı

Fahri Bey Darüşşafaka Okulu'nun ilk mezunlarından ve aynı okulun dernek başkanlığını da yapmıştır. İyi yetişmiş ve kültürlü bir kimse olarak tanınmıştır. Darüşşafaka Lisesi'ne yakın bir yer olan bu sokağa ismi verilmiştir.⁴¹⁵ Posta ve telgraf konusunda uzmandır. Telefon Şirketi müdürlüğü yapmıştır.⁴¹⁶



Şekil 23: Fahribey Sokağı, Göksu Bayram Arşivi, Kasım 2020



Şekil 24: Fahri Bey'in telgraf başında bir fotoğrafı

Kaynak : <https://twitter.com/alisukrucoruk/status/1224025700203745282>, Görüntülenme: 22 Kasım 2020.

⁴¹⁵ Suver, s.52.

⁴¹⁶ <https://twitter.com/alisukrucoruk/status/1224025700203745282>, Görüntülenme: 6 Eylül 2020.

3.4.17. Daruşsafaka Caddesi

Daruşsafaka Lisesi'nin bu caddenin yanında olmasından dolayı bu isimle anılmıştır.



şekil 25: Daruşsafaka Caddesi, Göksu Bayram Arşivi, Kasım 2020

3.4.18. Mükerrir Sokağı

Ceza hukukunda “mükerrir suç” tabiri “belli şartlar dâhilinde birden fazla suça karışma ya da aynı suçu birden fazla kez işleme” anlamlarına gelmektedir. Sokağa niçin bu ismin uygun görüldüğü bilinmemektedir.



Şekil 26: Mükerrir Sokağı, Göksu Bayram arşivi, Kasım 2020

3.4.19. Yusuf Ziyapaşa Sokağı

Yusuf Ziya Paşa, 1826 yılında Aksaray Sofular'da doğmuştur. Matematik ve muhasebe üzerine uzmanlaşmış ve eser vermiştir. Darüşşafaka'nın kurucularındandır. Serasker Müsteşarlığı, Maliye Müsteşarlığı, Şura-yı Devlet Üyeliği, Orman Umum Müdürlüğü ve Maliye Nazırlığı yapmıştır. Hiç evlenmemiştir. 1882 yılında Trabzon'da vefat etmiştir. Zincirlikuyu Mezarlığı'nda medfundur.⁴¹⁷



Şekil 27: Yusuf Ziyapaşa Sokağı, Göksu Bayram arşivi, Kasım 2020

⁴¹⁷ https://www.darussafaka.org/hakkimizda/cemiyet/kurucular?gclid=EAIaIQobChMI5PuAytqt7QIVA7p3Ch2zXQ61EAAAYASAAEgIrrfD_BwE., Görüntülenme: 20 Ekim 2020.

3.4.20. Müstakimzâde Sokağı

Dedesi Mehmed Müstakim Efendi'den nispetle Müstakimzade ismiyle tanınmıştır. Devrin önemli hattat ve müelliflerindendir. Biyografik, dini, tasavvufi, edebi birçok eseri bulunmaktadır. 1719 doğumlu olup 1787 yılında vefat etmiştir.⁴¹⁸ Mezarı hocası Emin Tokadi Hazretleri'nin yanındadır.



Şekil 28: Müstakimzâde Sokağı, Göksu Bayram arşivi, Kasım 2020

⁴¹⁸ Ahmet Yılmaz, “Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin”, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006, Cilt.32, s.113-115.

3.4.21. Hacı Necipbey Sokağı

Hacı Necip Bey, arkadaşlarıyla birlikte 1918’te Ermeni çetelerinin ilerleyişini durduğu için, hatırasını yaşatmak isteyenlerce bu sokağa ismi verilmiştir.



Şekil 29: Hacı Necipbey Sokağı, Göksu Bayram arşivi, Kasım 2020

3.4.22. Malta arşısı Sokağı

Çarşının adının nereden geldiğı bilinmemektedir. Fethedilen yerlerde ki çarşılarla ve hapishanelerde volta atılan meydanlara malta denildiğı bilinmektedir.⁴¹⁹



Şekil 30: Malta arşısı Sokağı, Göksu Bayram arşivi, Kasım 2020

⁴¹⁹ Suver, s.50.

3.4.23. Eski Şifahane Sokağı

Daru's-şifa'nın olduğu bölgenin artık apartmanlarla dolu bir iskân sahası olduğu belirtilmişti. Bu bölgeden geçen sokağa şifahaneden maksatla Eski Şifahane Sokağı ismi verilmiştir.



Şekil 31: Eski Şifahane Sokağı, Göksu Bayram Arşivi, Kasım 2020

3.4.24. Taylasan Sokağı

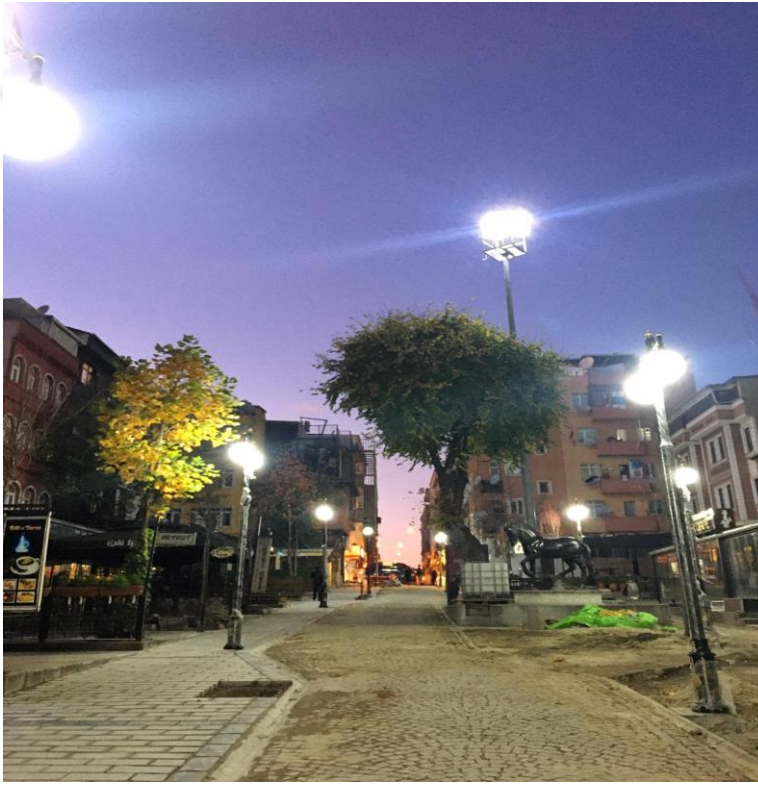
Taylasan, başa ve boyna sarılıp her ucu omuzlardan sarkıtılarak kullanılan bir atkı çeşididir.



Şekil 32: Taylasan Sokağı, Gökusu Bayram Arşivi, Kasım 2020

3.4.25. At Pazarı Meydanı Sokağı

Osmanlı Dönemi'nde bu meydanda atlar ve büyükbaş hayvanlar satılırdı. Etrafında çok sayıda ahırın olduğu söylenmektedir. Ayrıca fayton gibi at arabaları tamir edilirdi. Yakın zamana kadar oto tamircileri ile dolu köhne bir mekândı. Fatih Belediyesi'nin bu bölgeyi yenilemesi ve kafe alanı olarak hizmete açmasıyla görüntüsü oldukça değişmiştir. Genellikle muhafazakâr gençlerin vakit geçirdiği bir yer olarak bilinmektedir. Eski Kafa, Lena, Derviş Kafe, Bab-ı Yaren Kafe, Dersaadet, Beyrut gibi kafeler bulunmaktadır.



Şekil 33: At Pazarı Meydanı Sokağı, Göksu Bayram Arşivi, Kasım 2020

At Pazarı'nın külliyyeden taraf girişinde sağ köşede yığma tuğla eski bir binanın alt katında küçük bir mekân Dayılar Çay Ocağı olarak meşhurdur. Bulunduğu mahalle, Ali Kuşçu Mahallesi ile birleşmeden önce Kirmasti Mahallesi olarak bilinmektedir. 1934 yılında etraftaki esnafa güzel çay içirebilmek için Erzincan Kemaliye'den göç eden bir aile tarafından açılmıştır.⁴²⁰ Uzun yıllar Süleyman, Mehmet, Metin ve Halis isimli dört kardeş tarafından

⁴²⁰ <https://www.dunyabizim.com/gezi-mekan/o-amcalarin-elini-opup-cayini-icmedinse-h11334.html>, Görüntülenme: 22 Kasım 2020.

işletilmiştir. Genellikle üniversite öğrencilerinin, edebiyatçıların, muhafazakâr entelektüellerin uğrak mekânı olması ile bilinir. Çay ocağını işleten *amcaların*⁴²¹ tatlı sohbeti, parayı önemsememeleri, öğrenci dostu olmaları, herkesin cebinde olduğu kadar ücret bıraktığı samimi bir hava oluşturmaları dolayısıyla başta Ali Kuşçu Mahallesi insanları olmak üzere Fatihlilerde derin izler bırakmıştır. Burada memleket meselelerinden, edebiyata, Filistin meselesinden güncel siyasete ve dine kadar birçok sohbetler edilmektedir. “Dayıların Yeri” olarak bilinir.

Dayılar ile yapılan bir röportajdan; İnönü devrinde kıtlık yüzünden çayın yanında çekirdekli üzüm verildiği, sandalyelerin ata yadigârı olduğu, müşterilere hesap sorulmamasının çay ocağının anayasası olduğu gibi bilgiler elde edilmiştir. Aynı röportajda Metin Amca en çok sevdiği ziyaretçiler olarak Gönenli Mehmet Efendi, Sadreddin Yüksel Hoca ve Fatih Camii’nin eski imamlarından Baki Efendi’yi zikretmiştir.⁴²²



Şekil 34: Rahmetli Metin Amca

Kaynak: Dünyabizim, Muaz Ergü internet haberi, 22 Ekim 2012

⁴²¹ Çay ocağını işleten kardeşlere müşteriler tarafından Mehmet Amca, Metin Amca, Süleyman Amca, Halis Amca şeklinde hitap edilmektedir.

⁴²² Adem Özköse, Milat Gazetesi, Röportaj, 23.10.2011, <https://www.timeturk.com/tr/2011/10/23/dayilarin-yeri-nde-para-gecmez.html>, Görüntülenme: 22 Kasım 2020.



Şekil 35: Dayıların Yeri.

Kaynak: <https://pbs.twimg.com/media/DdMKNHFWsAE3nLD.jpg>, Görüntülenme: 22 Kasım 2020.



Şekil 36 Çay ocağının içinden bir görüntü.

Kaynak: Dünyabizim, Muaz Ergü internet haberi, 22 Ekim 2012

3.5. Külliye Üzerinden Bir Değerlendirme

İstanbul'un fethiyle birlikte Fatih Sultan Mehmed, bu kıymetli şehri hızla imar ve iskân edebilmek için önemli çalışmalara imza atmıştır. Şehir bir yandan Anadolu'nun türlü yerlerinden getirilen Müslümanlar ile iskân edilirken bir yandan da nahiye ve mahalle gibi alt idari birimlere ayrılmış ve her birimin vakıf eserleri ile imar edilmesi uygulaması ortaya çıkmıştır. Önde gelen devlet adamlarına verdiği emirlerde de vakıf eserleri inşa edilmesi gerektiğini bildirmiş ve istemiştir. Kendi beytinde de fikriyatını şu şekilde açıklamıştır: *“Hüner bir şehir inşa etmektir, reaya kalbin âbâd etmektir.”*⁴²³

Fatih Külliyesi dediğimiz yapılar topluluğu bu çalışmaların dönemin en etkili sonuçlarından. Külliye genel olarak bir eğitim kampüsü ve sağlıktan sosyal hizmetlere kadar birçok işin yürütüldüğü büyük bir kampüs olarak tanımlanabilir. Merkezinde devrin önemli bir camisi ve etrafına simetrik dizilmiş medreseler ile kible cihetindeki imaret ve darü's-şifa ve diğer birimler ile birlikte şehrin coğrafya olarak en önemli tepelerinden ve tarih boyunca en önemli merkezlerinden birine kurulmuştur. Bugün beton apartmanlar arasında tarihten bir abide şeklinde hala bölgeye hâkim duruşunu sürdürmekte ve silüette bıraktığı iz ile muhite kimlik kazandırmaktadır.

Osmanlı'da şehircilik anlayışı cami merkezlidir. Cami etrafına inşa edilen kamu binaları etrafında büyük mahalleler kurulurdu. Fatih'te de dönemin ulemasından önemli zatlar kurulan bu mahallelere yerleştirilmiştir. Bugün külliye ve çevresi tek bir mahalle olarak Ali Kuşçu Mahallesi ismiyle bilinmektedir. Caminin hemen kible cihetinde Fatih Sultan Mehmed'in türbesi yer almakta ve karşısında geniş bir hazire bulunmaktadır. Bu durum ölüm duygusunun şehir hayatından dışlanan bir olgu değil, bilakis hayatın içinde kabul edildiği izlenimini vermektedir. Bu anlayışın arkasında İslam itikadı ve tasavvuf inancı olduğu önceki bölümlerde açıklanmıştı. Fatih'in eski fotoğraflarından ve kaynaklardan edinilen bilgilere göre, mahalleler geçici bir malzeme diyebileceğimiz ahşaptan ve en fazla üç katlı konutlardan oluşuyordu. Çıkma sokaklar, cumbalı evler ile mahremiyet olgusu şehir hayatına yansıtılmıştı.

⁴²³ Ömer Lütfi Barkan, “Fatih Cami ve İmareti Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1963, s.297.

Fatih Külliyesi sunduğu hizmetler yönünden incelendiğinde, dini hizmetlerin sunulduğu önemli bir merkez olması ile yüksek tahsil seviyesinde bir eğitim merkezi olması başta gelir. Tıp eğitimi ve sağlık hizmetlerinin verildiği bir yer olması, sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya yönelik hizmetler sunması ve merkezi idare ile cemiyet arasında başlıca irtibat sağlanan yerlerden olması öneminin niteliğini açıklayıcıdır.

Fatih Camii imamaları tarih boyunca toplumun saygı duyduğu ve önemsendiği kişiler olmuşlardır. Cemiyet hayatında önemli yerleri vardır. Halk çözemediği çoğu sorununda Fatih Camii imamalarını rehber görüp danışma ihtiyacını hissetmişlerdir. Bu durum bugünde aynı şekilde devam etmektedir. Cami cemiyetin yaygın eğitim gördüğü bir yerdi. Ders halkalarında dini yönü ağırlıklı çok farklı eğitimler verilse de, en azından ilmi hal bilgilerinin öğrenilmesi ve zenginleştirilmesinde ciddi rolü olmuştur.

Medreseler cemiyete üst düzey din adamları, devlete de üst düzey devlet adamları yetiştirmiştir. Bu yüzden devlet idaresinde önemli bir rol oynamışlardır. Bu durum Sahn medreselerinde ders veren ulemanın bürokratik yönünün öne çıkmasına, eğitim gören talebenin de zamanla ilmi faaliyetler ile eser üretmekten ziyade devlet kademelerinde yükselme arzusunun öne çıkmasına neden olmuştur. Bunun en net yansımasını medreselerin faaliyette olduğu yıllarda verilen toplam eser sayılarında görmekteyiz.⁴²⁴

Darü's-şifa'da verilen tıp eğitimi ve sağlık hizmeti uzun yıllar şehirdeki diğer muadilleriyle birlikte Osmanlı toplumunun sağlık ihtiyacını karşılamıştır. İmaret kanalıyla fakir, fukara, yolcular ve kimsesizlere yeme içme, barınacak yer gibi sosyal yönü ağır basan hizmetler verilmiştir. Kütüphanelerden sadece medrese talebeleri ve hocaları değil ihtiyaç duyan herkes faydalanmıştır. Fakat kitap alımında talebeler önceliklidir. Buradaki eğitime verilen önemin bir işareti de budur.

Külliyenin diğer bir önemli özelliği de cemiyetle iletişimde oynadığı özel roldür. Medreselerde yetişen talebeler devletin önemli kademelerine yükseldikleri için buralarda zaten devletin genel politikasını sürdürmeye yönelik bir eğitim verilirdi. Buradan çıkan kişiler Anadolu'da gittikleri yerlerde yine aynı politikayı yansıtacak söylemlerde bulunurlardı. Aynı zamanda camiden yapılan vaazlarda cemiyete önemli derece tesir ederdi. Bugün bile devletin

⁴²⁴ Unan, s.356-366. "Üç yüzyıllık bir sürede tespit edilen 1200 kadar âlimden ancak 194'ü yani %16.3'ü eser verebilmiştir.

birçok önemli meseleyi Cuma hutbelerinden de cemaate duyurmayı tercih ettiği düşünülürse, iletişim kaynaklarının çok az olduğu klasik dönemlerde camilerden yapılan vaazların etkisinin çok yüksek olacağı tahmin edilebilir.

İkinci Meşrutiyetin ilanı ve 31 Mart Vakası üzerine Selanik'ten gelen Hareket Ordusu, Dolmabahçe dolaylarında küçük bir çarpışmaya girerken Sahn medreselerinin etrafı sarılarak talebelerin dışarı çıkması engellenir. Vaziyet bir hafta kadar devam eder ve ilk üç gün Fatih Camii'nde hiç namaz kılınmadığı söylenmektedir. Bu durum külliyesinin ve yetişen talebelerin etkisinin devletin gözünde ne kadar büyük olduğunun anlaşılabilmesi açısından mühimdir.

Edebiyatımızda Fatih Semti birçok yazar tarafından mekân olarak kullanılmıştır. Bu eserlerde Fatih Cami'den de sıklıkla söz edilmiştir. Bu durum göstermektedir ki Fatih sosyal hayatın mihenk noktalarından olmuştur. Mehmet Akif Ersoy'un Safahat'ında dördüncü kitap Fatih Kürsüsünde ismini taşımaktadır. Bayrampaşa manzumesi yine Fatih'te geçmektedir. Peyami Safa'nın Fatih Harbiye adlı romanı da yakın dönemin getirdiği eleştirilerle önemli romanlarından. Doğu Batı çatışması üzerine kurulmuştur. Fatih, muhafazakâr doğuyu, Harbiye ise alafranga batıyı temsil etmektedir. Fatih'te konaklar, evler; Harbiye'de apartmanlar vardır. Doğu-Batı müzikleri, sokaklara karşı caddeler, kahvehanelere karşı pastaneler gibi tezatlar üzerinden dönem okuması yapılmaktadır. Hüseyin Rahmi'nin de birçok eserinde Fatih vardır.

Günümüzde Fatih Külliyesi renkli bir içtimai hayatı devam ettirmektedir. Camii geleneksel İslami eğitimin devam ettiği yerlerden biridir. Toplanan ilim halkalarında tefsir, hadis gibi ilimler okutulmaktadır. Muhit olarak İslami yaşam tarzını benimsemiş insanların yoğunlukta olduğu bir yer olması sebebiyle camii avlusunda sık sık Filistin, Doğu Türkistan gibi ülkelerde zulme uğrayan Müslüman halklara destek mitinglerine sahne olmaktadır. Sahnı medreselerinin halen öğrenci yurdu olarak kullanılması külliye genç simalarının sıklıkla görülmesine sebep olmaktadır. Tabhane binası da halen Kuran kursu olarak faaliyet vermektedir. Bilhassa bayramlarda, kandil geceleri gibi özel günlerde külliye daha renkli bir hal almaktadır. Son zamanlarda Suriye'den yaşanan yoğun göç insan suretlerinde hatırı sayılır bir değişime sebep olmuştur.

Fatih Camii aynı zamanda birçok ünlü ismin cenaze namazına ev sahipliği yapmıştır. Bu kişiler arasında Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman gibi padişahlar, Ebussuud Efendi, Şeyh Amiş Efendi, Şeyh Muzaffer Özak, Şeyh Gönenli Mehmet Efendi ve Mahmut Esad Coşan Efendi gibi dini ve manevi büyükler, Necip Fazıl Kısakürek gibi edebiyatçıların cenazeleri Fatih Camii'nden kalkmıştır. Turgut Özal gibi siyasetçiler, Tenzile Erdoğan, Sakıp Sabancı, Vehbi Koç, Murat Göğebakan gibi daha birçok ünlü isim son yolculuklarına buradan uğurlanmışlardır. 27 Temmuz 2016'da ünlü Tarihçi Halil İnalcık Fatih Haziresi'ne defnedilmiştir.

Bugün Fatih Külliyesi ile çevreleyen mahalle incelendiğinde bir tezatlık görülmektedir. Osmanlı kimliğini yansıtan şehir dokusu hâlâ kendisini göstermeye devam ettiği halde, eskiyle zıt bir yaklaşımın eseri olarak beton ve dikey yapılaşma bütün sokak ve caddelerde muhite yeni bir silüet vermektedir.

3.6. Fatih Külliyesi Merkezli Ali Kuşçu Mahallesi Saha Araştırması

Fatih saha araştırması öncelikle Fatih Külliyesi'ni merkezine almıştır. Külliyei saran cadde ve sokaklar üzerinden mekânın insan üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Araştırmanın yapılacağı alan Ali Kuşçu Mahallesi olarak belirlenmiştir. Ali Kuşçu Mahallesi Fatih Külliyesi'nin merkezinde olduğu bir mahalledir. Saha araştırması ile Fatih Külliyesi'nin sosyal hayata nasıl etki ettiği, mukimlerin gözlerinden nasıl okunduğu, şehir hayatına nasıl katıldığı sorularına cevap aranmıştır.

Kaynak kişilerin algıladıkları ve yaşadıkları Fatih anlamlandırılmaya çalışılmış, sosyal tarih, olaylar, tasavvurlar, sorunlar ve beklentiler üzerinden aynı zamanda Fatih Semti okunmaya çalışılmıştır. Fatih Semti ve Ali Kuşçu Mahallesi yaklaşık aynı bölgeleri temsil etmektedirler. Ali Kuşçu Mahallesi; Fevzi Paşa Caddesi'ni sınır alarak kuzeyine doğru genişlerken, Fatih Semti Fevzi Paşa Caddesi'nin iki yakasını da içine almaktadır. Sorularda ve cevaplarda Fatih ve Ali Kuşçu Mahallesi sıklıkla birbirleri yerine kullanılmıştır.

Araştırma, 2020 yılının Kasım ayı içerisinde gerçekleştirilmiştir. Ali Kuşçu Mahallesi'nde ikamet etmekte olan ve rastlantısal seçilen yirmi kaynak kişi ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Kaynak kişi seçiminde Fatih'in Ali Kuşçu Mahallesi'nde uzun süredir yaşayan ve hala bu mahallede ikamet eden kişiler tercih edilmiştir. Kaynak kişilerin 16'sı erkek, 4'ü kadın kişilerdir. Yaş grupları 22 ile 71 arasında değişmektedir. Yapılan görüşmelerin en kısısı 17 dakika, en uzununu ise 1 saat 12 dakika sürmüştür. İki kişi mülakat talebimizi kabul etmemiştir. Kaynak kişilerin mesleki durumları; iki öğretim görevlisi, üç üniversite öğrencisi, üç ev hanımı, bir yurt müdürü, bir muhtar ve on esnaf olarak dağılım göstermektedir.

Pandemi döneminde gerçekleştirilen mülakatlar genellikle açık alanlarda ve çalışanların dükkânlarında sosyal mesafe ve maske kurallarına dikkat edilerek gerçekleştirilmiştir. Covid-19 salgınının yoğun bir şekilde yaşanıyor olması saha araştırmasını güçleştiren bir etki oluşturmuştur.

Diğer yandan saha araştırması yirmi kaynak kişiye ve kaynak kişilerin şahsi görüşlerine dayandığı için çıkan sonuçlardan bir genellemeye gidilmemeli ve çalışmanın yapılacak daha kapsamlı araştırmalar için bir dayanak oluşturduğu unutulmamalıdır.

3.6.1. Fatih Külliyesi'nin Şehir Hayatındaki Yeri

Fatih'teki en önemli ve en beğenilen mekânlar bütün kaynak kişilere sorulmuş ve istisnasız olarak Fatih Camii bütün kaynak kişiler tarafından en derin iz bırakan yapı olarak öne çıkarılmıştır. Cami etrafında şekillenen Osmanlı şehir yapısı bugün büyük ölçüde değişerek apartmanlar ile dolu olsa da muhafazakâr kültürel dokuyu sürdürmektedir. Kaynak kişiler camiye karşı aidiyet hissi duymakta ve çocukluktan ölüme kadar hayatın her safhasında Fatih Camii ile derin ilişkiler kurmaktadır. Görüşülen M1 kişisi;

“Ben Fatih Haziresi'nde yatan insanların mübarekliğini görerek Allah'ın, peygamberin, dinin varlığına inandım.” demiştir.

İnsanlar Fatih Camii'ni sadece mimari bir yapı olarak değil, tarihi ve manevi değeri yüksek bir yapı olarak görmektedir. Kaynak kişiler, Fatih Camii'ni görmeden yapamadıklarını ancak onu gördüklerinde kendilerini vatanlarında hissettiklerini söylemektedir.⁴²⁵

Fatih Camii çocuklar için geçmişte de günümüzde de bir oyun alanı olarak kullanılmaktadır. Çocukluğunu Fatih'te geçirmiş olan erkek kaynak kişilerin hemen hepsi, Fatih Külliyesi'nin bahçesinde top oynadıklarını söylemektedir. N1 kişisi top oynadıkları yerlerde çitlembik ağaçlarının varlığından bahsetmektedir. Karadeniz Kıraathanesi'nde kısa süreli sohbet ettiğimiz orta yaşlı kişiler, sela verildiğinde oynamayı bıraktıklarını ve cenazeden sonra dağıtılacak ikramların peşinden gittiklerini aktarmaktadırlar. Fatih Camii'nde en kötü an bile çocuklar için sevinç kaynağı olabilmektedir. Fatih Camii etrafında çok sayıda misket, kovalamaca gibi türlü oyunlar oynandığı aktarılmıştır. Bugün de külliyenin avlusu paten kayan, koşan, oynayan birçok çocuk ile doludur.

Fatih Camii aynı zamanda eğitici bir rol üstlenmiştir. Kaynak kişilerin genellikle eski Fatihliler şeklinde anlattıkları kişiler, cami etrafında dini meseleler üzerine tartışmalar yapmakta ve küçük kalabalıkları etkilemektedirler. Camide verilen vaazların kaynak kişilerin manevi hayatlarına derin tesirleri olmuştur. M2 kaynak kişisi *“cami minarelerinden duyduğum ezanlarla büyüdim”* demektedir. Külliye, Ali Kuşçu Mahallesi başta olmak üzere Fatih'i irşat eden bir vazife görmektedir. Fatih Sultan Mehmed'in benzer gayelerle inşa

⁴²⁵ H2 ve R1 kişileri, külliye ve etrafındaki sosyal hareketliliği göremediklerinde kendilerini ülkelerinden uzaklaşmış hissettiklerini belirtmişlerdir.

ettirdiği yapılar topluluğu değişen zamana ve topluma karşın aynı vazifeleri sürdürmeye devam etmektedir.

Birçok kaynak kişi, Fatih Cami'nde birçok ünlü ismin cenaze namazının kılındığını onları gördükçe hüznünlendiklerini aktarmışlardır.⁴²⁶

3.6.2. Fatih Senti'nin Şehir Kültüründeki Yeri

Ali Kuşçu Mahallesi'nde görüşme yapılan kişiler Fatih'te doğup büyümüş olan kişiler arasından seçilmişti. Bu kişilerin Fatih'le aidiyet duyguları hissetmeleri doğaldır. Fakat kaynak kişilerle yapılan mülakatlarda bu duygunun normal şartlardan çok daha yoğun yaşandığı anlaşılmıştır. Kaynak kişiler vatanım, küçük vatanım, benim yurdum gibi kelimeler kullanmışlar ve Fatih'ten uzakta yaşamayı adeta yurtdışında yaşamakla eşdeğer tutmuşlardır. Bu durum Fatih'te kamunun kullanımına açık tarihi yapıların yoğun bir şekilde varlığını sürdürmesinden kaynaklanıyor olması muhtemeldir. Çünkü birçok kaynak kişi Fatih'i çok sevmelerinin asli sebeplerini sayarken başta tarihi dokuya atıf yapmışlardır.⁴²⁷ Yine kaynak kişilerin geneli tarihi ve İslami yapıların yoğun olmasından dolayı Fatih'le manevi bir bağ kurduklarını ifade etmişlerdir.⁴²⁸ F1 kaynak kişisi “Fatih benim için İstanbul demektir” demiştir. Bu kişiler az sonra açıklanacak Fatih'te yaşamının tüm zorluklarına rağmen Fatih'ten ayrılmayı hiçbir zaman düşünmediklerini eklemişlerdir.

Fatih tarih boyunca muhafazakâr denilebilecek insanların yaşadığı bir muhit olmuştur. Bizans Dönemi'nde Havariyun Kilisesi etrafına yerleşen ruhban sınıf, fetihten sonra yerini İslam âlimlerine ve cemaatine bırakmıştır. Bugün de kaynak kişilerle yapılan görüşmeler açıkça gösteriyor ki, insanlar Fatih'te manevi bir hava teneffüs ederek hayatlarını şekillendirmişlerdir. Ali Kuşçu Mahallesi bitiminden Yavuz Selim Mahallesi ve Çarşamba senti başlamaktadır. Bu bölge Türkiye'nin türlü cemaat ve tarikatlarına ev sahipliği yapmasıyla ve kendine has dokusuyla meşhur olmuştur. Mülakatlar esnasında bazı doğrulayıcı söylemlerle karşılaşıldı.⁴²⁹ K1 kişisi; bir Müslüman için Fatih Mekke ve

⁴²⁶ F1 kişisi yakın zamanda vefat eden Burhan Kuzu ile yakın arkadaş olduğunu ve cenazenin Fatih'ten kalkmasından dolayı hüznünlendiğini belirtmiştir.

⁴²⁷ B1 kişisi tarihi seviyor oluşum Fatih'e olan bağlılığını arttıran ön önemli etken diyebilirim demiştir.

⁴²⁸ M5 kaynak kişisi.

⁴²⁹ K1 kişisi; Fatih'te açık birisi de, kapalı birisi de aynı tonda Allah'a dua ediyor demiştir. Bunu külliyeinin insana tesir eden güçlü yanına örnek olarak vermiştir.

Medine'ye girmek gibidir, diyerek duygularını ifade etmiştir. Fatih Camii'nde kılınan her vakit namaz insanda ayrı tatlar bırakıyor demiştir. H1 kişisi ise Fatih'in İslami yaşam tarzına müsait bir yer olması, kendilerini bu bölgede rahat hissediyor ve istedikleri gibi yaşama imkânı elde ediyor olmaları dolayısıyla bir aidiyet ve bağlılık taşıdıklarını ifade etmiştir.

Kaynak kişilerden A1 kişisi, Fatih'in oldukça kozmopolit olduğunu ifade ederek bunu sevdiğini anlatmıştır. Caminin kible cihetindeki sokaklarda Siirtli vatandaşlar ağırlıklı olmak üzere Doğu kökenli vatandaşların yaşadığını, Malta Çarşısı ve aşağısındaki sokaklarda Trabzonlu ve Rizeli vatandaşlar ağırlıklı olmak üzere Karadeniz kökenli vatandaşların yaşadığını anlatmıştır. Bu durum çok renkli ve çok kültürlü bir ortam oluşmasına imkân tanımıştır. A1 kişisine göre, şimdilerde gelen yoğun Suriye ağırlıklı Arap nüfus Fatih'in sosyal dokusunda önemli değişikliklere sebep olmaktadır. Bu durum ilerleyen başlıklarda açıklanacaktır.

Görüşülen kişiler Ali Kuşçu Mahallesi'nde kendileri için en değerli mimari yapılar sorusuna sırasıyla, Fatih Camii, Hafız Ahmet Paşa Camii, Sahn Medreseleri, Fatih Türbesi, eski mezar taşları ve Darüşşafaka binası gibi cevaplar vermişlerdir.

3.6.3. Fatih'in Değişen Şehir Dokusu

Ali Kuşçu Mahallesi, bütün bir Fatih Senti gibi kimlikli tarihi dokusunu oldukça kaybetmiş durumdadır. Sokak aralarında geçmişin izlerinin kovalanabileceği çok sayıda tarihi eser varlığını sürdürüyor olsa da, Fatih'te yaşayan insanların şehre attığı imzalar diyebileceğimiz sivil mimari örnekleri kaybolmuştur. Eski fotoğraflardan ve kaynaklardan anlaşıldığı üzere Fatih Senti ahşap konutları ile kendine has bir muhittir. Bugün eski sokaklar yüksek apartmanlar ile dolmuştur. Apartmanların kat sayıları arasında da bir tutarlılık gözükmemektedir. En az iki katlı yapıların bulunduğu mahallede on üç kat yüksekliğinde yapılar da mevcuttur. Sokaklar dar ve araç trafiğine açık olduğu için sorunlarla doludur. Apartmanlarda kat sayılarının yükselmesi ile birlikte insan nüfusu da oldukça artmıştır.

Görüşülen kaynak kişiler bazı sokaklarda eskiden ahşap konakların varlığından bahsetmektedirler. F1 kişisi Fahribey Sokağı dolaylarında ahşap yapı stokunun eskiden yoğun olduğunu söylemektedir. İnsan sayısının daha az olduğu herkesçe kabul edilmiştir. Malta Çarşısı son on beş yıla kadar kendine has dokusunu sürdürmüştür. Burada genellikle

muhafazakâr esnafın kaliteli gıda ürünleri satmakta olduğu ifade edilmiştir. Orta yaşlı kaynak kişiler çocukluklarında ahşap konakların çok az sayıda olduğunu, bölgenin çoktan apartmanlaşmaya başladığını söylemektedirler.⁴³⁰ Yaşları 35 ile 50 arasında değişen kaynak kişiler çocukluklarında Ali Kuşçu Mahallesi'nde çok fazla boş arsanın olduğunu söylediler. Bu arsalar da birkaç ağacın da yetişmiş olmasıyla bilhassa çocuklara oyun alanları doğmuş olmaktadır. Aynı zamanda apartmanlar az katlıdır ve çoğu küçük bir bahçeye sahiptir.⁴³¹ M1 kişisi çocukluğunda dokuztaş oynarken mermer sıkıntısı yaşanmadığı, o yıllarda çok sayıda inşaatın devam ettiğini söylemiştir. Çocukların inşaatlardan kum tepelerine atlamaları bir oyun haline gelmiştir. Anlaşıyor ki, seksenli yıllar sonrasında inşaat faaliyetleri artmış, alçak katlı apartmanlar daha yüksek katlarla yeniden inşa edilmeye başlanmıştır.

A3 kişisi daha eski zamanlarda Haliç Caddesi'nde bir at arabası durağını hatırlamaktadır. Eskiden cadde ve sokaklarda rahatlıkla oyun oynanabilmektedir. Bugün trafik ve insan kalabalığı içinde bu durum mümkün görünmemektedir. Taş sokaklar da yaşlı kaynak kişilerin hatıralarında kalan izlerdendir.⁴³²

Fatih Külliyesi avlusunda yapılan yenileme çalışması, görüşülen kaynak kişiler tarafından daha yeni olması, yolların taşların bozuk olmaması ve kısmen küçük bir meydana dönüşmesi dolayısıyla olumlu karşılanmıştır. Fakat görüşülen kişilerin tamamına yakını eskiden çok ağaç olduğunu, bu ağaçları özlediklerini, kuşların göç mevsimlerinde ağaçların kuşlarla dolduğunu, yeşilin aynı zamanda farklı bir manevi hava kattığını ifade etmişlerdir.⁴³³ N1 kişisi avlunun daha yeni olduğunu fakat ruhunu kaybetmiş olduğunu düşündüğünü aktarmıştır.

3.6.4. Fatih'te Mahalle Kültürü

Fatih uzun yıllardır hem göç alan hem de göç veren bir muhittir. Görüşülen kaynak kişilerin hepsi bu konu üzerinde sıklıkla durmuştur. Fatih'in yerli insanların göç ettiği, yerine önce yurtiçinden, yakın geçmişte de Suriyeliler olmak üzere yurtdışından yoğun göç alındığından bahsetmişlerdir. Görüşülen kaynak kişiler Fatih'in yerlileri şeklinde bahsettikleri

⁴³⁰ E1, A3, H1, R1 kaynak kişileri.

⁴³¹ M1 kişisi çocukluk dönemi Fatih'ini yüzde 20 daha yeşil hatırlamaktadır. M1 bugün 38 yaşındadır.

⁴³² Ş1 kişisi.

⁴³³ G1 kişisi.

kişiler birkaç nesildir Fatih'te yaşamış ve Fatih kültürüyle yetişmiş kimselerdir. Kaynak kişilerin tamamı bu insanları eski Fatihliler şeklinde tanımlamışlardır.⁴³⁴ Eski Fatihlilerin artık kalmadığını, son temsilcilerinin de Başakşehir gibi yeni yerleşim mekânlarına göç ettikleri anlatılmıştır.

Yakın geçmişte, bundan otuz kırk yıl öncesi Fatih'inde komşuluk ilişkilerinin yoğun olarak devam ettiği, herkesin birbirini tanıdığı, mahalle kültürünün var olduğu mülakat yapılan kişilerce sıklıkla vurgulanmıştır. Malta Çarşısı daha küçük ve az esnafla organik ürünlerin satıldığı alışveriş kültürünün olduğu, kredi kartının ve pos makinelerinin bilinçli bir şekilde kullanılmadığı bir çarşıdır. Kaynak kişiler genellikle geçmiş dönemlerini huzur kelimesiyle tarif etmişlerdir.

M1 kişisi 2000'li yıllar öncesi dairelerin sobalı olduğunu, mahallelinin birbirlerine her konuda yardımcı olduğunu söylemiştir. Akşamüstlerinde mahallede kadınlar bir köşede, erkekler bir köşede oturur, sohbetler edilir, pişirilen kek ve poğaçalar ikram edilirmiş. Zengin ve fakir kimselerin aynı sokakta oturuyor olması dikkat çekicidir. Artık eski mahalle kültürünün kalmadığı bütün kaynak kişilerince kabul edilmiştir. H1 kişisi, çok sık komşularının değiştiğini, uzun süre aynı ortamı ve duyguları paylaşmayan insanlarda tabii olarak sosyal ilişkilerin inkıtaya uğradığını ifade etmiştir. Günümüzde pandemi süreciyle birlikte sosyal hayat oldukça kopuk bir hal almıştır. Fakat üç dört katlı apartmanlarda kendi içlerinde bir birliktelik ve ahabpılık devam etmektedir.⁴³⁵

Mimariyle beraber insanların da değiştiği ifade edilmiştir.⁴³⁶ Eski Fatihlileri nasıl anlatırsınız sorusuna kaynak kişiler; dindar ve görgülü kimseler olduklarını, sözlerine riayet edildiğini, büyük ölçüde saygı duyulduğunu aktarmışlardır. Bu kişilerin tavırlarından İstanbullu oldukları belli oluyordu şeklinde ifade etmişlerdir. Eski Fatihliler sadece muhafazakâr ve mütedeyyin kimseler değildir. Seküler yaşamakla birlikte aynı hasletlerle Fatih'te yaşayan çok sayıda insan vardır.

⁴³⁴ K1 kişisi kaliteli insanların hepsi gitti demiştir.

⁴³⁵ F1 kişisi.

⁴³⁶ M2 kişisi.

3.6.5. Fatih'te Değişen Kültürel Yapı

Fatih'in kültürel yapısı göçlerle büyük ölçüde değişmiştir. Görüşülen kaynak kişiler bu konuda hem fikirdir. Bilhassa üç dönem, son yıllarda Fatih'te sosyal yapıyı büyük ölçüde değiştiren etmenlerdir. Bunlar kaynak kişiler tarafından 28 Şubat Dönemi, 1999 Depremi ve Suriye Savaşı ile başlayan Suriyeli göçü şeklinde ifade edilmiştir.

Eski dönemlerde Fatih Camii ve çevresi kafeler ve kıraathanelerden ziyade tabureler ile doludur. Kıraathaneler ve çay ocakları olmakla birlikte oturanlar ve konuşulan konular oldukça değişmiştir.

90'lı yıllar Fatih'te İslami entelektüel faaliyetlerin yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. Bilhassa Malta taraflarında İslami camiada dünyayı etkileyen cemaat ve tarikatların bulunduğu bir yerdir. Her cemaatin sohbetine erişilebildiği gibi marjinal gruplarda bulunmaktadır.⁴³⁷ Recep Tayyip Erdoğan'ın İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığını kazandığı dönemlerde Fatih'te Milli Gençlik Vakfı birçok yerde lokaller ve şubeler açmıştır. Hafta sonları bu lokallere gelen gençler ile kültürel faaliyetler yapılmıştır. M2 kişisi Muhafazakâr gençliğin Fatih'e aktığı yılları şeklinde aktarmaktadır. Gençler birçok siyasi ile aynı meclislerde bulunmakta ve sohbetler, etkinlikler düzenlenmektedir. Diğer birçok muhafazakâr toplulukta Fatih'te etkinlikler düzenlemekte ve gençler Fatih'te toplanmaktadır.⁴³⁸ M1 kişisine göre zamanla bu doku kaybolmuştur. Zenginleşen bir grup daha güvenli ve konforlu yerlere göçmüştür. Fatih'te yaşamının güçleşmesi, dışarıdan gelen yoğun göç, güvenlik sorunları ve artan fiyatlar da Fatih'ten göçü hızlandırmıştır.

Son on yılda At Pazarı denilen kafeler bölgesi Fatih'te sosyal hayatı oldukça etkilemiştir. Yeni sosyalleşme mekânları oluşturulmuştur. Yakın zamana kadar oto tamircilerin olduğu bölge belediyece yenilenerek kafelere açılmıştır. Başlangıçta muhafazakâr kafeler kurulmuştur. Buralarda kafe işlevinin yanında kitap sohbetleri yapılmakta, klasik sanat eğitimleri gibi faaliyetler düzenlenmektedir. Zamanla daha fazla kafe açılmıştır ve birçoğu nargile kafe işlevi dışında faaliyet göstermemektedir. Buralar akşamları gençlerin nargile içip maç seyrettiği ve tavla oynadığı yerler olmuştur. At heykelinin aşağısında kalan kafeler ise hala muhafazakâr kimliklerini sürdürdükleri iddiasındadırlar. Fakat görüşülen kaynak kişiler

⁴³⁷ M2 kişisi.

⁴³⁸ M1 kişisi.

gençlerin kızılı erkekli oturdukları, dini doğru yaşamadıkları, masa başında dünyayı kurtardıkları gibi eleştirilerde bulunmuşlardır.

Dayılar Çay Ocağı öteden beri Fatihlilerin oturup çay içtiği, sohbet ettiği, hatıralar biriktirdiği mekânlardan olmuştur. At Pazarı'nın camiden tarafta giriş kısmında bulunan Dayılar Çay Ocağı, sahiplerinin fiyatları hiçbir zaman arttırmaması, gelen gençleri hep dualarla uğurlaması ve belli bir samimiyet ortamını oluşturabilmeyi başarmaları ile Fatihlilerce benimsenmiştir.⁴³⁹

Bugünlerde gençler At Pazarı, Dayılar Çay Ocağı, Duvarıdibi gibi mekânlarda, caminin Cenaze Kapısı çıkışındaki çay ocağı ve kıraathanelerde yine Boyacı Kapısı çıkışında dizilmiş çay ocakları ve kıraathanelerde sosyalleşmektedir. Malta tarafında Sohbet Kıraathanesi'nde genellikle yaşlı İslamcı kesim vakit geçirmektedir. Fatih günümüzde de Türkiye'nin ve dünyanın birçok yerinden dini ilimler öğrenmek için gelen gençlerin tercih noktası olmaya devam etmektedir.

G1 kaynak kişisi cami cemaatinde bile bir bozulmanın yaşandığını, ne eski cemaatin ne de eski vaaz eden imamların bulunduğunu aktarmıştır. Camide ders kitabını yere bıraktığında “*içinde ilim var sen yüksek bir yere koy*” şeklinde uyarılar yapan yaşlı amcaların sayısının azaldığını belirtmiştir. Yine de Emin Saraç, Hafız Osman Şahin gibi hocaların Fatihlilerde özel yeri olan hocalardan olduğunu söylemiştir.

3.6.5.1. Suriyeli Göçmen ve Mülteciler Sorunu

Suriye'de 2011'de başlayıp hala devam eden savaş Türkiye başta olmak üzere birçok ülkeye yoğun bir göç dalgası yaratmıştır. Türkiye'de başta sınır şehirler ve büyükşehirlerde yoğunlaşan Suriyeli göçmenler, İstanbul'da Fatih İlçesi'nde yoğunlaşmışlardır. Ali Kuşçu Mahallesi'nde görüşme yapılan kaynak kişilerin hepsi artık Suriyeli sayısının çok fazla arttığını, kendilerini azınlık gibi hissettiklerini, bu sürecin daha fazla sürdürülebilir olmadığını aktarmışlardır.

Kaynak kişiler, göçmenlerin gelmeye başladığı ilk zamanlarda Fatihlilerin ensar-muhacir duygularıyla hareket ettiğini söylediler. Bu kişilere kucak açılmış, yardımlar

⁴³⁹ M3, M1, R2, M4 kişileri.

toplanmış, evler düzülmüştür. Mahalleli elinden geldiğince misafirperver davrandıklarını ve kucakladıklarını aktarmaktadır. H1 kişisi sekiz daireli apartmanında, altı dairede Suriyelilerin kaldığını söylemektedir.⁴⁴⁰ Suriyeliler geldikten sonra dükkân ve ev kiralari oldukça artmıştır. F1 kişisine göre Malta Çarşısı'ndaki kiralar otuz bin liralara varmaktadır. Ayrıca bazı dükkân sahipleri hava parası almaktadır. Yerli esnafın bunu karşılayabilecek gücü bulunmamaktadır. Suriyelilerin vergi, stopaj gibi gider kalemleri olmadığı için fiyat politikasını normal karşılayanlar da olmuştur.⁴⁴¹

*“Malta Çarşısı'ndaki dükkânlara otuz bin lira kira verdiklerini duyuyoruz. Evlere beş, altı bin lira ödüyorlar. Ben de aynı işi yapıyorum. Onların yaptığı harcamayı ancak altı ayda çıkarabilirim. Bu fiyatlara yetişebilmemizin imkânı kalmadı.”*⁴⁴²

Birçok kaynak kişi Suriyeliler geldikten sonra güvenlik sıkıntılarının arttığını söylemektedir. Dairelerde kayıtlı Suriyelilerin dışında çok sayıda Suriyeli kısa süreli gelip gitmektedir. Bu durum Ali Kuşçu Mahallesi'nde kaç Suriyelinin yaşadığını bilmeyi zorlaştırmaktadır. Dört kaynak kişi Suriyeliler geldikten sonra kendilerini ikinci sınıf vatandaş gibi hissettiklerini söylemektedir. Birçok idarecinin mahalleyi ziyaret ettiklerini ve taşınmamalarını istediklerini aktarmaktadırlar. Fakat ilk fırsatta bu durumda yeni yerlere göç etme hayali kurduklarını ifade etmektedirler.⁴⁴³ Bazı kaynak kişiler zaman zaman Suriyelilerle kavgaların yaşandığını, ilk zamanlarda görülmeyen olayların artmaya başladığını hatta yaralamalı sonuçların ortaya çıktığını ifade etmişlerdir.⁴⁴⁴

*“Malta Çarşısı'na vatandaşlar içinde artık Şam Çarşısı diyoruz. Çünkü biz azınlıkta kaldık.”*⁴⁴⁵ Mahalleliler kendi aralarında durumu espri haline getirirler de, çarşının isminin Şam Çarşısı yapılmak üzere değiştirilmesi noktasında resmi başvuruların da yapıldığını fakat gösterilen tepkilerden sonra bundan vazgeçildiğini aktarmışlardır.

⁴⁴⁰ H1 kişisi, öteden beri Türk Çarşısı olarak bilinen Malta Çarşısı'nda bugün en fazla on yerli esnafın kaldığını aktarmaktadır.

⁴⁴¹ M2 kişisi.

⁴⁴² N1 kişisi.

⁴⁴³ N1 kişisi.

⁴⁴⁴ A3 kişisi.

⁴⁴⁵ R1 kişisi.

3.6.5.2. Değişen Mimari Yapı ve Dayanıksız Binalar

Görüşülen kaynak kişiler Fatih'e aidiyet hissetmekte ve buradan taşınmayı genellikle istememektedir. Fakat fırsat bulsam buradan taşınırım diyen kaynak kişiler sebep olarak Suriyeliler sorunu ile birlikte Fatih'teki depreme dayanıksız yapılar sorununu ifade etmişlerdir. Deprem konusu bütün kaynak kişilerin değindiği konulardan biridir. Fatih'in en büyük sıkıntısı olarak eski binaları göstermişlerdir. Kaynak kişiler binaların çok katlı ve depreme dayanıksız olduğu konusunda hem fikirdirler.

Bazı vatandaşlar evlerini yıkıp yeniden yapmak istediklerinde altlarında tarihi eserlerin çıkması dolayısıyla sıkıntı yaşamışlardır. Bu yüzden burada yapıların dönüşümünün iktisadi olamayacağı düşüncesi hâkim görünmektedir. Ş1 kaynak kişisi devletin maliyetine bir kredi imkânı sağlaması ve yeterince takside bağlaması durumunda binaların dönüşebileceğine inanmaktadır.

A3 kaynak kişisi yolların ve kaldırımların yenilenmesi gerektiğini, dükkânlara nizam verilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Görüşülen kaynak kişiler mahallenin görünüş olarak çok değiştiğini ifade etmişlerdir. Elli yıllık bir geçmişte Ali Kuşçu Mahallesi yüksek katlı betonarme apartmanlara esir olmuş durumdadır. Kaynak kişilerin geneli hatıralarında sakladıkları az katlı, daha yeşil, daha müstakil mahalle ile özlem duygusu yaşamaktadırlar. Yaşayan kaynak kişilerin çocukluk dönemlerinde eski konakların sayısı az kalmış olsa da, mahalleli bunlar ile bağ kurabilmiştir.

3.6.6. Mahalle Sakinleri

Görüşme yapılan kaynak kişilere yeterli imkân verilirse Fatih'te neleri değiştirmek istedikleri, ne gibi icraatlar yapmak istedikleri soruları yöneltmiştir. Mahalle sakinlerinin istek ve önerileri ortaya çıkarılarak, çalışmanın yetkililere Fatih'te karar alma süreçlerinde katkıda bulunması amaçlanmıştır.

Kaynak kişiler, Suriyeli göçmen ve mülteciler konusunun taşınamaz bir hal aldığını ve değişmesi gerektiğini düşünmektedirler. Eski Fatih kültürünün geri getirilmesini hayal etmektedirler. Depreme dayanıksız binaların yenilenmesini istemektedirler. Görüşülen kaynak

kişiler alçak katlı, bahçeli ve otoparklı binalar konusunda hem fikirdir. Bazı kaynak kişiler özel olarak Türk Evi modelinin geri getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁴⁶

*“Geleneksel mimarinin daha insan merkezli ve yumuşak hatlara sahip olduğunu düşünüyorum. İnsan tabiatına en uygun çözüm bu gibi geliyor bana.”*⁴⁴⁷

M1 kişisi mahremiyet için çıkmaz sokakların yeniden düşünülmesi gerektiğini belirtmiştir. Kaynak kişiler genellikle ahşap konutların geri gelmesinden yanadır. Kaynak kişilerden ikisi artık ahşap konutların geri gelemeyeceğini, bugünün şartlarında az katlı, bahçeli yapılar inşa edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bazı kaynak kişilerin çevrelerinde görebildikleri az sayıda ahşap konakla hissi bir bağ kurdukları fark edilmiştir.

*“Ahşap konaklar çocukluğumu ve gençliğimi hatırlatıyor bana, ahşap konaklarda geçmişe ait olma hissini duyuyorum. Ahşap konaklar sanat eseridir, hiçbir şey yapamıyorsan önüne bank koyup saatlerce seyredebilirsiniz.”*⁴⁴⁸

Görüşülen kaynak kişiler yüksek katlı betonarme yapılarda oturmaktan rahatsız olduklarını ifade etmişlerdir. Yeşil alan sıkıntısı maddi ve manevi olarak insanların huzursuzluğunu arttırmaktadır. Yeteri kadar kütüphane yoktur. Ev kadınlarının sosyalleşebilecekleri ortamlar ise ancak süregiden komşuluk ilişkilerinin sağladığı imkânlar kadardır.

3.6.6.1. Ali Kuşçu Mahallesi Muhtarı

Muhtar Ferit Ayhan 1955 doğumludur. Ali Kuşçu Mahallesi’nde yaklaşık yirmi yıldır muhtar olarak görev almaktadır. Uzun yıllar muhtar olarak bu mahallede görev yapıyor olması ve 1970’ten beri ikamet ediyor olmasıyla muhite hâkim bir izlenim vermiştir. Ağrı’dan İstanbul’a göç eden bir ailede büyümüştür. Uzun yıllar Fatih’te elektrikçi olarak çalıştıktan sonra emekliye ayrılmıştır.

Yapılan mülakat diğer kaynak kişilerle yapılan görüşmeleri destekler niteliktedir. Öncelikle Sn. Ayhan’da Fatih’teki kültürel değişimden yakınmaktadır. Eski Fatihliler

⁴⁴⁶ M1 kişisi.

⁴⁴⁷ H1 kişisi.

⁴⁴⁸ K1 kişisi.

göçmüştür. Artık kimse kimseyi tanımıyordu. Mahalle muhtarı da artık kendi mahallesini tanıyamamaktadır. Değişim süreci ayak uydurulamayacak kadar hızlı ve keskindir. İnsani ilişkiler mahalleli arasında oldukça kopmuştur. Ancak üç dört kat gibi nispeten alçak sayılabilecek apartmanlarda ve aile apartmanı şeklinde tabir edilen yapılarda komşuluk ilişkileri devam etmektedir.

“Fatih benim için İstanbul’un ta kendisi demektir. Buranın tarihi ve manevi gücü beni çok etkiliyor. Suriçi sanki asırlardır yaşadığım yer. Hep buralıyım gibi hissediyorum. Sanki burada doğup büyüdüm. Başka hiçbir yerde yaşamak istemem. Buradan ayrılamam.” diyerek Fatih’e duyduğu aidiyet hissini dile getirmiştir.

Fatih Külliyesi’nin bütün mahalleli için bir toplanma mekânı olduğunu belirtmiştir. Zaten bu amaçla kullanılabilecek yerlerin sayısı yok denecek kadar azdır.

Eskiden birçok yerde ahşap konaklar hatırlamaktadır. Aynı dönem apartmanlar ve betonarme yapılar daha yoğundur. Fakat ahşap konut stoku bugünkü kadar azalmış değildir. Fatih’teki en önemli sorunlar olarak eski, yıpranmış, dayanıksız binaları görmektedir. Tarihi yapılar dışında bütün binaların yıkılıp, kültürümüze ve tarihimize uygun binaların yapılması gerektiğini söylemiştir.

“Eski yapılar bana kendi kültürümüzü ve Osmanlı’yı hatırlatıyor. Zaten Fatih İslami kimliği ile diğer semtlerden ayrılıyor. Tarihi yapılar bu kimliği destekliyordu. Yine o dokuya dönmemiz gerekiyor.”

Bir diğer ciddi sorun artan Suriyeli sayısıdır. Ali Kuşçu Mahallesi Muhtarı, Suriyeliler geldikten sonra kiraların kat kat arttığını, altı bin liradan düşük kiralı bir dükkân bulmanın mümkün olmadığını söylemiştir. Ev kiralari da benzer şekilde çok yükselmiştir. Mahallede güvenlik konusunda da sorunlar yaşanmaktadır.

3.6.7. Değerlendirme

Fatih’te kültürel yapı ve şehir dokusunda hızlı değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler Fatihlilerde çeşitli sarsıntılara sebep olmuş, şehir ile aidiyetin zayıflamasına, bazen kopmasına yol açmıştır. Nihayetinde Fatih’in yerli insanları çareyi göç etmekte bulmuştur. Fatih’te

yaşayan insanlar arasında iletişimin ve birlikteliğin koptuğu fark edilmiştir. Hala yaşamaya devam eden Fatihliler ile göç edenler ortak organizasyonlarda buluşmamaktadır. Birlikteliği sağlayacak bir sivil toplum yapılanması görülmemiştir.

Suriyeli göçmenlerin durumu Fatihlilerce olumsuz karşılanmakta, bölgede göç planlamasına gidilmesi gerekmektedir. Sürecin bu şekilde devam etmesi daha büyük sorunları beraberinde getirmesi muhtemeldir.

Depreme dayanıksız yapılar sorunu İstanbul için hayatidir. Fatih'te binaların depreme dayanıklı hale getirilmesi için gerekli çalışmaların acilen başlatılması gerekmektedir.

Fatihliler iki üç katlı, bahçeli, otopark sorunu olmayan yerlerde yaşamak istemektedirler. Aynı zamanda geçmişin ahşap konakları ile hissi bağ devam etmektedir. Yeni yapılarda bu durumun dikkate alınması, hem kaybolan şehir dokusunun yeniden kazanılması için hem de Fatih'te insanların daha mutlu ve sağlıklı yaşamaları için önemlidir.

Çok katlı yapılar terk edilmelidir. Türk Evi modeli yeniden örnek alınmalı bunun üzerinden politikalar geliştirilmelidir. Mahallelinin mahremi denebilecek noktalar üretilmeli, mahallelinin sosyal dayanışması ve birlikte yaşama kültürünü arttıracak çözümler üretilmelidir.

Görüşme yapılan kaynak kişiler, kadınlar ve çocuklar için mekânlar, yeşil alan ve parklar istemektedirler. Yaz kış mahallelinin buluşabileceği mekânlar üretilmelidir. Yeşil alanlara ulaşabilmek için Fatihliler için en yakın çözüm Çukur Bostan ve Edirnekapi Mezarlığı olarak görülmektedir ki bu durum hayli yetersizdir.

Asırlardır Fatih'te oluşan nevi şahsına münhasır doku korunmaya çalışılmalıdır. Bozulmaları giderecek tedbirler acilen alınmalıdır.

4. SONUÇ

Bu çalışmada Fatih Külliyesi onu saran cadde ve sokaklarla birlikte tarihi süreç içerisinde incelenmiş, mekânın şehir hayatına nasıl katıldığı, tarih boyunca şehirli tarafından ne şekilde kullanıldığı ve bugün yaşayanlar açısından nerede konumlandığı sorusuna cevap aranmıştır. Fatih Külliyesi'ni merkezine alan bir mekân okuması gerçekleştirilmiş ve külliye kuşatan cadde ve sokaklar Ali Kuşçu Mahallesi ile sınırlandırılarak saha araştırmasına konu edilmiştir. Fatih Külliyesi tarih boyunca üstlendiği vazifelerin bir kısmını günümüzde de yerine getiriyor olsa da, külliye bazı birimleri tarih içinde tamamen yok olmuş, mevcudiyetini devam ettiren kimi birimler ise eski vazifelerini üstlenmekten uzak bırakılmıştır. Fatih Külliyesi bütün ihtişamı ile şehir hayatında hâlâ önemli bir yere sahiptir. Kuruluşundan beri dini öğretinin halk kitlelerine ulaşmasında ve Fatih Semsî'nin muhafazakâr bir kimliğe bürünmesinde önemli rolü olmuştur. Günümüzde İslami değerler ile yaşamayı tercih eden birçok kimse Fatih'te yaşamayı kendisine yakın bulmakta ve tercih etmektedir. Fakat değişen şehir dokusu ve kültürel yapı beraberinde birçok sorunu gündeme getirmekte ve özellikle artan Suriyeli göçmen sayısı ile depreme dayanıksız yapılar stoku Fatih'te yaşamayı güçleştiren nedenlerin başında gelmektedir.

İstanbul'un fethiyle birlikte şehir yeniden imar ve iskân edilmeye tabi tutulmuştur. Fatih Sultan Mehmed, yeni payitahta özel ilgi göstermiş, şehirleşmeyle bizzat alâkadar olmuştur. Şehir hızlı bir şekilde İslam şehri hüviyetine bürünmüştür. Birçok farklı şehirden âlimler ve din bilginleri getirilip, külliye etrafındaki mahallelere yerleştirilmiştir. Yeni bir şehirleşme anlayışı mekâna hâkim olmuştur. Fatih bölgesi yirminci yüzyılın başlarına kadar klasik Osmanlı şehir görüntüsünü büyük ölçüde devam ettirmiştir.

Modern dünyada son iki yüzyıldır yaşanan değişimler İslam şehirlerinin mekân yapısını oldukça etkilemiştir. Batılılaşma, modernleşme, dünya ekonomik sisteminde yaşanan değişime ayak uydurma ve sistemle bütünleşme gibi etkenler şehirlerin kimliksiz, ruhsuz, şahsiyetsiz bir hâl almasına neden olmuştur. Ticaret sistemi ile yaşanan bütünleşme şehirlerin kurucu unsurlarını bile değiştirmiştir. Alışveriş merkezleri ile eski pazar ve çarşı anlayışı değişmiştir. Çok yönlü faaliyetlere ev

sahipliği yapan camiler dini faaliyetlerle sınırlanmıştır. Şehirlerde gelişmişlik düzeyi ve ekonomik farklılıklar dolayısıyla sosyal bölünmüşlük çok fazlalaşmıştır. Mezarlıklar asrileşerek şehir hayatından çıkarılmış ve uzak bölgelere itilmiştir. İnşada doğal malzeme kullanımı terkedilmiş, betonarme çok katlı, büyük kütleli yapılar her yeri sarmıştır. Binaların iklim, coğrafya, yöre kültürü ile gösterdiği uyumluluk terkedilmiş, birbirinin benzeri konutlar çok farklı coğrafyalarda yükseltilmeye başlanmıştır. Mahremiyet olgusu yeni inşa edilen yerleşim alanlarında ve konutlarda göz ardı edilmiştir. Geniş alanlar açarak apartmanları arttırma politikası bugünün genel teamülü olmuştur. Modernleşen şehirler insani ölçekte tasarlanma yönünden sorunlar yaşamaktadır. Otomobil yolları kendi kurallarını dayatmaktadır. Mevcut şehir mekânları dokusuna aykırı olarak daralıp genişlemekte ve kimi zaman parçalanmaktadır. Şehirlerdeki değişim ve dönüşüm süreklilik arz etmektedir. Göç hareketleri yoğun olarak yaşanmaktadır. Son yıllara damga vuran savaşlar göç hareketlerini hızlandırmıştır.

İstanbul yaşanan değişim ve dönüşümlerden en fazla etkilenmiş şehirlerden biridir. Bu çalışmada İstanbul'un fetihten günümüze şehir mekânında yaşadığı değişim incelenmiştir. Denilebilir ki her dönem İstanbul'u bir öncekinin üzerine kurulmuştur. İstanbul şehir mirasını koruyabilmeyi hiçbir dönem başaramamıştır. Dünyanın değişen şartlarına ayak uydurulmaya çalışılmış fakat mekânda süreklilik ve koruma duygusu göz ardı edilmiştir. Geldiğimiz noktada İstanbul, herhangi bir kültürü, felsefeyi ve inancı yansıtmaktan çok öte, kadim geçmişin izlerini hunharca tahrip ederek yeniden ve yeniden inşa edilen bir şehir izlenimi vermektedir. Fakat bu kez, ortaya çıkan şehrin, insana ve insanlık mirasına söyleyebilecek özgün bir sözünün olduğunu iddia edebilmek pek güçtür. Cumhuriyet sonrası İstanbul'da yapılaşma eğilimi ana hatları itibarıyla dikey yönlü olmuş ve apartmanlar şehrin silüetini tamamıyla kaplamışlardır. Fakat apartmanlaşmada herhangi bir estetik kaygının güdülmediği sarihtir.

Şehrin yapılaşmasına etki eden ana sebepler göçlere bağlı aşırı nüfus artışı, şehri planlama faaliyetleri ve küresel ilişki ağlarının getirdiği durumlar olarak sayılabilir. Bu noktada kentsel koruma sorunu ciddiyet kazanmış fakat başarılı olunamamıştır. Planlama ve koruma planlarındaki eksiklikler, imar değişikliklerinin olumsuz etkileri,

çok başlı şehir yönetimi ve kültürel miras uygulamaları, yeni şehir alanları oluşturulurken estetik ve kültürel kaygının gözetilmemesi, koruma amaçlı üst politikaların eksikliği, toplumda şehirli bilincinin ve şehir aidiyetinin yerleşmemesi, restorasyonların yüksek maliyette olması ve yapılan restorasyonların kalitesinin düşüklüğü koruma konusunda başarı sağlanamaması sorununun ana sebepleridir.

Bu alışmada Fatih Kllyesi bütün birimleri ile tarihi süreçte incelenmiştir. Kllye; cami, medreseler, daru'ř-şifa, tabhane, kervansaray, aşhane, hazire, kütüphane, balāhaneler, muvakkıthane, hamam, arşı ve daru't-talim'den oluşmaktadır. Caminin hemen kible cihetinde Fatih Sultan Mehmed'in türbesi yer almakta ve karşısında geniş bir hazire bulunmaktadır. Bu durum ölüm duygusunun şehir hayatından dışlanan bir olgu değil, bilakis hayatın içinde kabul edildiği izlenimini vermektedir. Bu anlayışın arkasında İşlam itikadı ve tasavvuf anlayışı bulunmaktadır.

Fatih Kllyesi sunduğu hizmetler yönünden incelendiğinde, dini hizmetlerin sunulduğu önemli bir merkez olması ile yüksek tahsil seviyesinde bir eğitim merkezi olması en başta gelir. Tıp eğitimi ve sağlık hizmetlerinin verildiği bir yer olması, sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya yönelik hizmetler sunması ve merkezi idare ile cemiyet arasında başlıca irtibat sağlanan yerlerden olması öneminin niteliğini açıklayıcıdır.

Fatih Camii imamları tarih boyunca toplumun saygı duyduğu ve önemsediği kişiler olmuşlardır. Cemiyet hayatında önemli yerleri vardır. Halk çözemediği çoğu sorununda Fatih Camii imamlarını rehber görüp, onlara danışma ihtiyaını hissetmişlerdir. Bu durum bugünde aynı şekilde devam etmektedir.

Medreseler cemiyete üst düzey din adamları, devlete de üst düzey devlet adamları yetiştirmiştir. Bu yüzden devlet idaresinde önemli bir rol oynamışlardır. Bu durum Sahn medreselerinde ders veren ulemanın bürokratik yönünü ne çıkmasına, eğitim gören talebenin de zamanla ilmi faaliyetler ile eser üretmekten ziyade devlet kademelerinde yükselme arzusunun ne çıkmasına neden olmuştur. Bunun en net yansımasını medreselerin faaliyette olduğu yıllarda verilen toplam eser sayılarında görmekteyiz.

Darü's-şifa'da verilen tıp eğitimi ve sağlık hizmeti uzun yıllar şehirdeki diğer muadilleriyle birlikte Osmanlı toplumunun sağlık ihtiyacını karşılamıştır. İmaret kanalıyla fakir, fukara, yolcular ve kimsesizlere yeme içme, barınacak yer gibi sosyal yönü ağır basan hizmetler verilmiştir. Kütüphanelerden sadece medrese talebeleri ve hocaları değil ihtiyaç duyan herkes faydalanmıştır. Fakat kitap alımında talebeler önceliklidir. Burada eğitime verilen önemin bir işareti de budur.

Günümüzde Fatih Külliyesi renkli bir içtimai hayatı devam ettirmektedir. Cami geleneksel İslami eğitimin devam ettiği yerlerden biridir. Toplanan ilim halkalarında tefsir, hadis, fıkıh gibi ilimler okutulmaktadır. Muhit olarak İslami yaşam tarzını benimsemiş insanların yoğunlukta olduğu bir yer olması sebebiyle cami avlusunda sık sık Filistin, Doğu Türkistan gibi ülkelerde zulme uğrayan Müslüman halklara destek mitinglerine sahne olmaktadır. Sahn medreselerinin halen öğrenci yurdu olarak kullanılması külliye genç simaların sıklıkla görülmesine sebep olmaktadır. Külliye bilhassa bayramlarda, kandil geceleri gibi özel günlerde daha renkli bir hâl almaktadır. Son zamanlarda Suriye'den yaşanan yoğun göç insan suretlerinde hatırı sayılır bir değişime sebep olmuştur.

Bugün Fatih Külliyesi ile külliye çevreleyen Ali Kuşçu Mahallesi incelendiğinde bir tezatlık dikkate çarpmaktadır. Osmanlı kimliğini yansıtan şehir dokusu halen kendisini göstermeye devam etse de, eskiyle zıt bir yaklaşımın eseri olarak beton ve dikey yapılaşma bütün sokak ve caddelerde muhite yeni bir silüet vermektedir. Osmanlı'dan kalma kamuya dönük tarihi mimari yapılar duruyorsa da, tarihi ahşap konut mimarisi Ali Kuşçu Mahallesi'nde tükenme noktasına gelmiştir.

Ali Kuşçu Mahallesi'nde yaşayan ve rastgele seçilmiş yirmi kaynak kişisi ile yapılan yarı yapılandırılmış mülakat görüşmeleri de benzer sonuçları ortaya çıkarmıştır. Çıkan sonuçlara göre; Ali Kuşçu Mahallesi özelinde Fatih Semti büyük bir değişim ve dönüşüm süreci geçirmekte ve sürece ayak uyduramamaktadır.

Fatih'te kültürel yapı ve şehir dokusunda hızlı değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler Fatihlilerde çeşitli sarsıntılara sebep olmuş, şehir ile aidiyetin zayıflamasına, bazen kopmasına yol açmıştır. Nihayetinde Fatih'in yerli insanları çareyi göç etmekte

bulmuştur. Fatih'te yaşayan insanlar arasında iletişimin ve birlikteliğin koptuğu fark edilmiştir. Halen yaşamaya devam eden Fatihliler ile göç edenler ortak organizasyonlarda buluşmamaktadır. Görüşme yapılan kişiler eski Fatihlilerin artık kalmadığından, eski sosyal ilişkilerin ve kültürün devamlılığının sağlanamadığından şikâyet etmektedirler. Mekânda görülen süreklilik, insan unsurundaki birikim ve kültürün devamlı aktarımı kendine has insan tipinin oluşmasına etki etmektedir. Fatih'te uzun yıllar “Fatihli” denebilecek bir insan unsuru oluşmuştur. Yaşanan yoğun göç neticesinde bu insanlar Fatih'ten göç etmişlerdir. Fatih, öncelikle Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinden yerli göç almıştır. Suriye Savaşı ile birlikte sürekli artan Suriyeli göçü başlamıştır.

Suriyeli göçmenlerin ve mültecilerin durumu Fatihlilerce olumsuz karşılanmakta, bölgede acilen göç planlamasına gidilmesi gerekmektedir. Sürecin bu şekilde devam etmesi daha büyük sorunları beraberinde getirmesi muhtemeldir. Görüşme yapılan kaynak kişiler, sürecin daha fazla taşınmadığını, başlangıçta kucak açılan ve savaş mağduru olarak görülen Suriyelilerle kavgaların ve güvenlik sorununun giderek arttığını aktarmaktadırlar. Yaşanan yoğun göçün bir neticesi olarak dükkân ve daire kira fiyatları en az beş kat artmış durumdadır. Yükselen fiyatlar Fatihlilere taşıyamayacakları bir yük yüklemektedir.

Depreme dayanıksız yapılar sorunu İstanbul için hayati bir sorun olmaya devam etmektedir. Fatih'te binaların depreme dayanıklı hale getirilmesi için gerekli çalışmaların acilen başlatılması gerekmektedir. Gelir düzeyi düşük olan kesimleri de içine alacak kapsamlı bir çalışma yapılması önemlidir. Saha araştırmasında, görüşülen kişilerin Fatih'e duydukları aidiyet duygusunu deprem ve göç konularının azalttığı görülmektedir. Buna rağmen Ali Kuşçu Mahallesi'nde yaşayan kişilerde şehirlilik ve aidiyet duygusu güçlü bir şekilde oluşmuş görünmektedir. Fatih'in simge yapısı olarak Fatih Camii insanlarda genel kabul görmektedir. Caminin insanların yaşantısında önemli bir yeri olduğu, bölgedeki diğer Osmanlı eserleri ile birlikte muhafazakâr yapının devamlılığına katkıda bulunduğu sonucuna varılmıştır. İnsanların camiyle ilişkileri canlı ve sıcaktır. Cami, mahalle hayatının merkezinde durmaya devam etmektedir. Mahallede sosyalleşme mekânlarında olan eksiklik, mahallede yaşayan

insanların toplanma, buluşma, sosyalleşme, oyun oynama ve eğlenme ihtiyaçlarını cami avlusunda gidermelerine zemin hazırlamaktadır.

At Pazarı bölgesi bugün yeni bir anlam kazanarak şehrin hayatında hareketli bir yeni sosyalleşme mekânı oluşturmuştur. Yeni sosyalleşme mekânları yeni insan ilişkilerini de beraberinde getirmiştir. Önceleri muhafazakâr kafeler şeklinde nitelenen mekânların açılmasıyla değişen bölge, çoğalan kafelerle gençlerin gece geç saatlere kadar buluşup vakit geçirdikleri bir yer haline gelmiştir. Kırathane, kahvehane kültürü yoğun olarak devam etmektedir. Daha çok orta yaşlı ve yaşlı erkek nüfus kahvehaneleri tercih etmektedir. Fatih özellikle 90'lı yıllar sonrasında İslami entelektüel faaliyetlerin merkezi konumunda canlı ve hareketli bir bölge olmuştur. Çok sayıda vakıf, dernek binalarında gençler başta olmak üzere muhafazakâr kesime yönelik çok sayıda faaliyetin yapıldığı bir yer olmuştur.

Fatihliler iki üç katlı, bahçeli, otopark sorunu olmayan yerlerde yaşamak istemektedirler. Aynı zamanda geçmişin ahşap konakları ile hissi bağ devam etmektedir. Yeni yapılarda bu durumun dikkate alınması, hem kaybolan şehir dokusunun yeniden kazanılması için hem de Fatih'te insanların daha mutlu ve sağlıklı yaşamaları için önemlidir. Araştırmanın önemli sonuçlarından biri Türk Evi modeli şeklinde tarif edilen teknik bir kavramın kaynak kişilerce zikredilmiş olmasıdır. Kaynak kişiler ahşap konakları sadece görmekle bile geçmişleriyle bağ kurduklarını düşünmektedirler. Yapılan mülakatların sonucuna göre çok katlı yapılar terk edilmelidir. Türk Evi modeli yeniden örnek alınmalı bunun üzerinden politikalar geliştirilmelidir. Mahallelinin mahremi denebilecek noktalar üretilmeli, mahallelinin sosyal dayanışma ve birlikte yaşama kültürünü arttıracak çözümler üretilmelidir.

Görüşme yapılan kaynak kişiler, kadınlar ve çocuklar için mekânlar, yeşil alan ve parklar istemektedirler. Yaz kış mahallelinin buluşabileceği mekânlar üretilmelidir. Yeşil alanlara ulaşabilmek için Fatihliler için en yakın çözüm Çukur Bostan ve Edirnekapı Mezarlığı'na gitmek görülse de, yetersizdir.

Asırlardır Fatih'te oluşan nevi şahsına münhasır doku korunmaya çalışılmalıdır. Bozulmaları giderecek tedbirler acilen alınmalıdır.

5.KAYNAKÇA

Kitaplar

Alver, Köksal. **Kent Sosyolojisi**. 1. Basım. Ankara: Hece Yayınları, 2012.

Ayvazoğlu, Beşir. **Aşk Estetiği**. 4. Basım. İstanbul: Kapı Yayınları, 2017.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri**, İstanbul: Damla Ofset, 1. Basım, Cilt:3, 1989.

Ayverdi, Ekrem Hakkı. **Fatih Devri Mimarisi**, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1963.

Bağlam, Süleyman Zeki. **İstanbul'un Kitabı Fatih**. 1. Basım. İstanbul: Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 2013.

Bağlam, Süleyman Zeki. **İstanbul'un Kitabı Fatih**. 1. Basım. İstanbul: Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 2013.

Bergen, Lütfi. **Kenti Durduran Şehir**. 2. Basım. Ankara: MG V Yayınları, 2016.

Berger, Arthur Asa. **Kültür Eleştirisi**. 2. Basım. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2014.

Braudel, Fernard. **Uygarılıkların Grameri**. 5. Basım. İstanbul: İmge Kitabevi, 2017.

Can, Aynur A. “Mekansal Perspektiften Bir Semt Biyografisi: Vefa (1453-1775)”, Haz. Bilge Özel İmanov ve Haz. Yunus Uğur, **Bir Semte Vefa**, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.

Can, Aynur A. “İnsan Mekân Etkileşimi ve Kent Estetiğine Giriş”, Ed. Recep Bozlağan ve Ed. Yüksel Demirkaya. **Türkiye’de Yerel Yönetimler**. İstanbul: Nobel Yayın, 2008.

Cansever, Turgut. **İslam'da Şehir ve Mimari**. 11. Basım. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.

Cansever, Turgut. **Kubbeyi Yere Koymamak**. 8. Basım. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.

Cansever, Turgut. **Osmanlı Şehri**. 4. Basım. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.

Cerasi, Maurice M. **Osmanlı Kenti**. Aslı Ataöv (Çev.). 2. Basım. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

Clark, Emma. **İslam Medeniyetinde Bahçe Sanatı**. Elif Dolanbay ve Adem Yerinde (Çev.). 1. Basım. İstanbul: İnkilab Yayınları, 2016.

Danış, Mumammed Salim. “G. Simmel, L. Wirth ve R.E. Park'ta Kent Düşüncesi”, Ed. Mehmet Karakaş. **Kent, Mekân ve Toplum**. İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2019.

Demir, Rasim. “Medeniyetlerin Kent Mekânı Tasavvurları: Helen, Roma ve İslam Kent Mekânları”, Ed. Mehmet Karakaş. **Kent, Mekân ve Toplum**. İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2019.

Erdönmez, Ebru. **Kamusal Alan ve Toplum**. 1. Basım. İstanbul: Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi Şehir Yayınları, 2014.

Ergin, Osman Nuri. **Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı**. İ.Ü. Hukuk Fak. Ens. Yay., İstanbul, 1936.

Göncüoğlu, Süleyman Faruk. **İstanbul’un Kitabı Fatih**. 1. Basım. İstanbul: Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 2013.

Günüş, Fevzi. **Türk Kültür ve Medeniyet tarihinde Fatih Külliyesi: Cami, Medreseler, Türbeler, Kütüphane, Darü’l kurra, Tabhane**, İstanbul: İBB Kültür AŞ, Cilt:1, 2007.

Gürpınar, Ergün. **Kent ve Çevre Sorunlarına Bir Bakış**. 2. Basım. İstanbul: Der Yayınları, 1996.

Hatt, Paul K. ve Reiss Albert J. “Kentsel Yerleşimlerin Tarihi”, Drl. Bülent Duru ve Drl. Ayten Alkan. **20.Yüzyıl Kenti**, Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

Huntington, Samuel. **Medeniyetler Çatışması**. Mehmet Turhan ve Cem Soydemir (Çev.). 5. Basım, İstanbul: Okuyan Us Yayın, 2006.

İşbir, Eyüp. **Şehirleşme ve Meseleleri**. 2. Basım. Ankara: Gazi Büro Yayınları, 1991.

İzzetbegoviç, Aliya. **Doğu Batı Arasında İslam**. Salih Şaban (Çev.). 2. Basım, İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.

Kahraman, Seyit Ali ve Dağlı, Yücel (hızl.). **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.

Karakoç, Sezai. **İnsanlığın Dirilişi**. Basım. İstanbul: Diriliş Yayınları, 1987.

Kaya, Erol. **Kentleşme ve Kentlileşme**. 1. Basım. İstanbul: İşaret Yayınları, 2017.

Keleş, Ruşen. **Kent bilim Terimleri Sözlüğü**. 1. Basım. Ankara: Sevinç Basımevi, 1980.

Keleş, Ruşen. **Kentleşme Politikası**. 14. Basım. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2015.

Keleş, Ruşen. **Şehir ve Bölge Planlaması Bakımından Şehirleşme Hareketleri**. 1. Basım. Ankara: Ajans-Türk Matbaası, 1961.Kılıçbay,

Koyuncu, Ahmet Ayhan. “İslam’da Mekân Algısı ve Yaşanan Değişimler”, Ed. Mehmet Karakaş. **Kent, Mekân ve Toplum**. İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2019.

Koyuncu, Ahmet Ayhan. “İslam’da Mekân Algısı ve Yaşanan Değişmeler”, Mehmet Karakaş (Ed.), **Kent, Mekân ve Toplum** içinde (43-63), İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2019,

Köse, Fatih. **Arşiv Belgelerine Göre Fatih Camiinin İnşası ve Onarımları**. Vakıf Restorasyon Yıllığı, Yıl:2013, Sayı:7.

Lefebvre, Henri. **Mekânın Üretimi**. Işık Ergüden (Çev.). 5. Basım. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2019.

Lefebvre, Henri. **Şehir Hakkı**. Işık Ergüden (Çev.). 3. Basım. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2015.

Lynch, Kevin. **Kent İmgesi**. İrem Başaran (Çev.). 7. Basım. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

Mehmet Ali. **Şehirler ve Kentler**. 1. Basım. Ankara: Gece Yayınları, 1993.

Meriç, Cemil. **Umrandan Uygarlığa**. 2. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Mumford, Lewis. **Tarih Boyunca Kent**, Gürol Koca ve Tamer Tosun (çev.), 1. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007.

Ökten, Sadettin. **Aslında bir Sanat Var**. 1. Basım, İstanbul: Tuti Kitap, 2019.

Ökten, Sadettin. **Gelenek Sanat ve Medeniyet**. 1. Basım. İstanbul: Sufi Kitap, 2015.

Öz, Tahsin. **İstanbul Camileri**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, Cilt:1, 1962.

Özcan, Ali Rıza. **Türk Kültür ve Medeniyet Tarihinde Fatih Külliyesi 2. Hazîre**, İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2007.

Sjoberg, Gideon. **Sanayi Öncesi Kent**, Bülent Duru, Ayten Alkan (Ed.), **20. Yüzyıl Kenti** içinde, İstanbul: İmge Yayınevi, 2002.

Suver, Hasan. **Fatih'in Kültürel Mirası**, İstanbul: Fatih Belediye Başkanlığı, 2019.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. **Beş Şehir**. 34. Basım. İstanbul: Dergah Yayınları, 2015.

Taşçı Hasan ve Nebati Nureddin. (Ed.), **Şehir Üzerine Düşünceler-I**. İstanbul: Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi, 2014. s.17.

Taşçı, Hasan. **Bir Hayat Tarzı Olarak Şehir, Mekân, Meydan**, 1. Basım. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014.

Uçar, İlyas. **Hız. Muhammed Zamanında Medine Gündelik Hayat –Mekânın Üretimi**. 1. Basım. Ankara: FCR Yayın, 2019. Uğur, Yunus. **Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir**. ... Basım İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2016.

Uludağ, Süleyman. **İbn Haldun**. 2. Basım. Ankara: Harf Yayınları, 2015.

Unan, Fahri. **Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.

Ünver, A. Süheyl. **İstanbul Risaleleri**, İsmail Kara (haz.), 2. Basım, İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2015.

Yılmaz, Müslüm. **Beşiktaşlı Yahya Efendi, Hayatı, Tasavvufi Şahsiyeti ve Divanı**. 1. Basım. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.

Yörükhan, Ayda. **Şehir Sosyolojisinin ve İnsan Ekolojisinin Teorik Temelleri**. 1. Basım. İstanbul: Nobel Yayınları, 2006.

Zevi, Bruno. **Mimarlığı Görebilmek**. 1. Basım. İstanbul: Daimon Yayınları, 2015.

Tezler

Bali, M. (2017). XIX. Yüzyılda Beşiktaş Semtinde II. Abdülhamit Dönemi Eserleri Üzerinden Mekânsal Bir Değerlendirme. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.

Budak, F. (2013). Kentsel Mekân Politikası: Barselona'da Kentsel Dönüşüm ve Estetik. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.

Can, Aynur A. (1998). İstanbul Kent Dokusunda Bir Tür Konut Tercihi ve Kültürel Yapı Etkileşimi: Rumelihisarı Örneği. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.

Erez, H. (2003). Kültür-Mekân Etkileşimine Bağlı Şehirsal Doku Farklılaşmaları: Kumkapı – Süleymaniye Örneği. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi FBE.

Özeren, E. B. (2018) Geleneksel Türk evinin Yeni Fonksiyonu ile İnsan Psikolojisi Üzerine Etkisi: Konya örneği. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi FBE.

Ansiklopediler

Ayhan, Halis, Maviş, Hakkı. “Darüşşafaka”, **İslam Ansiklopedisi**, C.9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 1994.

Baltacı, Cahit. “Hamidüddin Efendi, Efdalzâde”, **İslam Ansiklopedisi**, C.15, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 1997.

Eyice, Semavi. “Hafız Ahmed Paşa Camii ve Külliyesi”, **İslam Ansiklopedisi**, C.15, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 1997.

Halil, İnalçık. “İstanbul”, **İslam Ansiklopedisi**. C.23, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 2003.

İpşirli, Mehmet. “Sarıgörez Nurettin Efendi”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 36, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 2003.

Kuban, Doğan. “Fatih”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**. C.3, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları. 1994.

Kutluer, İlhan “‘Mekân’”, **İslam Ansiklopedisi**. C.28, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 2003.

Kutluer, İlhan “‘Medeniyet’”, **İslam Ansiklopedisi**. C.28, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 2003.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri “‘Şehir’”, **İslam Ansiklopedisi**. C.38, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 2003.

Yalçın, Asnu Bilcan. “Havariyun Kilisesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**

Yalçın, Asnu Bilcan. “Havariyun Kilisesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.4, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları. 1994.

Yılmaz, Ahmet. “Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin”, **İslam Ansiklopedisi**, C.32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 2006.

Sürelî Yayınlar

Aktürk, Şener. “Braudel’den Elias’a ve Huntington’a Medeniyet Kavramının Kullanımları”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**. Cilt.10, Sayı.41, Mayıs Haziran Temmuz 2007, ss.149.

Aman, Fatih. “Turgut Cansever Düşüncesinde Zihniyet-Şehir İlişkisi”, **İnsan ve Toplum Araştırmaları Dergisi**. Cilt.7, Sayı.2, 2018, ss. 1241.

Anhegger, Robert. “Eski Fatih Cami’i Meselesi”, **Tarih Dergisi**, Sayı. 9, Osman Yalçın Matbaası, 1954, ss.145.

Arslan Avar, Adile. “Lefebvre’in Üçlü –Algılanan, Tasarlanan, Yaşanan Mekân-Diyalektiği”, **Dosya Dergisi**. Sayı.17, Aralık 2019, ss. 8.

Ayverdi, Ekrem Hakkı. “Yine Fâtih Câmî’i”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Cilt.7, Sayı 10, 1954.

Baba, Ece Ceylan. “Le Corbusier ve Şehircilik”, **GRID Mimarlık Planlama ve Tasarım Dergisi**. Cilt.1, Sayı.2, 2018, ss. 217-218.

Bammat, Necmüddin. “İslam Mekân Anlayışı”, **Hendese Dergisi**. Cilt. , Sayı.9, 20 Haziran 2020, ss.87.

Barkan, Ömer Lütfi. “Fatih Cami ve İmareti Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 1963, ss.297.

Can, Aynur A. “Kent Kimliği, Kültürel ve Tarihi Miras”, **İstanbul Metropolü Sektör Senaryolarının Belirlenmesi**, İBB Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Aralık, 2017, ss.120.

Can, Aynur A. “Yerel Yönetimler ve Kültür Politikaları Bağlamında İstanbul’da Kentsel Koruma Sorunsalına Sürdürülebilir Çözüm Önerileri”, **Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi**. Sayı.5, Haziran 2014, ss.69,70.

Cantay, Gönül G. “Fatih Darüşşifası’nın Han’a Dönüştürülme Teşebbüsü”, **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Sayı.4, 2014, ss.2.

Ceylan, Oğuz ve Ocaktan, Tuğba K. “Fatih Camii 2007-2012 Restorasyonu Uygulamaları”, **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, Sayı:7, 2013, ss. 44-63.

Çantay, Gönül. “Tarihi Topoğrafyada Fatih Camii ve Bağlı Yapılaşmasının Değerlendirilmesi”, **Vakıf Restorasyon Yıllığı**. Sayı:7, 2013, ss.8.

Erdönmez M. Ebru ve Akı Altan. “Açık Kamusal Kent Mekânlarının Toplum İlişkilerindeki Etkileri”, **YTÜ Mimarlık Fakültesi e-Dergisi**. Cilt.1, Sayı.1, 2005, ss. 69.

Es, Muharrem. “Kent Kimliği Kent Kültürü”, **Şehir ve Düşünce Dergisi**. Sayı.7, 2005, ss.14.

Ghulyan, Husik. “Lefebvre’ in Mekân Kuramının Yapısal ve Kavramsal Çerçevesine Dair Bir Okuma”, **Çağdaş Yerel yönetimler Dergisi**. Cilt.26, Sayı.3, Temmuz 2017, ss. 2.

Gül, Muammer. “İslam Şehrinin Doğuşu”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. Sayı.6, Aralık 2001, ss. 82-83.

Köse, Fatih. Arşiv Belgelerine Göre Fatih Camiinin İnşası ve Onarımları, **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, Sayı:7, 2013, ss.86.

Mutlu, Esra ve Diğerleri. “Kent Kimliğinin Korunması ve Kolektif Bellek Mekânlarının Tespiti”, **İleri Teknoloji Bilimleri Dergisi**. Cilt.8, Sayı.2, 2019, ss.45.

Türkmen Seda Nur ve Tekkanat Semiha S. “Tarih Boyunca Kent Formlarının Biçimleniş Üzerine Bir İnceleme”, **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 5.Kentsel ve Çevresel Sorunlar ve Politikalar Kongresi, Cilt. 10, Sayı 4, 2018, ss.112.

Sempozyum

Can, Aynur A. “Osmanlı Medeniyeti Estetik Tavrına Bir Bakış”, **Uluslararası Sanat Tasarım ve Estetik Kuramları Sempozyumu**. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, 19-21 Ekim 2011, ss. 49.

İnternet Siteleri

“Le Corbusier’in gözünden İstanbul” (2018) <https://www.gzt.com/skyroad/le-corbusierin-gozunden-istanbul-3531636> (30 Ağustos 2020)

“Le Corbusier'in gözünden İstanbul”, (2018) <https://www.gzt.com/skyroad/le-corbusierin-gozunden-istanbul-3531636> (30 Ağustos 2020)

“Şehrin ve Yapıların Üzerimizde Nasıl Etkisi Var?”, (2017)
<https://www.egeyapi.com/blog/index.php/2017/12/27/sehrin-ve-yapilarin-uzerimizde-nasil-bir-etkisi-var/>, (16 Haziran 2020).

Altan, İ. (2012) Mimarlıkta Mekân Kavramı, Psikoloji Çalışmaları.
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/100137>, (25 Haziran 2020)

Alyanak, Ç. (2020) Fatih Camisi Tarihi Halılarına Yeniden Kavuşuyor.
<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/fatih-camisi-tarihi-halilarina-yeniden-kavusuyor/1207247>, (24 Eylül 2020)

Bond, M. (16 Haziran 2017) Şehrin Mimarisi Psikolojimizi Nasıl Etkiliyor?.
BBC News. <https://www.bbc.com/turkce/vert-fut-40303350> (16 Haziran 2020).

Çil, Ö. D. (2 Ağustos 2010) Mimarının Psikolojimize Ettiği.
<https://v3.arkitera.com/h55390-mimarinin-psikolojimize-ettigi.html> (16 Haziran 2020).

Daruşşafaka,
https://www.darussafaka.org/hakkimizda/cemiyet/kurucular?gclid=EAIaIQobChMI5PuAytqt7QIVA7p3Ch2zXQ61EAAAYASAAEgIrrfD_BwE, (20 Ekim 2020)

Dayılar çay ocağı, <https://www.dunyabizim.com/gezi-mekan/o-amcalarin-elini-opup-cayini-icmedinse-h11334.html>, (22 Kasım 2020)

Fatih Külliyesi <https://www.fatihkulliyesimedreseleri.com/mekan/> (7 Kasım 2020)

Fatih Külliyesi, Medreseler; <https://www.fatihkulliyesimedreseleri.com/wp-content/uploads/dosya/fatih-sahniseman-medresesi.pdf>, (9 Kasım 2020)

İnan, M. (2017) Fatih Cami’nde Yıldızlı Düzenleme.
<https://www.milliyet.com.tr/gundem/fatih-camii-nde-yildizli-duzenleme-2432076>, (16 Mayıs 2020)

Kubbealtı Lugatı, “Mekân”, <http://lugatim.com/s/MEK%C3%82N>, (08 Haziran 2020).

Kubbealtı Lugatı, “Şehir”, <http://www.lugatim.com/s/%C5%9Fehir>, (15 Şubat 2020).

Özköse, A. (2011) <https://www.timeturk.com/tr/2011/10/23/dayilarin-yeri-nde-para-gecmez.html>, (22 Kasım 2020)

Şehrin ve Yapıların Üzerimizde Nasıl Etkisi Var?. (2017) <https://www.egeyapi.com/blog/index.php/2017/12/27/sehrin-ve-yapilarin-uzerimizde-nasil-bir-etkisi-var/> (16 Haziran 2020).



